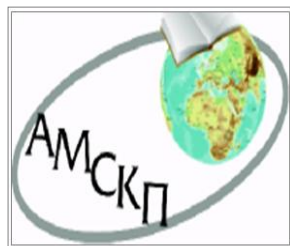

**АКАДЕМІЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
З КРЕАТИВНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

КРЕАТИВНА ПЕДАГОГІКА № 8

Науково-методичний журнал

Вінниця — 2014

Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2014. – Вип. 8. – 142 с.

Засновник: Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки

Редакційна колегія:

- Д.В. Чернілевський** – доктор педагогічних наук, професор (головний редактор);
О.А. Удод – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України (заступник головного редактора);
О.А. Дубасенюк – доктор педагогічних наук, професор (заступник головного редактора);
О.В. Вознюк – кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальний секретар);
І.Д. Бех – доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України;
М.Б. Євтух – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України;
І.А. Зязюн – доктор філософських наук, професор, дійсний член НАПН України;
Н.Г. Ничкало – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України;
П.М. Таланчук – доктор технічних наук, професор, дійсний член НАПН України;
О.С. Антонова – доктор педагогічних наук, професор;
К.Й. Артамонова – доктор педагогічних наук, професор (Росія);
Л.В. Барановська – доктор педагогічних наук, професор;
М.І. Лазарєв – доктор педагогічних наук, професор;
Е.В. Лузік – доктор педагогічних наук, професор;
О.Є. Місечко – доктор педагогічних наук, доцент;
Л.І. Морська – доктор педагогічних наук, професор;
Г.П. Новікова – доктор педагогічних наук, доктор психологічних наук, професор (Росія);
О.М. Олексюк – доктор педагогічних наук, професор;
Г.В. Онкович – доктор педагогічних наук, професор;
Т.І. Петракова – доктор педагогічних наук, професор (Росія);
С.М. Рєдліх – доктор педагогічних наук, професор (Росія);
П.Ю. Саух – доктор філософських наук, професор;
Н.А. Сейко – доктор педагогічних наук, доцент;
С.П. Семенець – доктор педагогічних наук, доцент;
М.І. Томчук – доктор психологічних наук, професор;
В.В. Ягупов – доктор педагогічних наук, професор.

Для викладачів, аспірантів, науковців і керівних працівників освіти та навчальних закладів.

Статті друкуються в редакції авторів.

Рекомендовано до друку Президією Академії міжнародного співробітництва з креативної педагогіки (протокол № 1 від 19.02. 2014 р.).

Видання зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво Серія КВ № 18274-7074ПР від 01.11.2011 р.

Адреса редакції: 21050, м. Вінниця, вул. Соборна, 11

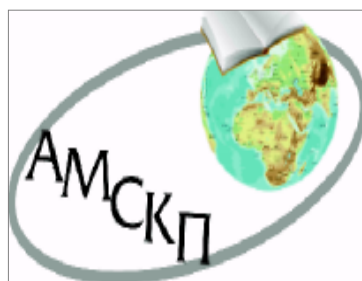
Тел./факс: 0675101012

E-mail: pastervin@ukr.net

**АКАДЕМИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА
ПО КРЕАТИВНОЙ ПЕДАГОГИКЕ
ЖИТОМИРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ИВАНА ФРАНКО**

КРЕАТИВНАЯ ПЕДАГОГИКА № 8

Научно-методический журнал

Винница — 2014

Креативная педагогика. Научно-метод. журнал / Академия международного сотрудничества по креативной педагогике. – Винница, 2014. – Вып. 8. – 142 с.

Учредитель: Академия международного сотрудничества по креативной педагогике

Редакционная коллегия:

Д.В. Чернилевский – доктор педагогических наук, профессор (главный редактор);

А.А. Удод – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАПН Украины (заместитель главного редактора)

А.А. Дубасенюк – доктор педагогических наук, профессор (заместитель главного редактора);

А.В. Вознюк – кандидат педагогических наук, доцент (ответственный секретарь);

И.Д. Бех – доктор психологических наук, профессор, профессор, действительный член НАПН Украины;

Н.Б. Евтух – доктор педагогических наук, профессор, действительный член НАПН Украины;

И.А. Зязюн – доктор философских наук, профессор, действительный член НАПН Украины;

Н.Г. Нычкало – доктор педагогических наук, профессор, действительный член НАПН Украины;

П.М. Таланчук – доктор технических наук, профессор, действительный член НАПН Украины;

Е.Е. Антонова – доктор педагогических наук, профессор;

Е.И. Артамонова – доктор педагогических наук, профессор (Россия);

Л.В. Барановская – доктор педагогических наук, профессор;

Н.И. Лазарев – доктор педагогических наук, профессор;

Э.В. Лузик – доктор педагогических наук, профессор;

О.Е. Мисечко – доктор педагогических наук, профессор, доцент;

Г.П. Новикова – доктор педагогических наук, доктор психологических наук, профессор (Россия);

О.Н. Олексюк – доктор педагогических наук, профессор;

Г.В. Онкович – доктор педагогических наук, профессор;

Т.И. Петракова – доктор педагогических наук, профессор (Россия);

С.М. Редлих – доктор педагогических наук, профессор (Россия);

П.Ю. Саух – доктор философских наук, профессор;

Н.А. Сейко – доктор педагогических наук, доцент;

С.П. Семенец – доктор педагогических наук, доцент;

М.И. Томчук – доктор психологических наук, профессор;

В.В. Ягупов – доктор педагогических наук, профессор.

Для преподавателей, аспирантов, научных работников и руководящих работников образования и учебных заведений.

Статьи печатаются в редакции авторов.

Рекомендовано к печати Президиумом Академии международного сотрудничества по креативной педагогике (протокол № 1 от 19.02. 2014 г.).

Издание зарегистрировано в Министерстве юстиции Украины. Свидетельство: серия КВ № 18274-7074ПР от 01.11.2011 г.

Адрес редакции: 21050, г. Винница, ул. Соборная, 11

Тел./факс: 0675101012

E-mail: pastervin@ukr.net

СТОРИНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Провідним завданням представленою випуску журналу постає проблема активізації духовності та креативності сучасної молоді у процесі підвищення її інтелектуального потенціалу та патріотизму. За умов поширення глобалізаційних процесів навчальним закладам освітньої системи необхідно орієнтувати студентську молодь на патріотичну ідентифікацію національної культури і конкурентоспроможного фахівця-професіонала.

У науковому виданні аналізуються актуальні педагогічні проблеми, що відображають зазначені імперативи.

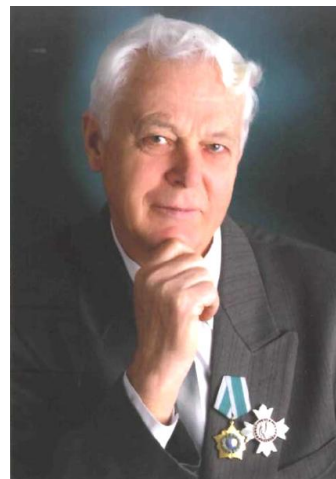
При цьому наголошується, що підхід, який домінує в сучасному соціальному розвитку, – це відома стратегія зміни світу в масштабах, що розширюються, спрямованість на постійне оновлення предметного середовища, що оточує людину. Людина змушена адаптуватися не до стабільного, а до світу постійно змінного, який перебуває в динаміці трансформацій. Відтак, при обговоренні проблеми цінностей ідеалів і стратегій освіти важливо простежити, чи можливе поєднання екологічної етики і нового ставлення до природи з тенденціями сучасної науково-технічної творчості. При цьому йдеться не про відмову від діяльносного ставлення людини до світу, а про нове розуміння діяльності, особистості й творчості, що має глибокий світоглядний смисл.

Наступний аспект стратегії освіти – інтеграція наукових досліджень і власне навчання, що набуває сьогодні особливої значущості, якщо врахувати зміну образу сучасної науки і типу наукової раціональності. У контексті філософії система сучасної освіти висуває вимогу до якості пізнавального методу, котру можна сформулювати як принцип креативності наукового пізнання. Філософія освіти повинна спрямувати навчальний процес на майбутнє, вивести його з минулого в сучасність, а також орієнтувати на вирішення проблем, а не засвоєння готового знання. Для того, щоб це стало реальністю, потрібно працювати над виходом зі старої інформаційної моделі й переходити до концепції людиноцентризму, в основі якої – проблематичність, діалогічність і дискусійність.

У зв'язку з цим висвітлюються ідеї постнекласичної педагогіки в контексті зміни освітньої парадигми. Здійснюється спроба охарактеризувати глобальну освіту як парадигму сучасної мистецької педагогіки.

Також досліджено передумови та перспективи розвитку комплексного формування освітньої галузі в світлі істотного перегляду діяльності навчальних закладів, їхній розвиток на принципах гуманізму і демократії, пріоритетності національних і загальнолюдських цінностей.

У журналі також йдеться про особистісно орієнтовану модель як науковий концепт. Наголошується, що головними цінностями гуманістично орієнтованого виховання постають: особистість; креативність як механізм розвитку людини культури; духовність як маркер цього розвитку. У зв'язку з цим розглядаються основоположні принципи виховання духовно-моральних цінностей на історичному минулому національної культури Київської Русі до сьогодення в світлі завдань Соціуму, Держави, Церкви в їхній інтегрованій єдності та інтересах гідного майбутнього українського народу і його незалежної держави – України в рамках територіальної цілісності на споконвічних слов'янських землях. Це, у свою чергу, виявляє духовно-моральну роль особистості педагога за умов сучасних цивілізаційних трансформацій. З'ясовується, що вчитель як взірець моральної досконалості постає одним з чинників виховання сучасної молоді в умовах переходу нашої цивілізації у якісно новий стан. При цьому однією з наріжних професійно-особистісних якостей сучасного педагога має бути

духовність як психологічна основа педагогічної творчості. Такий підхід дає можливість як проаналізувати найбільш відомі концепції креативності зарубіжних і вітчизняних дослідників, моделі параметрів і характеристик креативності, визначити основні ознаки творчої особистості, так і обґрунтувати положення, відповідно до яких провідними потребами студентської молоді є самовираження в процесі професійно орієнтованої діяльності, самовдосконалення природних можливостей і розвиток педагогічного креативного мислення.

Відтак, інтерес до педагогічної професії, потреба у спілкуванні з дітьми, а також у творчій самореалізації – наріжні принципи професійного становлення педагога. У цій площині досліджується зв'язок між рефлексивним і креативним підходами у професійній підготовці майбутнього педагога у виші, а також порушується проблема, пов'язана з процесом культивування креативності у викладачів. Обґрунтовується актуальність досліджуваної проблеми та розкривається сутність феноменів "креативність" та "культивування". Визначаються основні параметри креативної особистості, за якими має розвиватися і вдосконалюватися вчитель в процесі професійної діяльності. Розглядається актуальність впровадження у практику різних навчальних закладів авторської освітньої технології з культивування креативності вчителів.

При цьому наголошується значущість впливу чинників полікультурності на формування самоідентичності молоді особи. Зазначається, що у процесі розвитку особистість проходить шлях самовизначення у власній культурі, потім на багатоманітності зразків здобуває знання і розуміння систем цінностей, прищеплення навичок міжкультурної поведінки, крос-культурну компетентність.

Також розкривається історична ретроспектива становлення символів, що втілюють духовний зміст вітчизняної культури від початку Київської Русі до нашого часу. Зазначається, що збереження цієї духовної спадщини є невід'ємною умовою позитивного розвитку сучасного буття та побудови освітньої стратегії на основі культурної само ідентифікації; від цього залежить формування свідомого відношення до життєвих цінностей інших культур і створення культурного діалогу.

Важливим постає також і розгляд рейтингу як певної інноваційної технології, яка дозволяє впливати на процеси драматичних зміни університетської освіти в контексті глобалізації та підвищення рівня її конкурентоспроможності. Створення глобального освітнього простору, що розпочалося в останні десятиліття ХХ-го століття, спровокувало численні проблеми для національних університетів як центру виробництва з певного типу культурної ідентичності. У ситуації цих змін рейтинги постали свого роду конденсованими принципами для керівників вузів щодо засад реформування в контексті створення університету світового класу в рамках основних тенденцій академічного розвитку нашого часу. При цьому процес рейтингу має стосунок до сучасної дійсності, у якій чинник адекватного представництва в інформаційній сфері стає дедалі важливішим.

Представлено огляд науково-педагогічних досліджень у галузі освітньої інтегративності. Викладені основні наукові результати діяльності наукової школи з проблем інтеграції в Україні.

У журналі також зроблена спроба комплексного дослідження людини, людської особистості та світу в контексті їхнього розвитку. Аналізується розвиток предметів та явищ, які належать до різних рівнів реальності, що дозволяє сформулювати основні аспекти концепції універсальної парадигми розвитку. Наголошується, що пізнання світу передбачає інтеграцію наукового та міфологічного знання, що виявляє Істину, у якій поєднуються протилежності та формується дипластія – притаманний лише людській свідомості психологічний феномен ототожнення двох елементів, які одночасно виключають один одного, що постає головним механізмом креативності людської діяльності.

Автори журналу сподіваються, що представлені наукові позиції та напрацювання будуть сприяти розбудові Української держави і формуванню нової генерації фахівців.

EDITOR-IN-CHIEF'S PAGE

The main purpose of the presented issue is the problem of intensifying the spiritual creativity of contemporary youth in the process of increasing their intellectual potential and patriotism. Under the all-round spreading of the globalization phenomena the educational institutions of education system are to orient the student youth at patriotic identification of national culture and at the prospective of becoming the competitive professionals. The journal examines urgent educational problems.

It is emphasized that an approach, dominating in contemporary social development, is an expanding strategy of continuous updating the objective environment surrounding a person, who is forced to adapt to the constantly changing world, which is in the dynamics of contemporary transformation. In discussing the problem of values and ideals of educational strategies, it is important to trace the feasibility to combine the environmental ethics and a new attitude to nature with the trends of modern scientific and technical creativity. Thus the matter lies not in a rejection of the activity approach of the man to the world, but in a new understanding of a personality and creativity revealing deep world outlook meaning.

The next aspect of the educational strategy is the integration of scientific research and education. In the context of philosophy of education the system of contemporary education requires a high quality of educational methods which can be formulated as a principle of creativity and scientific knowledge. The philosophy of education should boost the educational process into the future, transforming it from the past to the present thus focusing on solving the problems rather than on mastering the current knowledge. To implement it into reality one should work at releasing oneself from the old information model thus moving to the concept of human-centrism based on the problem approach, dialogue and discussion.

In this relation the ideas of post-non-classical pedagogy in the context of changing educational paradigm, attempting to characterize global education as a paradigm of contemporary art pedagogy are highlighted.

The journal examines the prerequisites and prospects for the development of an integrated form of the education sector in the light of the substantial revision of the activities of educational institutions, their development on the principles of humanization and democracy as well as the priority of national and universal values.

The journal also deals with personally-oriented model as a scientific concept. It is noted that the core values of humanistic education are the personality, creativity being the mechanism of the development of human culture and the spirituality as a marker of this development. The latter determines the overview of the origin and development of Orthodox Christian values in Kiev Russ on a long historical path since 988 to the present epoch. This in its turn reveals the spiritual and moral role of the teacher's personality in the conditions of civilization transformations. It is grounded that a teacher being a sample of moral perfection is one of the factors of education and upbringing of our youth in the condition of qualitatively new state of human civilization. It is shown that one of the major professional and personality faculties of the contemporary pedagogue is to be spirituality as psychological foundations of pedagogical creativity. Such an approach enables the analyzing of the well-known concepts of creativity of foreign and domestic researchers, model parameters and characteristics of creativity, certain basic features of the creative personality as well as the grounding of the idea that self-expression is the leading need of the students in the process of professional oriented activity, self-perfection of natural capacities and the development of pedagogical creative thinking.

Thus the interest for the pedagogical profession, the necessity in socializing cooperation with children and creative self-realization are basic principles of teacher's professional becoming. In this sphere the relations between reflective and creative approaches in professional training of the prospective teachers are analyzed. Some target tasks and techniques stimulating reflective thinking are analyzed in connection with their ability to inspire creative professional pedagogical activity. The problem is associated with the process of cultivating creativity in the teachers of the fine art.

The relevance of the studied problem is substantiated and the essence of the phenomenon of “creativity” and “cultivation” is revealed. The basic parameters of the creative personality, which must be developed and improved in the fine arts teachers in the process of their professional activity are determined. The actuality of implementation the unique author's educational technology into various schools of art practice concerning the cultivation of the teachers of the fine arts creativity is also considered.

The importance of multicultural factors influence on forming the identity of a young person is also emphasized. The personality covers the path of self-determination in his own culture in the process of his development; then being based on varied cultural standards the personality obtains knowledge and understanding of the systems of values, thus developing the skills of inter-cultural conduct and cross-cultural competence.

The journal also reveals a historical retrospective of formation of the symbols that embody a spiritual content of the national culture of the early Kievan Rus to the present. The maintaining of spiritual continuity is an essential condition for the positive development of modern existence and educational strategy construction based on cultural identity, which affects the formation of a conscientious attitude towards vital values of other cultures and a cultural dialogue creation.

It is also important that the idea of ranking is a certain innovative technology, which enforces dramatic changes of university education in the context of globalization and increasing the level of its competitiveness. The creation of global educational space, started in the last decades of the 20th century, has provoked numerous challenges for national universities being the centre of producing a certain type of cultural identity. In the situation of these changes the rankings has become a kind of condensed guidelines for university managers concerning the ways of reforming the university in the context of creation of world-class university in the framework of the main tendencies of nowadays academic development. Moreover, the process of ranking is relevant to contemporary reality, in which the factor of adequate representation in information sphere is obtaining evermore importance.

The journal also highlights science education integration being the directions of scientific and pedagogical research in Ukraine. So, one of the most promising research directions in teaching science is the study of integrative trends in education.

The journal has also made an attempt at complex research of a man and world in the context of their development, thus covering the analysis of the development of things and phenomena relating to different levels of reality, which enables to formulate the main aspects of the concept of universal paradigm of development. So, the world's cognition presupposes the unification of scientific and mythological thinking, which reveals the Truth, in which the opposites are united and diplexia (an inherent only of human consciousness psychological phenomenon of identification of two elements, which simultaneously exclude each other) is formed functioning as productive psychological mechanism of person's orientation in surrounding world and the mechanism of creative activity.

The authors of the journal hope that the presented scientific positions being substantiated in the articles will create favorable conditions for the development of the Ukrainian state and give a new impetus for formation of a new generation of the professionals.

ЗМІСТ

Кремень В.Г. ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	11
Бех І.Д. ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ОСВІТНЯ МОДЕЛЬ ЯК НАУКОВИЙ КОНЦЕПТ ...	21
Удод О.А. СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	29
Чернелевский Д.В. О ВОЗРОЖДЕНИИ ПРАВОСЛАВНЫХ ХРИСТИАНСКИХ ЦЕННОСТЕЙ, ЗАЛОЖЕННЫХ В КИЕВСКОЙ РУСИ.....	35
Олексюк О. М. МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ ЯК ДУХОВНО-СВІТОГЛЯДНА ПРОБЛЕМА	46
Жуковський В.М. ДУХОВНО-МОРАЛЬНА РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА В УМОВАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	54
Антонова О.Є. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИДІЛЕННЯ ОЗНАК КРЕАТИВНОСТІ.....	59
Дубасенюк О.А. РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ	67
Місечко О.Є. ЧЕРЕЗ ПРОФЕСІЙНУ РЕФЛЕКСІЮ – ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КРЕАТИВНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГА	72
Коновець С.В. КРЕАТИВНІСТЬ ТА ЇЇ КУЛЬТИВУВАННЯ У ВИКЛАДАЧІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА	84
Якса Н.В. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНАХ ЕВРОПЫ	90
Трухманова С.Л., Гайструк Н.А., Несторович О.Л., Гайструк А.В. ВПЛИВ ПОЛІКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ВПЛИВУ	100
Синицын В.М. О ДУХОВНОЙ СИМВОЛИКЕ ПОЗНАВАЕМОГО ПРОСТРАНСТВА ОТЕЧЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ.....	107
Курбатов Сергій ПОГЛЯД НА НАЦІОНАЛЬНІ УНІВЕРСИТЕТИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РЕЙТИНГУ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД.....	112
Козловська І.М., Козловський Ю.М. ОСВІТНЯ ІНТЕГРОЛОГІЯ: НАПРЯМИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ	119
Вознюк О.В. ГОЛОВНІ АСПЕКТИ УНІВЕРСАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ: ВІД УСЕСВІТУ ДО КРЕАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ.....	127

CONTENTS

<i>Kremen V.G.</i> INNOVATIVE ASPECTS IN EDUCATION	11
<i>Bekh I.D.</i> PERSONALITY-ORIENTED EDUCATION MODEL AS A SCIENTIFIC CONCEPTION	21
<i>Udod O.A.</i> THE FORMATION OF NATIONAL STRATEGY FOR EDUCATION IN UKRAINE	29
<i>Chernylevskyy D.V.</i> ABOUT THE RENAISSANCE OF ORTHODOX CHRISTIAN VALUES SET IN KIEVAN RUS.....	35
<i>Oleksyuk O.M.</i> MODERNIZATION OF HIGHER EDUCATION IN ARTS AS SPIRITUAL AND IDEOLOGICAL PROBLEM.....	46
<i>Zhukovsky V.M.</i> SPIRITUAL AND MORAL ROLE OF THE TEACHER'S PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF CIVILIZATION TRANSFORMATIONS	54
<i>Antonova O. Ye.</i> CONCEPTUAL APPROACHES TO DISTINGUISHING SPECIFIC FEATURES OF CREATIVITY	59
<i>Dubasenyuk O. A.</i> THE DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL IN THE PROSPECTIVE TEACHERS.....	67
<i>Misechko O.Ye.</i> FROM PROFESSIONAL REFLECTION – TO PROFESSIONAL CREATIVITY IN TRAINING TEACHERS	72
<i>Konovets S.V.</i> CREATIVITY AND ITS CULTIVATION IN THE TEACHERS OF THE FINE ARTS	84
<i>Yaksa N.V.</i> CERTAIN ASPECTS OF MULTICULTURAL EDUCATION IN EUROPEAN COUNTRIES.....	90
<i>Trukhmanova S.L., Guystruk N.A., Nestorovich O.L., Guystruk A.V.</i> THE INFLUENCE OF MULTICULTURAL FACTORS ON A PERSONALITY AND ART THERAPY BEING THE METHOD OF SUCH AN INFLUENCE.....	100
<i>Sinitsyn V.M.</i> ON SPIRITUAL SYMBOLS OF COGNITIVE SPACE OF NATIONAL CULTURE.....	107
<i>Kurbatov Sergiy</i> NATIONAL UNIVERSITIES THROUGH THE LENSES OF RANKINGS: THE CASE OF UKRAINE	112
<i>Kozlovska I.M., Kozlovski Yu.M.</i> SCIENCE EDUCATION INTEGRATION: THE DIRECTIONS OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL RESEARCH IN UKRAINE	119
<i>Voznyuk A.V.</i> THE MAIN ASPECTS OF THE UNIVERSAL PARADIGM OF DEVELOPMENT: FROM THE UNIVERSE TO A CREATIVE PERSONALITY.....	127

УДК 371.2 (09)

В.Г. Кремень, президент Національної академії педагогічних наук України, доктор філософських наук, професор, академік НАН України і НАПН України м. Київ

ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Підхід, який домінує в сучасному соціальному розвитку, – відома стратегія зміни світу в масштабах, що розширюються, спрямованість на постійне оновлення предметного середовища, що оточує людину. Людина змушена адаптуватися не до стабільного, а до світу постійно змінного, який перебуває в динаміці трансформації. При обговоренні проблеми цінностей ідеалів і стратегій освіти важливо простежити, чи можливе поєднання екологічної етики і нового ставлення до природи з тенденціями сучасної науково-технічної творчості. Йдеться не про відмову від діяльнісного ставлення людини до світу, а про нове розуміння діяльності, особистості й творчості, що має глибокий світоглядний смисл. Важливий аспект стратегії освіти стосується ролі наукової раціональності як головної складової, котра визначає зміст сучасної освіти. Процеси глобалізації висувають на авансцену сучасного розвитку процеси діалогу культур. У цих процесах особливу роль починає відігравати рефлексивна свідомість, котра здебільшого формується в сучасній культурі під впливом наукової раціональності. Наступний аспект стратегії освіти – інтеграція наукових досліджень і освіти. Вона набуває сьогодні особливої значимості, якщо врахувати зміну образу сучасної науки і типу наукової раціональності. У контексті філософії освіти система сучасної освіти висуває вимогу до якості пізнавального методу, котру можна сформулювати як принцип креативності наукового пізнання. Філософія освіти повинна спрямувати освітній процес на майбутнє, вивести його з минулого в сучасність, а також орієнтувати на вирішення проблем, а не засвоєння готового знання. Для того, щоб це стало реальністю, потрібно працювати над виходом зі старої інформаційної моделі й переходити до концепції людиноцентризму, в основі якої – проблематичність, діалогічність і дискусійність. Це дасть можливість бачити в навколишньому житті проблемні ситуації, чітко формулювати завдання, самостійно вирішувати їх, рефлексивно ставитися до вибраних посилок, критеріїв тощо.

Ключові слова: освітні стратегії, філософії освіти, особистість, творчість, діяльнісне ставлення людини до світу, креативність.

Вироблення нових стратегій цивілізаційного розвитку відбувається з двох підходів. Перший з них орієнтований на збереження людства і визначення балансу його відносин із природним середовищем. Другий підхід, який домінує в сучасному соціальному розвитку, – відома стратегія зміни світу в масштабах, що розширюються, спрямованість на постійне оновлення предметного середовища, що оточує людину. Останнім часом актуальності набувають концепції стійкого розвитку. Водночас виникають нові технології, постійно змінюється безпосереднє середовище людської життєдіяльності, і людина змушена адаптуватися не до стабільного, а до світу постійно змінного, який перебуває в динаміці трансформацій.

При обговоренні проблеми цінностей ідеалів і стратегій освіти важливо простежити, чи можливе поєднання екологічної етики і нового ставлення до природи з тенденціями сучасної науково-технічної творчості. Ці два підходи зовнішньо постають як несумісні. Однак аналіз сучасних процесів у сфері високих технологій свідчить, що перехід до освоєння складних систем створює умови для формування нових світоглядних орієнтирів, котрі узгоджуються з ідеалами гуманістично-демократичних стратегій діяльності. Йдеться не про відмову від

діяльнісного ставлення людини до світу, а про нове розуміння діяльності, особистості й творчості, що має глибокий світоглядний смисл. Таке нове розуміння нині формується в різних галузях культури, і завдання філософії освіти – простежити тенденції до вироблення нових цінностей як відповідь на виклики, що постали перед сучасною цивілізацією.

З глобальними аспектами нових стратегій пов'язують не менш важливі питання, зокрема про те, яку систему освіти ми хочемо мати в Україні, щоб бути співмірними сучасному динамічному світу. Тут також виникає низка проблем. Зокрема, зміна шкали престижності професії. У більшості розвинутих країн будь-який вид соціально корисної праці, що приносить законний прибуток, сприймається як цінність. У наших умовах, коли мірилом соціального престижу стали гроші й влада, різко знизився ціннісний статус саме тих видів діяльності, котрі є ключовими в постіндустріальному розвитку цивілізації. Зокрема, малопривабливими стали професії наукового працівника і педагога. Таким чином виникають небезпечні передумови втрати високого інтелектуального потенціалу країни. Очевидно, що в такому разі у нас буде мало шансів включитися в європейську і світову економічну систему інакше, ніж у ролі країни, яка забезпечує інші країни людськими і сировинними ресурсами. Якщо ми зацікавлені в тому, щоб Україна боролася не просто за виживання, а за вихід на передові рубежі постіндустріального розвитку, то саме з цією стратегією потрібно співвідносити цілі й цінності орієнтації освіти.

Важливий аспект стратегії освіти стосується ролі наукової раціональності як головної складової, котра визначає зміст сучасної освіти. Тенденція постіндустріального розвитку така, що наукова раціональність, хоча її історичний тип сьогодні змінюється, зберігає високий ціннісний статус і набуває нових соціальних функцій. Процеси глобалізації висувають на авансцену сучасного розвитку процеси діалогу культур. У цих процесах особливу роль починає відігравати рефлексивна свідомість, котра здебільшого формується в сучасній культурі під впливом наукової раціональності. Рефлексія – необхідна передумова для розуміння рівноправності різних «культур-них систем відліку», яка визначає цінності різних культурних світів, що є необхідною умовою їх діалогу. Коли індивіди, соціалізовані в різних традиційних культурах, включаються в спілкування, то вони не завжди розуміють один одного. Проте, якщо традиціоналістське суспільство (китайське чи індійське, наприклад) опанувало західну науку, західний тип раціональності, то сформувало рефлексивне ставлення до власних цінностей. Поза таким ставленням неможливий повноцінний діалог культур. Тоді людина однієї культури сприйматиме іншу тільки як щось чуже, виникає старий розподіл: «ми» і «вони», «наше» і «не наше». Ідентифікація йде лише за принципом входження в цю і тільки в цю культуру, а інша культура сприймається як дещо чуже. Для сучасності, коли процеси культурної взаємодії відбуваються надзвичайно інтенсивно, дуже важливим є саме діалог.

Наступний аспект стратегії освіти – інтеграція наукових досліджень і освіти. Вона набуває сьогодні особливої значимості, якщо врахувати зміну образу сучасної науки і типу наукової раціональності. Очевидно, знання має бути центром навчання, а нові етичні мотиви виникатимуть у рамках нової парадигми знання і формуватимуться поступово, у міру освоєння в масштабах, що розширюються, людиновимірних систем – у міру виникнення нових соціальних технологій, біотехнологій, розвитку генетичної інженерії, глобальних інформаційних мереж, через дослідження синергетичних ефектів у нелінійних середовищах і т. ін. Саме завдяки цим процесам може виникнути новий образ істини, пов'язаний з моральними імперативами. І якщо в новоєвропейській культурній традиції істинне знання розглядалось як обґрунтування моральності, то в сучасних ситуаціях намічаються тенденції до іншого бачення, яке чимось нагадує давньокитайську концепцію Дао, що означає не тільки істину, а й моральність та життєвий шлях людини. Нова парадигма знання не виникає раптом і несподівано, а немовби проростатиме всередині техногенної культурної традиції, модифікуючи, а потім і перебудовуючи її. У процесі навчання ми, як і раніше, будемо орієнтуватися на оволодіння науковими знаннями. На сьогодні немає моделі освіти, у котрій виховання в школі та ВНЗ було б відокремлене від прирощування знань, їх засвоєння, і

моралізаторські акценти домінували б над акцентами оволодіння істинними знаннями. Цінується професійність, а не моралізм. Професійність – основа викладацької діяльності, і тут пріоритет знання зберігається [1]. Саме реальна діяльність людей визначає основні параметри і тип цивілізації. Все це – нові аксіологічні виміри знання, які необхідно переосмислити в концепті філософії освіти і застосувати до педагогічної діяльності.

Домінуюча якість пізнавального методу в освіті історично виявляється вже в античному світі. В Афінах – це практика філософських настанов і моральних проповідей, засвідчена в діалогах Платона і «Нікомаховій етиці» Арістотеля як приучення до розумової і моральної чеснот [2]; римський дисциплінарний утилітаризм в освіті породжує класичну якість шкільного пізнання у вигляді диктатури риторичного дискурсу, редуковану сучасною нам школою в найпростіші форми трансплантованого знання.

У ранньому середньовіччі в Європі започатковуються спроби зберегти культурні елементи римської цивілізації, що відходили в небуття; церква очолює цю культурну місію, а її пізнавальне знаряддя набуває якості релігійно-духовного тренінгу – наймогутнішого психічного чинника, за допомогою якого, зауважував А. Шопенгауер, «кожна людина, навіть найбільш вчена, вважала надприродні речі, яким учила віра, принаймні настільки ж реальними, як і видимий їй зовнішній світ» [3]. Під тиском культурної секуляризації міста і світської влади віруючій людині дарується милість мислити свою віру через *ratio*, і це встановлює в наступній європейській історії нову якість пізнавального стандарту. На території Московської Русі цього періоду домінує педагогіка «душевної побудови», пізнавальний вплив якої, писав В.О. Ключевський, походить «від древньої школи-сім'ї, котра вчила божеству і віровірності... житейським правилам, праведному життю в атмосфері «нервового збудження», викликаного педагогічним жезлом – палкою – інструментом батьківської «ласки» [4]; і цю якість пізнавальної дії можна позначити як ефективність «ведичного» відчуття, маючи на увазі значення слова «веди» в розумінні священної книги, вищої мудрості.

Реформація, що стала апофеозом християнського прагматизму, утвердивши в християнських чеснотах і професійність людини, відправила панахиду по темних часах з їх пізнавальною еkleктикою і маніфестувала вторгнення руйнівних сил соціального прагматизму Нового часу, які внесли в освітні процедури прагматику раціональної розважливості й соціальної діловитості. Переживши другу освітню секуляризацію, у новітній історії ця якість пізнавального методу трансформувалася в дифузно-фрагментарне конструювання картини світу, поклавши початок ері трансплантованого знання.

У процесі засвоєння знання людина має справу з внутрішнім пошуком, який відкриває пограничні стани психіки, які вирішуються миттєвими, «просвітлюючими» актами і позначаються в термінах «інсайт», «інтуїція», «осаяння», «конструктивна уява», «щаслива ідея» і т. ін. Як зазначав К.Г. Юнг, розуміння цих феноменів через «несвідомий процес, результатом якого є раптове вторгнення у свідомість неусвідомлюваного змісту, несподіваної ідеї чи передчуття», бере початок у філософії А. Бергсона [5]. Та свідомо діяльність, яка тільки здається свідомою, котра властива науковому пошуку і якій традиція найчастіше приписує виключно логічні підстави, насправді пронизана «переступанням» через мікро- і макро- розриви потоку, що її охоплює, зовнішнього і внутрішнього досвіду, часом не поміченими внутрішніми феноменами. Феномен внутрішнього, душевного уявляється близьким тому, що шукав А. Бергсон як «інше пізнання», як «бачення іншої половини реальності», коли «до інтелекту приєднали б інтуїцію» [6]. Така схема духовної активності, що дає життя будь-якій творчості, яка знаходить свої начала в сутностях свідомого і несвідомого через розмикання кордонів між ними, формує принцип внутрішньої можливості наукового пізнання [7], визначаючи домінуючу якість пізнавального методу, який циркулює в сучасних системах наукової освіти. Ця якість, іншими словами, пов'язана зі створенням різних шаблів позараціонального знання: імпліцитного, інтуїтивного, автоматизованого, трансцендентного, а також з утворенням інтегрованого знання в суб'єктів навчання [8].

Важливе розуміння того, яку роль відіграють ефекти інтуїтивного, позараціонального в

засвоєнні знань і розвитку творчої особистості, стверджує К.Р. Роджерс. Під впливом власних духовних шукань С. К'еркегор визначає як одну з принципових педагогічних позицій те, що «знання, здобуте особисто тобою, не може бути прямо передане іншому» [9]. Насправді, як тепер ми можемо зазначити, важливою є здатність педагога «супроводжувати» досвід особистих пошуків учнів, наявність і розвиненість якої великою мірою обумовлюються тільки його особистим досвідом і особистою історією власних трансцендувань, тобто креативних осяянь. Вчитель у нашій школі, як правило, не має досвіду використання предметних знань у сфері зовнішнього світу; це позбавляє його можливості бути провідником у пошуку продукту творчого пошуку, оскільки в нього немає власної історії як практичного предметного досвіду. Отже, він не володіє метамовою духовних форм, які індукуються спеціальним знанням, що ставить його в дуже скрутне становище перед «лицем досвіду», оснований на практиці творчого пошуку.

Така диспозиція визначає в кращому випадку дуже стримане ставлення викладача до недогматичних методів навчання, зокрема до способів набуття знань, які базуються на дослідницькій практиці, під якою він розуміє алгоритм наукового дослідження. З тією самою причиною можна спостерігати більший учительський успіх у таких предметних областях, як література і рідна мова. Останньою навіть за всіх недоліків знання орфографії більшість володіє краще, ніж математикою. Подібна, дуже поширена диспозиція вчителя стосовно нової «дослідницької» практики, яка сьогодні входить у школи, визначає як нового суб'єкта вчителювання професійного наставника; саме йому через його професійний і життєвий досвід належить роль духовного наставника «нових» учнів на шляху пізнання, у надбанні того нового знання, яким сам він на цей момент не володіє і яким вони спільно оволодіють. У цьому суть розуміння особливого шкільного пізнавального методу, що опосередковує нову якість.

Головна дорога до творчої продуктивності пролягає через сфери дослідницької активності, що розуміється в найширшому контексті. Активності, котра є актом творчого осяяння, що захоплює «свідоме і несвідоме» індивіда. Особливу роль у виробництві продукту творчості відіграють системи інтегрованого знання. Успіх творчої активності залежить від потужності й організованості пізнавальних структур, які утворюють каркас індивідуальної психіки. Розуміння того, що ховається за творчим актом, без сумніву, буде поліпшено відкриттям таємниць когнітивної динаміки в системі, яка поєднує активність різних структур знання з історією суб'єкта.

Таким чином, у контексті філософії освіти система сучасної освіти висуває вимогу до якості пізнавального методу, котру можна сформулювати як принцип креативності наукового пізнання. Принцип, що конститує схему переживання знання під тиском внутрішнього пошуку і становить опозицію широко розрекламованому псевдоінтелектуалізму, котрий маскується сьогодні в «індустрію освіти». У підсумку це перетворює справу навчання на сурогат середньовічного ремісництва, котре являє нам у результаті ту освітянську реальність, що репрезентує вчорашній день і є гальмом для сучасності.

Проблема здійснення соціального і професійного вибору в сучасній школі полягає не в тому, що учень не знає, ким бути, а в тому, що, по-перше, він не має можливості спробувати практично бути кимось іншим, крім школяра, у тому числі у професійному плані. По-друге, традиційна школа і не ставить собі таких завдань. Імператив пізнавальної свободи конститує свободу вибору пізнавальної активності у певній особистій диспозиції в умовах пластичності освітнього середовища, яке забезпечують інтегровані освітні системи й науково-інноваційний технологізм. Властивість творчої трансцендентності пізнавальних актів відкриває шлях до нового знання, створюючи внутрішню пізнавальну свободу особи. Цей спектр пізнавальних можливостей особистості, які саморозширюються, є тим, що визначає систему динамічної пізнавальної свободи в освітніх закладах і руйнує монополію вчителя на істину.

Уявлення традиційної педагогіки про нібито соціальне замовлення на включення учнів у суспільне буття висувають претензії до дійсної реальності. Жодна з освітніх систем, які

існували, ніколи на практиці не вирішувала такого завдання. Мудрість соціальної природи незримо вкладає в руки вчителів знаряддя, що готували молодих людей не до включення, а до утвердження в суспільстві – батіг або лійка в минулому чи методи науково обґрунтованої креативної освіти в майбутньому. Обсяг пізнавальної свободи в освітніх системах є мірою ефективності цих зусиль, які забезпечить філософія освіт [10].

Йдеться про ствердження особистості як у власних очах, так і в різних колах соціальності, що її охоплюють, включаючи й малі, й обширні сфери життєдіяльності. Ствердження особистості – це те, з чим співвідноситься будь-яка, навіть замкнута, система освіти; це внутрішня здатність, яку здобувають, нехай у незначних масштабах самі учні; це процес, що несе тавро істини як з погляду особистості, так і в інтересах діючої соціальності, тобто суспільства. Адже тільки через утвердження своєї особистості індивідуальність здатна відокремитися від поглинання загальним, відчути себе як особливе, спробувати встановити з цим особливим контакт. Пізнавальна свобода для особистості, яка твориться, є видом природної цінності. Та якість пізнавальної свободи, яку несуть у собі системи наукової світи, опосередковує прагнення індивідуальності звільнитися від суспільного і природного тиску. Це наповнює почуттям, співзвучним з внутрішньою відчуженістю, вимоги якої приховані від «ока раціоналізуючого розуму», настановляючи на шлях духовного відособлення.

Набуття духовного досвіду, який дає змогу ствердитися у сучасності, виявити себе в ній і пережити її, незмінно присутнє у будь-якій освітній системі. Проте з незмірно вищою інтенсивністю ця «метафізика духу» властива системам креативної освіти, обґрунтованим наукою. Цінності духовного досвіду здобуваються не тільки через властиву цим системам пізнавальну процедурність, а й за допомогою особливого, вільного освітнього середовища, котре творить архітектоніку нових навчальних культур і здатне створювати людей, що звеличують суспільство і не розчиняються в ньому. Тому таке середовище не може бути зліпком, моделлю існуючого світу, але водночас і не може бути відокремленим від нього. Ця «архітектонічна» проблема задає межі пластичності освітнього середовища. Така дійсність змушує шукати відповідь на питання, наскільки культура освітніх закладів може бути відображенням, моделлю чого-небудь і до якого рівня соціальної реальності може бути наданий доступ до неї. Філософія освіти допомагає звільнитися в осмисленнях освітнього буття від насильства соціальної фільтрації і стати на шлях наукового, продуктивного методу пізнання процесу творення особистості.

Філософія освіти має посідати належне місце не лише у продукуванні сучасних знань, а й у формуванні світогляду студентів і учнів. Потрібно чітко усвідомлювати, що світогляд у людини складається приблизно до 25 років на основі набутих знань, традицій сім'ї, культури, власного життєвого досвіду, який у молодій людині ще недостатній. Філософія, яка існує у вищій школі, може претендувати лише на інструментальність у тому розумінні, що власними засобами вона допомагає людині чітко й усвідомлено виробляти своє життєве світобачення поза будь-якими ідеологічними імперативами. Кваліфікований виклад філософії формує власний, індивідуальний погляд на світ і навколишню дійсність. У цьому аспекті світогляд та ідеологія – різні речі. Варто нагадати, що в розвинутих країнах будь-яке впровадження «світогляду» в навчальний процес називається «індоктринацією», нав'язуванням доктрин або, ще простіше, ідеологізмом. А кожна ідеологізація кваліфікується як порушення прав учня чи студента. До речі, порушенням прав вважається введення в програми загальноосвітніх шкіл викладання певної релігії або навіть підкреслення пріоритетності тієї чи іншої релігії, адже в класі можуть бути діти із сімей різних конфесій. Батьки, які хочуть дати дітям релігійну освіту і виховання, повинні направляти їх у спеціальні школи при конфесіях.

Справжня філософська освіта формує не просто «світогляд», а готує людину до викликів сучасної цивілізації. Е. Тоффлер у книзі «Шок від майбутнього» найважливішим завданням «стратегії виживання» визначив забезпечення новому поколінню «м'якої посадки в майбутньому». А для цього систему освіти слід переорієнтувати на «передбачення майбутнього» [11]. Радянська система освіти, попри її позитивні досягнення, через

ідеологізацію орієнтувала людей на соціальну незмінність і засвоєння готового знання. Тим самим учні були приречені на «шок від майбутнього». І воно настало з різкими соціокультурними змінами після перебудови, у період формування молодого держави України, з ринково-економічними трансформаціями звичного буття. Багато з цих людей так і не адаптувалися до нових умов, що зробило їх життя дискомфортним.

Як наслідок, філософія освіти повинна спрямувати освітній процес на майбутнє, вивести його з минулого в сучасність, а також орієнтувати на вирішення проблем, а не засвоєння готового знання. Здавалося б, це загальновідомо, однак для того, щоб це стало реальністю, потрібно працювати над виходом зі старої інформаційної моделі й переходити до концепції людиноцентризму, в основі якої – проблематичність, діалогічність і дискусійність. Всі ті надбання, які має вітчизняна філософська думка з її акцентом на софійності мислення, гуманізмі, кордоцентризмі.

Такий підхід найбільшою мірою сприятиме подоланню монолізму, проповідницьким моделям передання знання, нескінченних посилань на авторитети, інколи досить сумнівні. У підсумку це дасть можливість не просто володіти інформацією, наприклад, про філософію, але бачити в навколишньому житті проблемні ситуації, чітко формулювати завдання, самостійно вирішувати їх, рефлексивно ставитися до вибраних посилок, критеріїв тощо. Іншими словами, не щось знати про філософію, а філософувати, тобто застосовувати її до потреб практичного життя.

Література:

1. Степин В.С. Проблема аксиологического базиса современного образования / В.С. Степин // Вопр. философии. – 1999. – № 3. – С. 24.
2. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Аристотель. Етика. – М., 2002. – С. 63–65.
3. Шопенгауэр А. Об интересном / А. Шопенгауэр. – М. : Олимп : АСТ-ЛТД, 1997. – С. 48.
4. Ключевский В.О. Два воспитания // Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. / В. О. Ключевский. – М. : Педагогика, 1990. – С. 396.
5. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное / К. Г. Юнг. – СПб. : Университ. кн., 1997. – С. 61.
6. Бергсон А. Творческая эволюция / А. Бергсон. – М. : Канон-Пресс-Ц, 2001. – С. 334.
7. Карпов А.О. Интегрированное знание / А. О. Карпов // Человек. – 2003. – № 4. – С. 30–31.
8. Корнетов Г.Б. История педагогики / Г. Б. Корнетов. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – С. 48–51.
9. Роджерс К.Р. Становление человека / К. Р. Роджерс. – М., 1994. – С. 336.
10. Карпов А.О. Принципы научного образования / А. О. Карпов // Вопр. философии. – 2004. – №11. – С. 99.
11. Тоффлер А. Футурошок / А. Тоффлер. – СПб. : Лань, 1997. – С. 67.

INNOVATIVE ASPECTS IN EDUCATION

There are two approaches in the production of new strategies for the development of civilization. The first is focused on the preservation of humanity thus determining the balance of the relationship with the natural environment. The second approach, which dominates in modern social development, is an expanding strategy which strives for continuous updating of the objective environment that surrounds a person. Recently, the concept of sustainable development has become more relevant. However, there are new technologies, the environment of human life is being changed, and man is forced to adapt to the constantly changing world, which is in the dynamics of transformation.

In discussing the problem of values and the ideals of educational strategies, it is important to learn if it is possible to combine the environmental ethics concerning a new attitude to nature with the trends of modern scientific and technical creativity. These two approaches outwardly appear as incompatible. However, the analysis of current processes in the sphere of high technologies shows the transition to the development of complex systems creating the conditions for the formation of the new ideological orientations being consistent with the ideals of humanistic, democratic strategies. It is not a rejection of the activity-relationship of man to the world, but about a new understanding of personality and creativity that has deep philosophical meaning. This new understanding is formed today in various fields of culture, philosophy and objectives of education

to track trends to develop new values as a response to the challenges facing modern civilization.

With global aspects of the new strategies associated with these important issues, including the desire to have in the Ukrainian educational system to be proportionate to today's dynamic world. There are also several problems. In particular, changes in the scale of profession prestige. In the most developed countries, any kind of socially useful work that brings legitimate income is perceived as a value. In our case, when a measure of social prestige is money and power, status falls sharply as an evaluation of those activities which are keys to the development of post-industrial civilization. Particularly, the profession of scientific researcher and teacher have become unattractive. Thus there are dangerous conditions to loss of country's high intellectual potential. Obviously, in this case, we will have little chance to be involved in European and global economic system other than as a country that provides human resource to other countries. If we are concerned that Ukraine is not just struggling for survival, but for access to the front lines of post-industrial development, this strategy must match the goals and values of orientation education.

An important aspect of the educational strategy is scientific rationality as the main component of modern education. The trend of post-industrial development is that scientific rationality, although its historical type is changing, keeps a high value-status and acquires new social functions. The processes of globalization bring dialogue between cultures to the forefront of modern development process. In these processes, a special role is reflexive consciousness, which is mostly formed in modern culture under the influence of scientific rationality. Reflection is a prerequisite for the understanding of the equality of different "cultural frames of reference." This which determines the values of different cultural worlds, which is essential for their dialogue. When individuals are socialized in different traditional cultures are included in the communication, they do not always understand each other. However, if the traditionalist society (Chinese or Indian, for example) seized western science, western type of rationality, and form a reflexive approach to their own values, this attitude can be a full dialogue of cultures. As a result, the person will perceive another one culture only as something alien, arising an old division: "we" and "they", "our" and "not ours." This identification is only on the basis of entry into this culture and other cultures are perceived as something alien. For the present time, when the processes of cultural interaction occur extremely rapidly, the dialogue is very important.

The next aspect of the educational strategy is the integration of research and education. Today, it acquires special significance given the changing image of modern science and the type of scientific rationality. Obviously, knowledge should be the centre of learning. As new ethical motives arise within the new paradigm of knowledge. This knowledge is formed gradually on an expansive scale with The Measurable Value of Human systems as the emergence of new social technologies, biotechnology and the development of genetic engineering, global information networks through research synergies in a nonlinear media. Through this process, a new way of truth associated with moral imperatives. Also if the new European cultural tradition is true, knowledge is considered as a justification of morality, the current situations identifies trends to another vision that reminds the ancient Chinese concept of the Tao, which means not only truth, but also morality and human life. The new paradigm of knowledge does not occur suddenly and unexpectedly, it seems to grow on inside a man-made cultural tradition, modifying, and then reconstructing it. During teaching, we still focus on mastering scientific knowledge. At present, there is no model of education in which education in schools and universities would be separated from the accretion of knowledge, their learning, and moralistic emphasis dominates over accents acquisition of true knowledge. Prized professionalism, not moralism, is the basis of teaching as priority knowledge stored [1]. It is a real work of men that determines the basic parameters and type of civilization. All this new axiological dimensions of knowledge is necessary to rethink the concept of philosophy of education and apply to educational activities.

The dominant quality of the educational method in education historically appeared in the ancient world. In Athens, a practice of philosophical and moral sermons certified in the dialogues of Plato and the "The Nicomachean Ethics" of Aristotle as learning the intellectual and moral virtues of Roman disciplinary utilitarianism in education creates the classic quality of school knowledge in

the form of the dictatorship of rhetorical discourse and modern reductionist our school in the simplest form of transplant knowledge [2].

In the early Middle Ages in Europe, attempts were started to preserve the cultural elements of Roman civilization, The Church was leading this cultural mission and its cognitive tool was a religious and spiritual training. The most powerful psychological factor by which "each people, even most scientists, considered supernatural things that are taught faith, at least as real as the visible her external world" (A. Schopenhauer) [3]. Under the pressure of cultural secularization and secular authorities, believers were allowed to think their faith through ratio and set new quality educational standards in the following period of European history. The Moscovian Rus during this period was dominated pedagogy as mental construction cognitive effects of which derived "from an ancient family of schools, which taught the deity and faithfulness. Everyday rules righteous life of the atmosphere nervous excitement which was caused by pedagogical tool of parental affection (wrote Kliuchevsky) and this quality of cognitive performance can be described as "Vedic" sense, referring to the word "Veda" in the sense of the sacred books of higher wisdom. [4]

The Reformation that became the apotheosis of Christian pragmatism was assured in Christian virtues and professionalism, essentially a memorial service for the dark times of their cognitive and eclecticism manifested invasion destructive forces of social pragmatism of modern times that had procedures in educational pragmatics rational prudence and social businesslike. Having survived the second educational secularization in the modern history of this quality informative method was transformed into a diffuse pattern design of fragmentary world, ushering in the era of transplant knowledge.

In the process of assimilation of knowledge, a person has to deal with internal search that opens border states of mind, which are solved instantly; enlightened acts and impact in terms of insight, intuition, revelation, constructive imagination, happy idea and so on. As C.G. Jung said, the understanding of these phenomena through "unconscious process that results in a sudden invasion of consciousness unconscious contents, unexpected idea or feeling," originated in the philosophy of Henri Bergso [5]. Conscious activity that just seems deliberate, which is inherent scientific research and which tradition ascribes most exceptionally logical reasons, actually riddled overstepping through micro-and macro-breaks flow covers internal and external experiences, sometimes unnoticed internal phenomena. The phenomenon of internal peace seems close that Bergson sought it as "other knowledge" as "seeing the other half of reality" when "to intelligence attached to intuition" [6]. This scheme spiritual activity that gives life to any art back to the essence of conscious and unconscious breaking through boundaries between them, forms the principle of internal features of scientific knowledge, defining the dominant quality of educational method that circulates in modern systems science education [41]. This quality, in other words, is associated with the creation of different levels extrarational knowledge: implicit, intuitive, automated, transcendent, and to form an integrated knowledge in the subjects of study [8].

Karl R. Rogers said that an important insight into the role played by the effects of intuitive, extrarational actions in the assimilation of knowledge and development of creative personality. Under the influence of their own spiritual quest S. Kierkegaard defines as one of the principal teaching position that "knowledge gained personally you can not be directly transferred to another" [9]. In fact, as we can now note the importance of the ability of the teacher to accompany experiences of the personal searches of students, the availability and sophistication which is largely conditioned only by his personal experience and history of personal transcendence or creative insights. Teachers in our school usually have no experience using domain knowledge in the outside world as it deprives them of the opportunity to be leaders in finding creative product searching because it does not have its own history as a subject of practical experience. So, they have no metalanguage spiritual forms, which are induced by special knowledge that puts him in a very difficult position to face experience, that is practice creativity.

This disposition is a very restrained attitude of the teacher to non-dogmatic teaching methods, including the methods of acquiring knowledge based on research practice, by which he understands the research algorithm. With the same reason, one can observe a greater teacher success in such

domains as literature and native language. Even the last one is for majority when they know spelling better than math. This is a very common disposition of teachers on new research practices, which now included in the school, defines as a new subject teaching by professional mentor; because of his professional experience and being part of the spiritual mentor of new students on the path of knowledge, the domain of new knowledge, which he at this moment does not have and which they jointly possess. This is the essence of understanding special school educational method, which mediates a new quality.

The main direction to the creative productivity goes through areas of research activity, which is understood in the broadest context. Activity is an act of creative inspiration that captures the "conscious and unconscious" of the individual. Integrated knowledge plays a special role in the production of creativity product. The success of creative activity depends on the capacity and organization of cognitive structures that form the skeleton of the individual psyche. Understanding what lies behind the creative act, no doubt, will be improved by discovery mysteries of cognitive dynamics in the system, which combines the various structures of knowledge of the history of the subject.

Thus, in the context of philosophy of education system of modern education requires us to utilize quality educational methods which can be formulated as a principle of creativity and scientific knowledge. The principle that constitutes a scheme knowing experiencing pressure internal search is widely publicized in opposition to pseudo intellectualism that masquerades today in the educational industry. As a result, this makes the case to substitute teaching medieval crafts, which presents us with a result that an academic reality that represents the day yesterday and a hindrance to modernity.

The problem of the implementation of social and occupational choice in the modern school is not that the student does not know whom to be, but in that, firstly, he has no opportunity to try to be someone other than the student, including professional terms. Secondly, traditional schools do not provide themselves such tasks. Imperative cognitive liberty constitutes freedom of choice. Cognitive activity in certain personal dispositions in educational environment provides an integrated educational system and scientific innovation technologism. Property creates transcendence cognitive acts and opens the way to new knowledge, creating internal cognitive of individual liberty. This range of cognitive abilities of the individual who self-organizing, determines the system of dynamic cognitive freedom in educational institutions and erodes teacher's monopoly on truth.

Perceptions of traditional pedagogy of the social order for the inclusion of students in public life claims to actual reality. None of educational systems that existed ever solved this problem. Wisdom of the social nature invisibly invested in the hands of teachers' tools that prepare young people not to be included, but to the establishment in a society from whip or ruler in the past to scientifically based methods of creative learning in the future. The amount of cognitive freedom in education systems is a measure of the effectiveness of these efforts which the philosophy of education provides [10].

This is a statement of personality in one's own eyes and in a variety of social circles that it is covered, including small and extensive areas of life. Personality statements, that is the referent of even closed education system, is the internal capacity, which the students acquire in small scale by themselves, a process that bears the stamp of truth both in terms of personality, and that of the current sociality, that is society. It is only through the establishment of personal individuality can be separated from the absorption common to feel special, to try to establish this particular contact. Cognitive freedom for the individual that is created is a kind of natural values. In addition, the qualities of cognitive freedom that carry a scientific worlds mediate desire individuality freed from social and natural pressures. It fills feeling tune with inner detachment, the requirements of which are hidden from the "eye rationalizing mind," teaching the path of spiritual isolation.

Entry spiritual experience, which enables to establish itself in the present, reveal themselves in it and go through it, always present in any educational system. However, immeasurably higher intensity is in this metaphysics of spirit, is inherent in creative education systems, supported by

sustainable science. Values spiritual experience acquired not only through the inherent cognitive proceedings of these systems, but also with a special free educational environment, which creates the architecture of new learning cultures and is able to create people who extol the society and do not dissolve in it. Therefore, this environment cannot be melded into a model existing in the world, but at the same time and can not be separated from it. This architectonic problem sets limits of educational environment plasticity. This reality makes the answer to the question of how culture educational institutions may be a reflection; a model of something and to what level of social reality can be given access to it. Philosophy of education helps in understanding educational escape being against violence social filtering and embarks on scientific, productive method of learning the process of creating identity.

Philosophy of education should occupy its rightful place not only in producing modern knowledge, but also in shaping the outlook of students and pupils. We clearly understand that the world of a man is formed to age 25 based on acquired knowledge, family traditions, culture, and his own life experiences, in which a young man is still insufficient. The philosophy that exists in high school can claim only instrumental in the sense that their means it helps the person clearly and consciously produce their outlook in life beyond any ideological imperatives. Qualified statement of philosophy creates an unique perspective on the world and the surrounding reality. In this aspect, outlook and ideology are two different things. It is worth recalling that in developed countries, any introduction of ideology in the educational process is called indoctrination, intrusion in mind, doctrines, or even ideologism. And, every ideological qualifies as a violation of human pupil or student. Additionally, inputting a particular religion or even underscores the priority of any religion in school curriculum is a human rights violation, because the class may include children from families of different faiths. Parents who want to give their children a religious education should guide them to special schools for these purposes.

The philosophical education is shaping not just outlook, but also preparing people for the challenges of modern civilization. A. Toffler in his book *The Shock of the Future* determined greatest challenge of survival strategy is to ensure a new generation of "soft landing in the future." He states this education system should redirect to "predict the future" [11]. The Soviet education system, despite its positive achievements through ideologization oriented people on social stability and mastering existing knowledge. Thus, students were confined to the shock of the future. It came with sharp social and cultural changes after the adjustment, during the formation of the young state of Ukraine, with a market-economic transformation of the usual existence. Many of these people have not adapted to the new conditions that made their lives uncomfortable.

As a result, the philosophy of education should boost the educational process in the future; bring it from the past to the present and to focus on solving problems rather than mastering existing knowledge. It would seem this should be obvious, however, to become it real, work is needed on the release of information from the old model and move on to the concept of human-centrism, based on - the difficulty, dialogue and discussion. This includes all of these achievements, which have domestic philosophical thoughts with its emphasis on Sophian thinking, humanism, cordocentrism.

Such an approach would help to overcome the most monologism, pastoral models of knowledge transfer, references endless to the authorities, and the sometimes rather dubious. In the end, this will give an opportunity not just to have information, such as philosophy, but to see problem situations clearly articulate the problem in the surrounding life, decide them reflexively treat selected parcels criteria and more. In other words, do not examine just philosophy but to philosophise, that is apply it to the needs of practical life.

УДК 371.2

*I.D. Bekh, Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Academician of National Academy of Pedagogical Sciences
of Ukraine, Institute of the Problems of Upbringing of NAPS
of Ukraine*

PERSONALITY-ORIENTED EDUCATION MODEL AS A SCIENTIFIC CONCEPTION

У статті йдеться про особистісно орієнтовану модель як науковий концепт. Наголошується, що головними цінностями гуманістично орієнтованого виховання постають: особистість; креативність як механізм розвитку людини культури; духовність як маркер цього розвитку.

***Ключові слова:** особистісно орієнтована модель як науковий концепт; процес виховання як соціокультурний феномен; творчий потенціал, духовність, людяність.*

Upbringing process in its historical development has always been determined by and connected with certain philosophical problems, being reflected in corresponding world outlook level as an attitude of a person to the world as well as to the essence of culture, the sources of fundamental values of people's existence, the forms and types of human mentality, the correlation between freedom and responsibility. The character of resolving these problems determine the types of upbringing processes, on the base of which a personality is formed and developed.

There is distinctive critic-reflexive attitude to existing theories of education based on contemporary philosophical culture, in the frames of which the philosophy of education has been developed. Such an attitude undermines an illusion of their non-alternativeness and stability, thus considering them as some relative historically transferring, "ultimate" (using philosophical language) ways of translation of cultural experience. Certainly, new resource approaches raise no objection to the earlier created things, but dialectically retain them in the resolved way, opening the way to new progressive scientific ideas.

Thus, the purpose of the article is to make a theoretical analysis of the fundamentals of personality-oriented upbringing model [1].

1. Upbringing as socio-cultural phenomenon.

To reveal essential signs of upbringing process, it is reasonable the notion «education» to show in relationship with the notion «education», when in the process of education and upbringing a personality really reveals itself, thus revealing moral, spiritual and physical capacities.

Being the category of pedagogy, the notion «education» from the very beginning has been developed in the context of anthropology and philosophy. According to such an approach, personality capacities are to get realization through and oriented at a certain image of a person. The latter can be identified with the all-round developed personality, or (as it is put in Christian ethics) be oriented at perfection, that is equal to Absoluteness.

Thus, education has always been connected with the personality. However, though education acknowledges as a prerequisite of its existence external moments, which influence it, this process of mastering the world occurs in the borders of a personality, in the sphere of man's world perception. At the same time education emerges as an internal process, that evolves under the influence of internal impetus and interests of a personality. External circle of the phenomena can only create favorable conditions for the process of education, but a direct educational development occurs on the borderline of a man's activities due to his personal efforts.

Education is always bound with the self-determination of personality; it appears as constant, complicated and thorny road, which leads from full subjugation to outer thoughts to the state of self-determination. Due to education an individual transforms into a valuable personality in the full meaning of this word. Thence we have a base to define a phenomenon of education as

transformation activity of the pedagogues, which tends to change the consciousness, world outlook, psychology, value orientation, knowledge and ways of personality activities, that make easy way of personality's qualitative growth and improvement. The aims of education are expected in the process of realization of upbringing actions system in direction of changing a personality.

World social-historic experience enables us to define the main purpose of education as shaping harmonious and all-round developed personality, ready to initiative social and professional activity in modern society, – the personality capable to perceive and increase its values. The aims of education determine its content, methods and means, which in optimum way have to ensure expected results.

Education is a multifactorial process that depends on a row of objective and subjective factors. To objective factors one shall refer social-historic particularities, cultural traditions of a country, a system of education, which is accepted there. To subjective factors one include the quality of teachers, the level of their pedagogical skills, psychological particularities and value orientation of the participants of upbringing process.

The criteria of a such a person are to be: the degree of his ascent and fullness of his mastering the all-human and national humanistic and moral-spiritual values, which represent a basis for corresponding actions; the level and hierarchy of personality qualities, obtained in the process of upbringing.

Being a two-way process (an upbringer and a subject of upbringing), the upbringing presupposes the drifting of initiative from upbringer through partnership to self-upbringing of the pupils and students, when the initiative of those who are being brought up gains effectiveness, that occurs due to the act of self-upbringing.

Upbringing is a multidirected process, when each concrete purpose predestines corresponding contents and methods. The direction of upbringing is determined by the unity of aims and contents. In pedagogical science it is traditionally to differentiate moral, esthetic, labor, physical education, being today complemented by citizenship-patriotic, law, economic and ecological aspects. Process of upbringing taken as a whole, as well as in the framework of its concrete direction, can be realized on different levels: at the level of a society, in the sphere of social institutes, separate social groups, on interpersonal and intrapersonal (self-upbringing) levels.

The becoming of a human civilization has predefined a new type of upbringing, being determined by social and economic inequality, labor distribution and hence by different pedagogical tasks. Historical multiversity of upbringing models depends on particularities of local civilizations, typology of cultures, national specifics of this or that folk.

Eastern type of culture has determined the eastern type of upbringing, based on dominance of society over personality, severe observance of traditions and cultural canons, restriction of independence of thinking and individual freedom. At the same time the pedagogical tradition of the Orient understands a person as an unity of emotions, willpower and mind, which, however, comply with public and religious norms.

The western type of culture, which occurred in antique epoch and became a prototype of modern European culture, has generated pedagogical traditions, which are vastly different from those of eastern ones and can be decisive for the western type of education. Its distinctive features are: orientation at the development of human will and mind, confirmation of individual and creative elements in a person, the harmonization of the relations between personality and society. All this determines the purposes, orientation and value-rational approaches to resolving the upbringing problems.

Traditions of Ukrainian upbringing were formed under the influence of western culture, being imprinted on the national particularities.

Upbringing problems are resolved by means of certain methods, which form a toolbox of the pedagogues.

In organization of the process of upbringing and by studying its problems the conditions of its realization gain an utmost significance when so called upbringing space (the particular socio-cultural formation) receives an important place.

Upbringing space can be characterized by such parameters: 1) pedagogical potential is evaluated by the wealth of spiritual and material culture; 2) the rates of developments are determined by percentage of young generation, being covered by education and upbringing system, the efficiency of functioning of other components; 3) the managementability of the upbringing space.

The conditions of functioning (demographic, national, social-economic, natural) have vital importance for upbringing space. And the types of upbringing spaces can be different.

2. All-human and national value in educational process

The problem of uniting of all-human and national cultural priorities, located in upbringing space, has always been in the centre of attention, since on its scientifically motivated resolving a general level of cultural development of a subject of upbringing influence depends. So, decisive for the process and contents of upbringing, in the opinion of I. Fichte, is the way of mastering the national culture, and through it – all-human culture. I. Kant considered upbringing a secret of the improvement of nature. According to his opinion, prerequisites of morality are the ideas of liberty, God, man's immortality. Kant's «categorical imperative» is founded on the notion of obligation, man's duty. These Kantian ideas are deeply assonant with historical development of European peoples, their culture in the epoch of Enlightenment, the main merit of which lies in the development of culture, being understood as «a history of spirit».

The motivation of national education ideal belongs of K. Ushinsky. The leading role in its realization he saw in the national system of upbringing, formed in the historical process of becoming of a concrete nation. In the context of pedagogical anthropology this pedagogue analyzed a problem of person's freedom. Herewith he stems from the consideration, that innate quality of a person is longing to freedom, and human activities are connected with this longing.

The process of giving birth to a person V. Sukhomlinsky connected with the attraction of a child to the cosmos of national values, which deeply enlighten its soul.

A person enters into the mankind through national individuality as a national person, since without nationality a mankind would be dead, logically abstract. So each individual has to gain education as a worthy representative of its native ethnic formation in the semantic field of values, inherent to its native folk. This means that through education, upbringing and culture, whose part he is, social reconstruction of a people is renovated and realized.

Outside the national roots human society can not exist. School education, which loses national values, is sooner of later denied by a folk. Public education is in a nonbreak way connected with the national soil, but is not locked only within it. School is called to form and safeguard a national culture.

The national school is a school, which brings up schoolchildren on the bases of spiritual wealth of national culture, traditions, national lifestyle and the activities of its ethnic entity. National school develops together with the nation, due to a nation and for a nation. Consequently, it personifies in itself the soul of a nation, its deep longings. National school is displaying a national life according to its structure and content.

Particularity of a national school consists in that also, that it gives a younger generation the culture of ethnic entity in the broad sense of this word. Traditions, folklore, national epics, music and painting, artistic crafts, ethnopedagogy and people's medicine, philosophy and religion – all these in one way or another are the component elements of education, being reflected in the programs of national school. Thence it becomes comprehensible, that school, if it is really national, must from the very start attract a child to national culture, to public crafts, public ideals and arts, to national system of values.

The great art of a teacher has to be revealed in the process of outliving by each schoolchild of rewarding feeling of this art, the sensation of co-existence with the classmates and, finally, give it a possibility to manifest itself, to be a success in realization of values of national culture.

Longing to national identification must be accompanied by respecting other cultures, perception of these cultures in the integrity of their values and uniqueness. But this is possible rather by cultivating a national culture, then by its substitution by so called all-human values.

All-human values are of a boundary nature of all national cultures. However, these are not over-national values, but the national as they are. So, if the content of education is built on all-human values as over-national ones, so in this case it is not understandable whence they appear; secondly, they will be futile, for their origin is unknown. But if all-human values are considered as general for different national cultures, in this case there is no sense to put them in the center of education, since in their abstract form they are mastered, but in the natural form they determine the content of education and are to be obligatory mastered as the expression of some aspect of national culture, which is characterized by other cultures.

3. Essence and target features of personality-oriented upbringing.

Searching for efficient ways of upbringing morally and spiritually perfect personality is in our time fatebearing deed. The matter lies in that, that today's *culture of violence* affects essentially the functioning of the culture of human dignity. In this respect a question appears: why is the civilization unable to destroy this anti humane culture? We must note, that lock-and-key reason of the development of violence lies in the very persons: it is inherent to internal Ego-powers, which bring about increasing violence. To delete violence, it is necessary to neutralize these powers. But, as it is well known, from the very beginning of history available for our cognition, civilization was not able to block the urging for the violence in man's soul; violence has always been developing parallel with the culture of dignity. What is more, violence under certain conditions can develop faster than the culture of human dignity. This is an exceedingly dangerous symptom for modern civilization: if the corresponding measures are not taken in proper time, culture of violence could hinder mankind's progressive development.

In this plane a personality upbringing model has significant moral-spiritual developing possibilities. In the riverbed of this upbringing model culturological approach to education takes root, which is understood as goal-directed, built on scientific bases process of attaching a personality to culture, in the course of which the transmission of multiancient human experience (theoretical, value, practical) from generation to generation and its development accordingly to modern realities are realized. Herewith, the fundamental principle of upbringing is a principle of value orientation, whose realization stipulates the attraction of the children to interaction with surrounding world and favoring the shaping of value attitude to this world from the stand of modern culture.

Personality-oriented upbringing is not a system organized, hard normalized influences of a teacher on the child, which ignores its willpower and brings about the psychological pressure on it. At the head corner of this upbringing model lies a pedagogical action of a call to personal interaction; a call, that is based on the merciful attitude of an upbringer to the pupils. In this interaction the process of the directivity of a child to its charitable behavior has to be unwound.

Personality-oriented upbringing process is a full-fledged emotionally saturated and publicly valuable, compatible, creative life of the teachers and pupils, which answers their main sociogenetic need [2; 3].

Personality-oriented upbringing model has the aim to disclose and develop the individuality in each child on the ground of forming a basis for its personality culture. In this process a greater attention is paid to personal (subjective) experience of a child, that becomes for a teacher the subject of keen and careful studying and serves him as necessary stronghold in upbringing work. In this context unlike most of adults, in the notion «upbringing» the children put not only this or that deed, extracurricular activities, but the teachers' attitude to them: empathy, skill to understand and listen to, communicate on different subjects, offering a joint interesting deed. Understanding that fact, that it is impossible to dispense without moralizing and advises, children earnestly want, that all this was used in smaller than in the real practice amount.

The results of specially conducted interviewing witness: 30% of the pupils see a profit of upbringing for themselves; 31% - considers, that upbringing is required for the development of society; 39% of the schoolchildren understand that with the well-educated and cultured people it is easier to communicate, to organize business and interpersonality contacts, that is, understand the need of upbringing and are ready to take part in this process.

Moral-spiritual creativity of the pupils reveals a leading psychological mechanism of their development as personalities in the condition of personality-oriented education. This type of creativity has an objective bases. The first of them results from uniqueness of separate person's life, that displays itself in non-predictability of the conditions (under which it is realized), in the situation of uncertainty and non-repeatedness, where a significant potential the manifestation of creativity and individualization lies. The second base of creativity is grounded on the endless variety and inconstancy of life space. Surrounding world presents itself a great field of varied values and requirements, which quite often are in mutual discord. The very fact of existence of this variety requires a personality activities not only in the direction of the choice of those concrete values, but in the direction of their creative correlation and harmonization.

Personality-oriented upbringing is an active way of shaping such type of a personality, that is characterized by human value feeling, longing to serve to people, peace-loving feeling, increased attention to someone's grief, kindheartedness, the feeling of thankfulness, decency, fairness, etc. Upbringing of these moral-spiritual qualities, in our opinion, is a condition of training the young generation to strengthening of Ukrainian state.

Image of a perfect personality, for shaping of which a pedagogue-trailblazer must work – is, first of all, strongly and organically mastered by the pupils the all-human values, the power over oneself, the strategy of building the life, that stipulates a constant motion to realization ever new, rather difficult, than earlier ideas, the results of which are needed not only for the person himself, but for all people; this is a creation an environment for person's development, active creative image of reality; this is an extreme self-return, skills to mobilize oneself for overcoming difficulties, the forecast of consequences of person's actions; this is sincerity, longing for objectivity and abilities to decision making – well calculated or intuitive – regardless the opinions of surrounding people. Such a personality can not only defend his own interests, but shows a care for the boon of everybody.

Morally and spiritual mature personality sees a lofty sense of his life in the highest achievements of mankind.

Above mentioned personality model is formed under the influence of such factors as: the level of health, the level of development of moral consciousness and self-consciousness (moral sensitivity to oneself and responsibility before oneself), the wealth of moral-civic and professional samples and examples in the nearest and most remote surrounding, the degree of support of his longings, desires and activity on the part of surrounding world.

4. Psychological and methodical projection of personality-oriented models of upbringing.

The need of contemporary time is a person with clearly determined moral-spiritual orientation, who could play an essential role in the fate of our civilization.

In this respect A. Maslow says, that every but our century had its ideal – a saint person, a hero, an aristocrat, a knight, a mystic person. We have only a person without problems, who can be well adapted, being embodiment of a rather pale and doubtful surrogate of an ideal. A. Maslow writes, that sick people are created by «sick» civilization; on the other hand, «sound» people create «sound» civilization, while «sick» individuals do its civilization “sicker”, and «sound» ones – more «sound». That is why the improvement of person's health is one of the approaches to making the world perfect [4].

The process of such a role determination is exceedingly complex, after all it turns out to have different (both negative, and positive) stimuli of children's moral growth. It is desirable that the latter would be dominant and favor the process of disclosing the internal powers and longings of a child. If a teacher in upbringing situations always orientates his pupils at the need of assimilation of the normative ethical attitude to the society, so this teacher will not reach desirable effect. The child, perceiving society at the level of individual consciousness as something abstract, distant and nonsignificant, displays an emotionally indifferent reaction, that does not stimulate internal moral changes. Single methodical correct upbringing action presupposes re-conducting the relations from the level «I - Society» onto the level «I - You». It is on this level the personality-oriented senses of the children are to be unwound in the respect of the macrosphere (society), and microsphere (interpersonal relations). A child has to unveil the other person as a personality and individuality. It

has, though at the first approach, to open in itself such a personality and individuality, for only through in itself an individuality the child is able to open the individuality in other people.

Hierarchical construction of need base for the motivation of growing personality has to be a strategic position, on which the personality-oriented upbringing process is to be unfolded. It is indisputable, that if the physiological needs in early age are not met, as well as the need in love, safety and protection in childhood, the need in love, respect and co-participation in juvenile period, so the development really brings about the neurotic personality, who will hardly have the lofty need in truth, beauty, goodness. In this respect A. Maslow notes that with that moment, when people get satisfaction of their need in safety, love and co-participation, there appears a possibility of individual development of unique personality qualities and along with that there appears a certain trend to the resistance to overweening dependency on the closest encirclement.

In the process of moral upbringing it is important a new formation of a personality, which can be qualified as «Mine». With the notion «Mine» (relating to «I») a person acknowledges not all that has a reflection in his psyche, but only that, that was deeply outlived by him. It is also important, that only publicly significant outliving as signs, with which the pupils mark moral-spiritual norms, form a history of their internal life. This morally developing history will be practically active, behavioral, if pupils take certain society values not in ready forms, but as a result of their thinking and their own activities. Moral fruits of such free activities will be taken by the pupils as really their own, that they protect and confirm in interpersonality relations.

“Mine”, thereby, appears as a veritable expression of a personality aspect in the person, since this “Mine” in this case is transformed into the intimate world of a person.

In personality-oriented upbringing process one must pay attention to the particularity of the source of personality culture as that matrix, on the ground of which the mastering of not yet mastered by them moral-spiritual values will be unfolded. The main condition of unwinding the subject's inner activity (being the transformation of public moral norms into his inner subjective values as self-values) appears his ability to transform his personality culture (subculture), formed earlier, into the object of his activity and criticism.

The level, scales, specifics of this ability can be determined by the level and scale of the critical potential of a subject. It is important, that pupils' critical understanding of their personality culture in the context of new public values occurs as a process of complex searching, as a positive choice, as a nerve-racking corresponding decision making.

Thus, the process of upbringing can be rational and productive only on the road of shaping moral-spiritual values. Considering this we are to reduce in the pupils specific weight of consciousness with dominating emotional mechanism of decision making in the moral sphere. Within absolutizing this type of consciousness a pupil is not considered to be a subject, since he makes decisions impulsively, following the situation. Decision making on the base of emotional mechanism – is a result of the long-lasting accumulation of discomfort, emotional blasts. So, the upbringing result under such conditions can not be sufficient.

Personality-oriented upbringing process has to ensure the unity of the development of moral personality and moral individuality. The difference between these two psychological formations must be comprehensible by the teacher. A subject manifests himself as a moral personality, if he appears in the role of cognizing and acting entity in the frames of normative moral-ethical field, which is formed in the society, if he possesses the norms, realizes them in his behavior and activities. But if he creates the norms of interpersonal relations, creative model of his own behavior, he appears as moral individuality.

On the whole: 1) moral personality knows his own social-moral qualities, acts in the direction of himself (improves himself), acts in the direction of other people (behaves socially) and gives the other people an experience of self-perfection; 2) moral individuality knows his own unique qualities, acts in the direction of himself (realizes himself), acts in the direction of other people in the way of creative communication.

As we see, moral personality is expressed in socially meaningful relations to surround world (the world of people and the world of things); moral individuality realizes himself in moral

interiorization in his inner world. Creativity, thereby, is a dominant trait of a human individuality.

Upbringing process, which is build on the bases of humaneness, can lose its real developmental efficiency, if it is absent such active factor as «I – possible», which corresponds the person's possibilities. It is not identical with “I – ideal”, being created by social norms and obligations, since it keeps negative features. «I – possible» is different from «I – desirable», which is directly determined by our motivation, since it stipulates realizing the free moments in self-development.

The status «I – possible» requires, that the teacher carried out some work, directed at the shaping and constant activation in a pupil a belief as to what he could become; at realizing those qualities of his, which hinder timely realization his inner potential possibilities. Herewith we should pay attention to motivating the functions of both positive and negative features of «I – possible». Yes, the virtual image of oneself as successful in future or a belief in oneself as a potential loser, creates a real success or failure.

The pupil, working at certain moral-spiritual quality (as a fragment of «I – possible»), has to reincarnate such qualities as honesty, fairness and the like and live, at least for a short time, according to the principles of these qualities. This means the need in emotionally outliving a process of its unfolding in the direction of corresponding action and its evaluation by surrounding people. Moreover, such upbringing method has to be used morally disapproved qualities, so that in pupils' moral self-consciousness the repulsion, negative attitude to them grows.

As we see, «I – possible» is a plane of pupils' prospect. But future has meaning, when the present «works» on it. Those moral-spiritual qualities, which the child masters in the upbringing process at the moment, form hits «I – personality». However, its shaping can be complicated by the schooling situation, in which the growing personality exists much time of his life.

School life, where dominant in temporary and merit measurement schooling activity is, superimposes an essential reflection on the content of pupil's self-understanding. Since merit attitudes to a pupil are formed mainly on the basis of his success in studying, so the understanding of his «I» is connected first of all with the position «what I can do». As a result of this the only “I am active” is formed in the children. It is due to this certain understanding and evaluation of social phenomena, orientation on merit relation through the prism of concrete activity are formed in the children. Under these conditions the realizing of their personal attitude to the world and other people, which go far off the sphere of schooling activity, remains poor and small-effective. That is why alongside with “I am active” we should bring up “I – personality”.

With the strengthening of «I – personality» the pupils try to come out of the limits of baby lifestyle, to occupy publicly important and publicly valuable place. The pupil not only comprehends himself a object, but also feels the need to realize himself as the subject being included into the social system not only on the level of understanding, but transformations. In this case the pupil exhibits his own position, opposes himself to others, shows independence by setting broader relations, in which he checks himself, works out prospective ways of his personal development. He tries to realize, evaluate, understand his moral-spiritual possibilities, to see, what is demanded of him and come to agreement with all these. The pupil often adopts independently these consensus and correspondence, but at the beginning the initially realization of this correspondence occurs with adult's help, who possesses value attitude to himself, to the other people and to the world as a whole.

So, in the frame of personality's moral-spiritual «I» the pupil starts realizing an accumulated social experience due to understanding, that he has the right for full-fledged existence, the right to be himself. That is to say, the pupil manifests himself as free and independent personality. The right to be himself allows the child to be more free. A free child is a subject of free choice. Making independent decision in the sphere of this choice, the pupil feels for the latter a responsibility, if at this moment he keeps a positive attitude to himself.

The driving power of moral-spiritual gains of the pupil is increased not only by the way of corresponding actions, but by the way of his constant approval of the similar actions of his classmates. Behind such an act lies a comparison of himself with the others, and consequently, the

deeper comprehension of himself and other people according to the criterion of the need to be present in the structure of the image of «I» given moral-spiritual value.

However, the way of shaping of «I - personality» is rather contradictory. The hindrance to this is egoistic «I», which does not allow the pupil to form an adequate attitude to other people. So, except the ways of neutralization the egoistic «I» and increasing the effectiveness of personality «I», the teacher ought to use a strategy of playing a conflict between these two «I» of a personality.

The strategy is directed at that, that the pupil could maximum full outlive an anti-action, to express the thoughts of both «I» and install between them a direct dialogue.

Representing himself on behalf of personality «I», the pupil demonstrates verbally this or that moral requirement. He knows, that this requirement is fair, being thus insistent, sure of his attitude and does not react on objections.

Organizing the personal-oriented upbringing process, the teacher must pay attention to the existence of two types of actions. The first type is such actions, which could be barred by the pupil, if he does not wish to comply with the demands of an adult. For instance, when a teacher spurs a child to help his friend physically, the child can refuse, exiling on the disease or weakness. Such barriers could gain sufficient power to influence upon decision making to act morally.

The second type is such actions, for the realization of which the pupil has no arguments for their objective explanation. To this type we can pertain actions, which stipulate a content from anger, insolence, lie and the like. Here the logic of upbringing action does not meet any objective barriers for the realization of upbringing. The pupil is limited by his own things or physiological (somatic) intermediates, which exist between the teacher's requirement and the process of his own decision making as for their fulfillment. Only emotional-motivation factors remain, which can restrain the pupil in the realization of moral action.

Conclusions.

The main values of humanistic personal-oriented upbringing are: person, who grows and brings up in himself a personality; creativity as a mechanism of the development of a person of culture; spirituality as the marker of this development. Eventually, actively perceiving pedagogically operated upbringing influence as a social determinant of his own change, the pupil has to gain a practice of humaneness, which is understood first and foremost in cultural and moral-spiritual sense.

Today, such an educational idea becomes dominant, since it proclaims a person to be the highest society value, forms an attitude to the child as to the self-value, to the childhood – as to an important independent period of person's life; it offers the ways and principles of upbringing a personality, capable of creative activities, self-development and self-improvement.

So, the leading upbringing position has to be oriented at creation of such socio-cultural environment, which would ensure optimum possibilities for pupils' self-determination, their self-confirmation and manifestation of their talents. This presupposes the upbringing of the spirit power and health in their broadest sense – as health of body, spirit and lifestyle.

References

- [1] Бех І.Д. Особистісно-орієнтований підхід у вихованні // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник / За ред. Т.Лєвовицького, І.Зязюна, І.Вільш, Н.Ничкало. – Ченстохова-Київ, 2000. – С. 331-350.
- [2] Allport G. The nature of personality: selected papers. – Westport: Greenwood Press, 1975. – 220 p.
- [3] Eysenck H. J. The Structure of Human Personality. – London, New-York, 1953. – P. 2.
- [4] Maslow A.H. Motivation and Personality. – Ney York, 1954. – 411 p.

УДК 371.2 (09)

*Удод О.А., докт. істор. наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
директор Інституту інноваційних технологій і змісту
освіти МОН України*

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Исследованы предпосылки и перспективы развития комплексного формирования образовательной отрасли в свете существенного пересмотра деятельности учебных заведений, их развитие на принципах гуманизма и демократии, приоритетности национальных и общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: *общечеловеческие ценности, национальное образование, оптимизация, этнокультура, учебные технологии, личностные ориентации.*

Потреби та перспективи розвитку суспільства викликають необхідність комплексного реформування освітньої галузі, істотного перегляду діяльності навчальних закладів, розбудову їх на засадах гуманізму й демократії, пріоритетності національних і загальнолюдських цінностей, особистісної орієнтації навчального процесу, забезпечення рівних можливостей для дітей і молоді у здобутті якісної освіти.

Реформування освіти в Україні є складовою процесу реагування національної освітньої системи на ті зміни, що відбуваються в останні роки у європейських країнах і пов'язані з усвідомленням важливості знань як рушія суспільного добробуту та прогресу.

Лише в окремих локальних аспектах освіти. поетапне здійснення стратегічного планування і здійснення освітніх реформ шляхом проведення системної політики змін, модернізації національної системи освіти не лише в локальних аспектах.

Першою вагомою історичною віхою за часів незалежності перебудови національної школи стало розроблення й реалізація Державної національної програми "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), схваленої I Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (1992 р.). На основі Конституції України та інших законодавчих актів було визначено пріоритети розвитку національної освіти, стратегічні завдання та переважні напрями реформування освіти, започатковано формування відповідної нормативно-правової бази модернізації змісту освіти, відходу від авторитарної педагогіки.

Було внесено зміни до Закону України "Про освіту", прийнято закони прямої дії: "Про професійно-технічну освіту" (1998 р.), "Про загальну середню освіту" (1999 р.), "Про позашкільну освіту" (2000 р.), "Про дошкільну освіту" (2001 р.), "Про вищу освіту" (2002 р.).

Проте за умов економічної та соціальної нестабільності, відсутності дієвих механізмів реалізації законодавчих актів, дефіциту фінансування в державі, продовжувалося соціальне розшарування громадян, зниження статусу учителів, викладачів тощо.

Наступним етапом розбудови і реформування національної системи освіти стало розроблення Національної доктрини розвитку освіти. Вона була схвалена II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (2001р.) та затверджена Указом Президента України (2002 р.). Цей документ визначає основні стратегічні напрями розвитку освіти у першій чверті ХХІ століття, нову методологію її розбудови (демократизація, безперервність, особистісна орієнтація, інноваційний розвиток тощо).

Десять років від попереднього з'їзду – це період реалізації Національної доктрини розвитку освіти, період перебудови національної освіти в оновленому методологічному і соціально-економічному контексті, згідно із запитам громадян України і світовими викликами, це період здобутків і певних втрат. Але, безсумнівно, це був рух уперед: процес реформування національної системи освіти, підвищення її якості та конкурентоспроможності.

За умов економічної та соціальної нестабільності, відсутності дієвих механізмів

реалізації законодавчих актів, дефіциту фінансування в державі, зниження статусу учителів, викладачів в освітянській галузі відбулися значні кроки вперед:

- створено законодавче поле для функціонування освітньої галузі,
- запроваджено державні освітні стандарти,
- модернізовано зміст освіти та методики навчання,
- розроблено національні підручники,
- здійснено перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст і структуру навчання,
- започатковано профільне навчання у старшій школі,
- визначено нові моделі навчальних закладів,
- запроваджено зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів.

Зроблені певні кроки щодо інтеграції вітчизняної вищої школи в міжнародний освітній простір. У 2005 році Україна приєдналась до країн Європи, які підписали Болонську декларацію, спрямовану на створення єдиного європейського простору вищої освіти, розширення академічної мобільності студентів, викладачів, науковців. Розробляється Національна система професійних кваліфікацій, співзвучна з європейською, у педагогічну практику впроваджено кредитно-трансферну систему організації навчального процесу.

З метою подальшого реформування й розвитку системи освіти на урядовому рівні прийнято низку важливих державних цільових програм: розвитку дошкільної та професійно-технічної освіти, підвищення якості природничо-математичної освіти, роботи з обдарованою молоддю, впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій "Сто відсотків".

Продовжується робота щодо інформатизації та комп'ютеризації загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, оснащених сучасними навчальними комп'ютерними комплексами, в цілому по Україні зросла до 94,6 % (у тому числі 93,2 % – у школах сільської місцевості). За період з 2000 по 2010 роки всього у школах було поставлено 19002 навчальних комп'ютерних комплексів. На початку 2011 року в цілому по Україні близько 85% загальноосвітніх навчальних закладів було підключено до мережі Інтернет. У понад 100 вищих навчальних закладах дистанційна форма навчання використовується як навчальна технологія.

З року в рік поліпшується навчально-методичне забезпечення навчальних закладів. За 2006–2010 роки на замовлення Міністерства освіти і науки України розроблено за державні кошти і впроваджено у навчальний процес 123 найменування педагогічних програмних засобів.

Забезпечено право представників національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток етнокультури, її підтримку та захист на державному рівні. У 2010/2011 навчальному році в Україні функціонувало 1240 загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою, 82 – румунською, 70 – угорською, 15 – кримськотатарською, 6 – молдовською, 5 – польською, 1503 – з двома чи трьома мовами навчання.

Держава політика забезпечує пріоритетність освіти, визначає її як стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету та іміджу держави, створення умов для самореалізації кожної особистості. У непростих соціально-економічних умовах здійснюються кроки щодо збільшення обсягів видатків з державного бюджету на освіту, підвищення розмірів заробітної плати освітян, стипендій для студентів тощо.

Позитивні зміни у якості освіти в Україні визначено Форумом Міністрів освіти Ради Європи "Школа XXI століття: Київські ініціативи" (2011р.), на якому прийнято спільне комюніке європейських держав і окреслено сім напрямів євроінтеграції середньої освіти. Також форумом запропоновано проекти практичних дій за напрямками: дошкільна освіта; "Спільна історія без розділових ліній"; толерантність; "Через мову до взаєморозуміння";

"ІКТ – освіта без кордонів"; "Від шкіл-партнерів до партнерів-країн"; "Новій освіті Європи – новий європейський учитель".

Національна доктрина розвитку освіти, що була прийнята 10 років тому, визначила провідні концептуальні ідеї, положення та основні напрями розвитку освіти у першій чверті ХХІ століття; їх реалізація дала змогу значно вдосконалити освітню галузь.

Однак у процесі розбудови національної системи освіти, накопичились певні проблеми, протиріччя, виклики.

Основні проблеми в розвитку національної системи освіти чітко визначені у Програмі економічних реформ "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава":

- невідповідність якості освіти сучасним вимогам;
- недостатня доступність освіти;
- неефективність механізму державного фінансування системи освіти;
- наростання диспропорцій між підготовкою фахівців і попитом на них на ринку праці;

- відсутність єдиного освітнього простору.

У вищезазначеному документі названі і проблеми розвитку освіти, а саме:

- відсутність єдиної системи управління якістю освіти та її моніторингу;
- відсутність державних норм визначення вартості освітніх послуг у вищих і професійно-технічних навчальних закладах;
- неефективність норм бюджетного фінансування дошкільних, загальноосвітніх і позашкільних закладів;
- обмеженість автономності й відсутність реальних стимулів для ефективнішого використання бюджетних і залучених коштів у навчальних закладах (зокрема в умовах скорочення контингенту учнів);
- наявність (унаслідок несприятливої демографічної ситуації) великої кількості малокомплектних шкіл у сільській місцевості;
- неефективність моніторингу потреб ринку праці, відсутність урахування сучасних потреб роботодавців системою професійно-технічної та вищої освіти; неузгодженість дій державних структур при плануванні потреби у фахівцях.

В процесі реалізації досить прогресивних ідей і положень Національної доктрини розвитку освіти не вдалося досягти її системного реформування. Глибина освітніх перетворень, якість і ефективність роботи навчальних закладів і установ системи освіти не могли в повній мірі задовольнити запити громадян і потреби держави.

Міжнародні порівняльні дослідження та моніторинги засвідчують невідповідність якості української освіти світовим вимогам. У 20-ій ювілейній Доповіді з людського розвитку ООН (2010 р.) зазначається, що в Україні лише 38 % населення задоволено системою національної освіти, тоді як у Росії цей показник 42 %, Білорусі – 57%, Польщі – 66%, Німеччині – 59%, США – понад 70%.

Хоча за наслідками міжнародних порівняльних досліджень TIMSS українські восьмикласники показали значно кращі результати з математики і природничих дисциплін у 2011 році, які підвисились порівняно з 2007 роком, ці показники у порівнянні з іншими країнами ще досить посередні.

В основних міжнародних рейтингах найкращих університетів ще на недостатньо високому рівні представлені Українські вищі. Дуже низький відсоток випускників профтехучилищ працюють за здобутою спеціальністю. Майже 20% роботодавців відзначають невідповідність кваліфікацій працівників займаним посадам.

Гострою є проблема формування оптимальної мережі навчальних закладів різних типів, яка б задовольняла запити населення, економічні потреби регіонів і держави в цілому.

У попередні 10-ліття допущені прорахунки у формуванні потреб і забезпеченні розвитку дошкільної освіти. З 1992 по 2004 роки безпідставно ліквідовано майже 10 тис.

дитячих дошкільних закладів, чим поставлено під загрозу якісну підготовку дітей до школи, забезпечення їх суспільного виховання і розвитку. І лише з 2005-2006 років було призупинено закриття дитячих садків.

За складної демографічної ситуації здійснювалось формування шкільної мережі. У зв'язку з тим, що упродовж 2002-2011 років згідно з даними Держкомстату України учнівський контингент у нашій країні зменшився майже на 2 млн. осіб, це призвело до скорочення мережі загальноосвітніх навчальних закладів (більш ніж на 2 тисячі), а також до зменшення середньої наповнюваності класів та шкіл, збільшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів з малою чисельністю учнів. Найбільш гостро ця ситуація позначилася на сільських школах.

В ці роки, на жаль, на місцях були випадки необґрунтованого закриття окремих шкіл.

Негативна демографічна картина не повинна призводити до погіршення доступу дітей до школи. В центрі уваги кожного керівника має бути правило "Держава – для людей, Школа – для дітей"! І тому є недопустимим бездумно економити на освіті. Адже це надто дорого відгукнеться у майбутньому.

В оптимізації шкільної мережі необхідно позбутися помилок подібних до тих, які були допущено у попередні десятиліття з дошкільними закладами, передбачати перспективу розвитку, адже починаючи з 2002-2003 років в Україні спостерігається позитивна динаміка народжуваності дітей.

Необхідно подолати обмеженість доступу до якісної освіти окремих категорій дитячого населення (сільські діти, особи з особливими освітніми потребами, обдарована учнівська молодь).

Зміст і організація національної освіти недостатньо переорієнтовані на особистість дитини, на формування у дітей і молоді життєво важливих компетентностей, активної їх соціалізації.

В країні не відпрацьована цілісна система виховання, фізичного, морального і духовного розвитку і соціалізації дітей та молоді. Викликає тривогу низький рівень здоров'я, морального, культурного і духовного розвитку учнівської та студентської молоді.

Залишається досить низьким стан фінансового та матеріально-технічного забезпечення системи освіти, недостатнім рівень соціально-правового захисту учасників навчально-виховного процесу, оплати праці працівників освіти і науки, знизився престиж педагогічної і наукової праці, відсутня цілісна система соціально-економічних стимулів у педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Потребує нових концептуальних підходів система створення та постачання до навчальних закладів підручників нового покоління, навчально-методичних матеріалів, сучасного технічного обладнання, комп'ютерної техніки, педагогічних програмних засобів. За відсутністю належного фінансування у навчальних закладах окремих підсистем освіти не вистачає сучасного навчального обладнання і приладдя, зокрема інформаційно-комунікаційних засобів, припиняється будівництво закладів та розвиток важливих галузей освіти. За міжнародними оцінками Україна замикає першу сотню країн за використанням у навчальному процесі інформаційно-комунікаційних технологій.

Середньостатистична заробітна плата освітян залишається неприпустимо низькою як у порівнянні із середньою в промисловості, так і за моральними нормами. Це негативно впливає на його соціальний статус і роль в інноваційному розвитку суспільства.

Незважаючи на тенденцію збільшення витрат на освіту з державного бюджету до 7,5% (у 2001 р. було 4,7%), система фінансування освіти в Україні не є оптимальною, а отже, ефективною. Насамперед це проявляється в централізації, розпорощенні видатків на освіту, недостатньому бюджетному стимулюванні якості освіти, економічній дезінтеграції професійної освіти та ПТО. Бюджетне фінансування покриває в основному лише витрати на заробітну плату та комунальні платежі. Цих асигнувань явно не вистачає для забезпечення розвитку навчальних закладів, сучасного їх матеріально-технічного та навчально-методичного оснащення.

З метою розроблення ефективних механізмів фінансування освіти на сьогодні актуальним є дослідження шляхів залучення інвестицій в освіту від роботодавців, розвиток приватно-державного партнерства, більш широке використання програмно-цільового методу фінансування.

Потребує подальшого вдосконалення законодавча і нормативно-правова база освітньої галузі з метою приведення структури, змісту та якості дошкільної, загальної середньої і професійної освіти у відповідність до європейських стандартів. Насамперед, доопрацювання і прийняття нової редакції Закону України "Про вищу освіту", оновлення на компетентнісній основі державних освітніх стандартів, нормативно-правового регулювання атестації керівників навчальних закладів, організації дистанційного навчання, створення системи національного моніторингу якості освіти, розроблення правових та економічних механізмів стимулювання та заохочення бізнесу, роботодавців та інвесторів до участі їх у розвитку системи освіти, зміцненні матеріально-технічної бази навчальних закладів, відновленні трудових ресурсів країни та ін..

Для подолання означених проблем Програмою економічних реформ були визначені першочергові завдання реформування освітньої галузі:

- створення єдиного освітнього простору, удосконалення системи управління освітою;
- підвищення якості освіти;
- забезпечення доступності до якісної освіти, спадкоємності рівнів освіти (дошкільної, початкової, середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної, освіти протягом життя);
- підвищення ефективності фінансування освіти.

Сучасні цивілізаційні тенденції і процеси суспільного розвитку вже не можуть обмежити нашу діяльність проведенням локальних змін, модернізацією окремих напрямів освітньої сфери, нині гостро постає необхідність комплексного підходу, проведення системного реформування усієї освітньої галузі, спрямованого на подальший розвиток національної системи освіти, адаптацію її до умов соціально-орієнтованої економіки, трансформацію та інтеграцію в європейське та світове співтовариства.

Сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань, але й здатності самостійно їх застосовувати в нестандартних, постійно змінюваних умовах життя (ідеться про компетентісно спрямовану освіту), перехід від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян.

Нинішні глобалізаційні процеси, соціально-економічні перетворення, запити і потреби громадян, реалізація Програми економічних реформ вимагають розроблення і прийняття нового стратегічного документа, який має визначати стратегічні напрями і шляхи подальшого реформування національної системи освіти у нових соціально-економічних умовах.

Необхідність своєчасного і правильного реагування на виклики епохи вимагає утвердження нової парадигми освіти. На відміну від традиційної освітньої моделі, що базувалася на пріоритеті простого засвоєння і відтворення інформації, головною метою навчання у XXI столітті стає всебічний розвиток людської особистості як рівновеликої цінності. Демократичне спрямування навчання дає людині можливість підготуватися до життя в швидкоплинних умовах соціокультурного життя і професійної діяльності.

Інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі, перспективи розвитку української держави на найближчі десятиліття вимагають глибокого оновлення системи освіти, забезпечення її випереджального розвитку.

Настав час з урахуванням сучасних реалій, світових викликів, перспектив подальшого поступу нашої держави вибудувати Національну стратегію розвитку освіти України на майбутнє десятиліття.

Стратегія має сприяти вирішенню наявних проблем; забезпеченню координації дій Уряду, суспільства, освітян, науковців, усіх громадян на пріоритетних напрямках розвитку освіти.

З метою реалізації завдань Програми економічних реформ та на виконання Указу

Президента України від 30 вересня 2010 р. № 926 "Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні", розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 №1035-р "Про проведення III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти" Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України 28 жовтня 2011 року провело III Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, який після широкого обговорення схвалив проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки.

Відтак, освіта відіграє вирішальну роль як у соціальному, так і в економічному розвитку країни, а також є запорукою життєвого та кар'єрного зростання громадян. На сьогодні не всі ланки освіти є бездоганними, тому вони потребують подальшого вдосконалення. У статті ми охарактеризували далеко не всі проблемні питання, пов'язані з функціонуванням системи освіти. На основі аналізу значної кількості джерел визначено такі сталі тенденції в розвитку системи освіти України: впровадження нової парадигми освіти, формування громадянської свідомості учнів, диверсифікація освіти, стандартизація підходів до навчально-виховного процесу і управління, запровадження процедури вимірювання освіти, поширення інноваційної діяльності, прискорення інформатизації освіти. Разом із цим ми виділили деякі проблемні питання: зменшення кількості дітей у навчальних закладах, зростання рівня безробіття серед молоді, можливість рівного доступу до освіти, відсутність системи профільного навчання в середній загальноосвітній школі, забезпечення одночасно і якості, і справедливості, підготовка кваліфікованих учителів, вдосконалення нормативної бази.

Література:

1. Державна національна програма "Освіта" ("Україна XXI століття").
2. Закон України "Про освіту" (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 5499-VI (5499-17) від 20.11.2012).
3. Національна доктрина розвитку освіти (затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002).

THE FORMATION OF NATIONAL STRATEGY FOR EDUCATION IN UKRAINE

The article examines the prerequisites and prospects for the development of an integrated form of the education sector in the light of the substantial revision of the activities of educational institutions, their development on the principles of humanization and democracy, priority of national and universal values.

Education plays a crucial role in social and economic development, being a guarantee for citizens' life and career. At present, not all education levels are perfect, so they need further improvement. In this paper we describe some important issues related to functioning the education system. By analyzing a large number of sources, the following trends of the development of education in Ukraine have been defined: the introduction of a new paradigm of education; the development of civic consciousness in the students; educational diversification, standardization of the approaches to educational process and management; establishing the procedures for measurement of education; the spread of innovation; the accelerating the informatization education. At the same time, we have identified some areas of concern: reducing the number of children in the schools; the unemployment rate among young people; the possibility of equal access to education; the lack of profile education in secondary school; providing both quality and justice; the training of qualified teachers and improving the state documents relating to education.

There are some prospects for further development in this direction given in detailed analysis of innovative education paradigm and definition of the conditions for the development of students' key competencies, creative approach to learning.

Implementation of the National Strategy for Education in Ukraine by 2021 will ensure the availability of high quality, competitive education for the citizens of Ukraine in accordance with the requirements of innovative sustainable democratic development of the society economy, science and culture. It will also provides the conditions for personal development according to man's individual inclinations, abilities, training needs throughout life.

УДК 371.2

*Д.В. Чернилевский, д.пед.н.,
профессор Винницького соціально-економічного
інститута Університету «Україна»*

О ВОЗРОЖДЕНИИ ПРАВОСЛАВНЫХ ХРИСТИАНСКИХ ЦЕННОСТЕЙ, ЗАЛОЖЕННЫХ В КИЕВСКОЙ РУСИ

Розглядаються основоположні принципи виховання духовно-моральних цінностей на історичному минулому національної культури Київської Русі до сьогоднішнього – кінця ХХ і початку ХХІ століть, в світлі завдань Соціуму, Держави, Церкви в їх інтегрованій єдності та інтересах гідного майбутнього українського народу і його незалежної держави – України в рамках територіальної цілісності на споконвічних слов'янських землях.

***Ключові слова:** духовно-моральне виховання, вищі фундаментальні цінності життя, особистості в світлі завдань Соціуму, Держави, Церкви в їх інтегрованій єдності: Людина, Сім'я, Вітчизна, Праця, Знання, Культура, Земля, Мир...*

Цель статьи: намерение переноса исторического прошлого в будни настоящего и выборе вектора достойного будущего украинской нации.

Воспитание Человека – суть педагогического процесса. Важным подспорьем в этом духовном совершенствовании является историческое прошлое духовно-нравственного воспитания – а для нас, прежде всего, опыт его развития в Киевской Руси. Не стоит забывать того факта, что из десяти веков развития православного духовно-нравственного воспитания семь веков оно развивалось как воспитание церковное, а еще два – под глубоким, хотя и уменьшающимся с течением времени, воздействием Церкви.

В первой половине ХХ в. в зарубежной педагогике некоторым влиянием еще продолжала пользоваться религиозная педагогика, представители которой ставили во главу угла религию и религиозное воспитание. Они опасались, что забвение религии в воспитании породит духовный вакуум, потерю нравственных ориентиров у подрастающего поколения, и настаивали на том, чтобы религия выполняла базисную роль в нравственном воспитании. Так, английский педагог Дж.Э. Адамсон писал: «Моральная ценность человека имеет в своей основе теологический характер. Смысл школьной жизни ребенка в том нравственном и религиозном порядке, который он усваивает как собственный. Значение религиозного обучения в конечном итоге заключается в познании индивидом своей ценности, а значит, и своего места в обществе».

С помощью изучения прошлого духовно-нравственного воспитания можно понять его настоящее и прогнозировать будущее. Отечественная история духовно-нравственного воспитания является неоценимым кладом опыта воспитания многих поколений, и на основе исследования этого опыта, тщательно отбирая все проверенное и отсекая сиюминутное, можно построить истинно православную систему духовно-нравственного воспитания.

Духовно-нравственное воспитание в исторической ретроспективе

Отечественные философы религиозного направления (В.В. Розанов, В.С. Соловьев, В.В. Зеньковский и др.) рассматривали духовно-нравственное воспитание как процесс приобщения личности к высшим православным ценностям, основам православной культуры, в котором органически осуществляется связь «...проблемы педагогики с духом и основными началами православия» [1].

В.В. Розанов понимал суть воспитания как духовное возрастание человеческой души, которое невозможно без духовного опыта и духовного знания, которые может дать только Церковь. Бездуховность образования философ считал основной бедой своего времени, наряду с уродливыми проявлениями массовой городской культуры, «уличной морали»,

«пороков фабричной заставы». Повышенное внимание к внешней культуре быта, поведения, к формам искусства умаляет внутреннюю культуру человека.

Одним из ведущих философов и педагогов русского зарубежья был профессор, протоиерей В.В. Зеньковский. Традиционную для русской философии мысль о системообразующей роли религии в деле нравственного воспитания он выражал вполне определенно, отводя труду, дисциплине ума и чувств, взаимопомощи и другим средствам нравственного воспитания подчиненную роль. Поскольку, несмотря на весь прогресс науки, душа человеческая разумом до конца не познаваема, то разум должен играть в педагогическом воздействии подчиненную роль. Главное же – любовь и вера в воспитанника.

Еще один выдающийся философ русского зарубежья И.А. Ильин подчеркивал, что есть несколько дверей в духовную жизнь – религиозное чувство, любовь к природе и людям, искусство. Но это только начало пути. Начало это естественно, на него отзывается душа каждого ребенка. Однако нужно позаботиться, чтобы чувства эти не заглохли. С помощью матери «зажигается Божий луч в душе ребенка», затем к духовному становлению подключается Церковь, питая его «естественную доверчивость и первозданную чистоту».

Опираясь на вторую заповедь Христа: «Возлюби ближнего твоего» И.А. Ильин [2] писал: «Духовный рост человека требует не самооправдания, самообвинения. Даже там и тогда, где чужая неправота по отношению ко мне и моя «правота» по отношению к другим очевидны, надо исходить из того, что и я был неправ. Пусть эта моя неправота в данном случае «минимальна», «ничтожна», едва уловима; но религиозно-нравственная мудрость состоит в том, чтобы исследовать с величайшей тщательностью не чужую «очевидную» и «вопиющую» вину, а именно свою, «ничтожную» и «едва уловимую». При этом исследовании человек нередко и быстро убеждается в том, что его собственная вина была совсем уж не так ничтожна и что неуловимость её была кажущаяся. Стоит ему только вооружиться совестно-нравственным «увеличительным стеклом», и он удостоверится, что нравственная ткань человеческой души подобно материальной ткани тела, гораздо сложнее, деликатнее и утонченнее того, что видится на первый взгляд.

История российского духовно-нравственного воспитания, хотя и отражала в своих подходах основные закономерности развития мировой педагогической мысли, все же имеет свою специфику. В России светская и церковная православная мысль находились во взаимной связи и взаимовлиянии.

Характерные черты идеала духовной жизни населения Киевской Руси формировались на протяжении тысячелетия православного уклада жизни. В.В. Зеньковский [1] представляет их следующим образом: глубокая искренность, связь доброго расположения сердца и поступков; разумность жизненных проявлений, презрение к неразумным, животным проявлениям низшей части человеческого естества; жизненная установка на самопожертвование, на служение *общим целям, таким, как служение Богу, Отечеству и ближним; эстетическое отношение к миру, стремление к красоте и гармонии во всем.*

Крещение Руси в 988 г. положило начало новой эпохе в деле духовно-нравственного воспитания. На Руси появилось и оказывало большое влияние греческое духовенство, которое принесло культурные традиции Византии, христианская культура которой впитала в себя все богатство античных и древневосточных цивилизаций.

Воспитательные наставления, имевшие своим источником писания греческих отцов Церкви IV века, сделались на Руси важнейшим способом духовно-нравственного педагогического воздействия. Проповедники новой культуры обращались к богопристойному населению, учили христианским истинам на примерах из народной жизни и собственного опыта.

Воспитание в Древней Руси было чуждо индифферентизма? По наставлениям духовников считалось, что «Если кто тебе скажет, ... ту и другую веру дал Бог, ты отвечай: разве Бог двоеверен? Не слышишь ли, что написано: Един Бог, едина вера, едино крещение? И не сказал ли Ап. Павел: аше и ангел благовестит вам паче, еже благовестихом вам, анафема да будет».

Духовники вообще играли важную роль в христианском просвещении древнерусского народа. Авторитет и положение лучших из них были очень высокими. Известен был своими духовными беседами преп. Авраамий Смоленский, к которому на исповедь стекался весь город. Из понравившихся святоотеческих творений он составил душеполезные сборники, используя выдержки из них при увещании и назидании паствы. Роль духовника в Киевской Руси трудно переоценить: в воспитании отроков его наставления были порой более действенными, чем родительские, поскольку за ним стоял авторитет и воспитательные традиции всей Церкви.

Можно сказать, что воспитание в Древней Руси осуществлялось, исходя из иерархии «Бог-человек-мир». При этом христианские идеалы воспитывались не изложением абстрактных понятий, а наличием воспитателей, живущих рядом и воплощающих в своей жизни эти идеалы. Образ Божий, высветленный в личности духовных наставников, давал почувствовать воспитуемым другую, высшую реальность бытия, и воспитание было необыкновенно действенным, т.к. не рассказывалось, а показывалось, как нужно жить.

Говоря о взаимосочетаемости научных истин и вероучения, К.Д. Ушинский [6] замечает, что все религиозные системы были «своеобразными курсами психологии; в них-то и формировался более всего взгляд человека на мир душевных явлений, так что без помощи религиозных систем мы не можем объяснить себе общечеловеческой психологии, ее истин и заблуждений». Ученый говорит о «великих психологических истинах, скрывающихся в Евангелии». «Какая книга в мире представляет более глубокую психологию, более верное знание людей, и какая книга в мире более читалась, слушалась, обдумывалась?». Религиозное учение, таким образом, подчеркивал педагог, является источником не только веры, но и знания.

Христианская духовность в педагогической теории К.Д. Ушинского стоит в неразрывной связи с народностью, или национальной основой воспитания. «...Всякое европейское общественное воспитание, если захочет быть народным, то, прежде всего, должно быть христианским, потому что христианство, бесспорно, есть один из главнейших элементов образования у новых народов».

Труду как фактору нравственного воспитания уделяется в научном наследии К.Д. Ушинского одно из первостепенных мест. В статье «Труд в его психическом и воспитательном значении» педагог подчеркнул необходимость выработки у **ребенка любви к труду**, поскольку в труде – источник человеческого достоинства, а значит и счастья. Труд – важный фактор психического и телесного здоровья. Подчеркивая воспитательное значение труда, К.Д. Ушинский говорил о том, что игра возможна скорее как способ обучения, и только опосредованно – воспитания. Она не может полностью заменить труд, поскольку в ней отсутствуют элементы самопринуждения и самоограничения, имеющие важное воспитательное значение.

Труд – это не только выработки навыков и умений, это и развитие миропонимания, нравственная закалка, эстетические переживания и, конечно, физическое развитие и здоровье.

Терпение, умение переносить жизненные тяготы, радоваться трудовым успехам, испытывать трепетные чувства при виде поднимающихся зеленей в полях – это также следствие трудовой деятельности. *Труд с малолетства воспитывал ум и душу человека.*

Трудовая деятельность укрепляла и закаливала растущий организм, вырабатывала физическую силу и выносливость, что в свою очередь положительно сказывалось на формировании личностных качествах человека.

Во время общих работ проявлялись сообразительность, ловкость, виртуозность в отдельных делах. Совместная работа вызывала у ее участников большой эмоциональный подъем, молодые здесь не только трудились, но и сплывались, сближались, лучше узнавали друг друга, а песни и шутки вызвали радостное настроение. Все это окрашивало тяжелую работу в мажорные тона, и поэтому участие в помочах не воспринималось как тяжелая обязанность. Для помочей было как раз характерно переплетение трудовых и праздничных

элементов.

В праздник превращался *сенокос* – трудная, но веселая пора, продолжающаяся около месяца в разгар лета, в июле. Скошенную косарями траву женщины сушили – переворачивали, растрепывали, сгребали в кучу – копнили и т.д. *Косили* траву, сушили ее и складывали в стога *сообща*, а потом готовое сено *делили по душам* – этот принцип сохранился на Подолье (Украина) и в колхозных хозяйствах.

Для учащейся молодежи суть труда заключается в учебной деятельности не столько в ее результате, сколько в самом учебном труде. Ведущей в учебной деятельности (учебе) является его развитие не только физиологическое, но и духовное, в процессе которого он меняет себя. Это самосовершенствование должно продолжаться в процессе всей активной жизни.

Развитие человека в процессе его горизонтального вхождения в жизнь общества не совершается в абстрактном социуме. Каждое конкретное общество выработало свои механизмы самосохранения против эгоистических стремлений составляющих его членов. В развитых обществах это механизмы не подавления индивидуальной жизни человека, а помощи ему в раскрытии своих потенциальных возможностей.

Человек стремится не только к развитию, но и к духовному становлению. Он предчувствует, что истинное человеческое бытие – именно на пересечении горизонтальной и вертикальной составляющих его жизни. Точка соединения – крест – есть место реальной жизни человека. В момент пересечения линий развития и духовного становления человек совершает поступки. Соединить в себе личное и народное, земное и небесное, плотское и духовное – и есть крестная ноша каждого человека, призванного в этот мир [8].

Если общество не может создать благоприятные условия, способствующие человеку через самоограничение своих эгоистических тенденций открыть в себе глубины духовной жизни, оно обрекает своих членов на духовные мучения, на поиск удовлетворения эгоистических желаний и потребностей, на путь жизни за счет другого. Агрессия, конфликты, жестокость, войны, преступления становятся визитной карточкой таких сообществ. Такого вида самоутверждение следует рассматривать, по Ухтомскому, как проявление первородного греха в социальной жизни. Общество обязано создать условия не только для развития человека, но и для возвышения этой жизни в мир более высокий, мир личностного, а значит духовного, бытия. Изобрести эти условия невозможно. Они складывались в обществе на протяжении тысячелетий, и не каждое общество сумело эти условия в себе создать. Проявляются эти условия в традициях и обычаях жизни народа, о чем было сказано выше, и основанных на его верованиях. Традиции, обычаи и предания формируют общественную мораль общества. В какой-то мере обычай занимает место инстинкта, это социальный инстинкт общества. Мы можем наблюдать процесс деградации общества, когда оно отказывается от выполнения этой функции или утрачивает свои традиции.

Традиции, обычаи. «Сила обычая, – пишет В.Д. Шадриков, – в формировании человечности (под человечностью Шадриков понимает духовность) заключается в том, что человек усваивает не нравственную норму, а способ действия, который нравственен по отношению к членам закрытого сообщества. В обычае человек живет. Научить обычаю – значит научить жить. Без обычая нравственность не входит интимно в сущность человеческого бытия... Через обычай человек идентифицирует себя со своим народом, вводится в свой род, ибо обычай – дух народа, его дела... Свою духовность мы получаем от предков. Она заключена в обычаях и преданиях», а также реальных условий жизнедеятельности (автор).

Стремление к открытым межгосударственным кордонам, условия Болонской системы, вхождение в европейское и мировое образовательное пространство остро волнует школьников старших классов и студенческую молодежь. Однако следует иметь в виду, что европейская культура и воспитание построены на субъект-объектных отношениях, а у нас на субъект-субъектных принципах. И эта разница требует от педагогов и наставников

студенческой части нашего общества особой толерантности и психолого-педагогического мастерства и ответственности за возможную утерю национальных традиционно сложившихся принципов. Широко рекламируемая американская и европейская «демократия» не во всем приемлема нашим духовным ценностям. И вот к самому главному в молодом человеке – духовном становлении и развитии должно быть направлено пристальное креативное воспитательное внимание.

Духовная помощь и свобода. Известный психолог Г.С. Абрамова пишет: «Идея духовной помощи соблазнительна как никакая, особенно когда выражается высокими словами». Очень легко в благородном порыве представить себя таким каменщиком человеческих душ, да еще и вооруженным знаниями, и начать формировать будущих жителей Божьего Царствия (аналогично тому, как когда-то формировали строителей коммунизма), но в этом будет страшное насилие. В онтологической глубине человека живет *тайна свободы*, и никогда другой человек не может быть объектом воздействия, какие бы высокие цели при этом не ставились. Свобода человека так велика и так страшна, что даже среди учеников Христа был Иуда, не пожелавший ответить на любовь Богочеловека. Нельзя за человека принять решение о том, кто он есть, это было бы страшнее изобретения газовой камеры.

Г.С. Абрамова пишет: «Духовная помощь отличается от помощи психологической, как сущность человека отличается от проявлений его **Я**. Духовная помощь может быть понята как помощь в обретении человеком *совести, свободы, ответственности, веры и любви к Богу*. Насколько она возможна под влиянием другого человека?.. Сколько бы психологических теорий не было на свете, они не могут пройти мимо факта духовной работы человека. Чем она может быть вызвана? Какова в ней роль другого человека?» На поставленные вопросы нельзя ответить в общем случае. Общаясь с ребенком о них всегда нужно помнить, чтобы не перешагнуть границы дозволенного, чтобы хотя бы удовлетворить гиппократовскому требованию «не навреди».

Однако если все «нельзя» то, что же остается делать? Есть два пути: можно насаждать идеи и в этом будет насилие, можно стремиться к Идеалу самому. Г.С. Абрамова пишет: «Работа по созданию идеала обладает бесконечным потенциалом энергии. Вот поэтому человек формирующий – и похож на дрессировщика с кнутом, а человек, *созидающий и воплощающий идеал*, – похож только на самого себя, ему не нужен кнут (и пряник тоже), он сам оказывает воздействие такого же качества, как свет на тьму».

Последние слова: «Воздействие такого же качества, как свет на тьму», – могут быть смело записаны в цели предмета педагогическая культура (ПК), а человек, *созидающий и воплощающий идеал* может попасть в отдел методик.

Недаром Серафим Саровский учил: «Стяжи Дух мирен и вокруг тебя спасутся тысячи». Конечно, реальные педагоги от святости далеки. Но в педагогике существует принцип: **воспитывать становление становлением**. Живой поиск живого человека, который живет рядом, которому ты не безразличен, который является твоим другом, который понимает тебя может быть лучше, чем ты сам, который радуется всем твоим успехам и скорбит о твоих падениях, не может не воспитывать. Конечно, такое отношение к воспитуемому является подвигом, но если педагог не готов на такой подвиг, то лучше ему не браться за духовное воспитание, а заняться чем-нибудь другим. Вспомним апостола Иакова, который писал: «не многие делайтесь учителями, зная, что мы подвергнемся большему осуждению. Ибо все мы много согрешаем» (Иак. 3:1-2).

Такие требования, вообще говоря, должны предъявляться и к учителям, и преподавателям желающим преподавать ПК в учебных заведениях. Этот курс должен быть ориентирован не на получение знаний, а на *приобщение ученика к Высшим ценностям жизни*, а такое приобщение невозможно без личного общения.

Духовно-нравственное воспитание, безусловно, является не только сообщением и усвоением каких-то знаний, скорее оно осуществляется в процессе общения. Духовные состояния как светлые, так и темные передаются по каналам общения более глубоким, чем вербальный, не случайно ведь говорят, что злом можно «заразиться», при этом также можно

«заразиться» и добром. В наш век развитых технологий все больше говорят о возможности обучения через компьютер. В частности, даже уроки Православной Культуры (ПК), которые в первую очередь должны духовно образовывать и воспитывать, предлагают вести с помощью компьютера. Однако, опытные педагоги знают, что даже когда речь идет о знаниях, обучает не только и не столько выписывание на доске формул, а *обучает внутреннее чувство педагогом предмета*. А уж если говорить о фундаментальных человеческих качествах, то можно смело утверждать, что ребенок, воспитанный компьютером, не обретет их в должной мере. Способности любить, сочувствовать не может научить никто, кроме человека. По-настоящему урок по духовно-нравственному воспитанию может быть лишь встречей личностей с личностью.

Из опыта преподавания учебной дисциплины православная культура (ПК) в общеобразовательных школах и высших учебных заведениях положительной, по нашему убеждению, является такая технология, когда этот предмет читается светскими преподавателями и высококвалифицированными священнослужителями (Курский государственный педагогический университет и Курская епархия; Хмельницкий национальный университет и Хмельницкая епархия; Воскресная школа Свято-Михайловской parroфии города Деражня Хмельницкой области).

О социализации. С.Т. Шацкий разрабатывал проблему влияния школьного коллектива на становление личности молодых людей в общественном контексте. Образование он считал важнейшим фактором социализации юношества, которая включала как совершенствование личности самого воспитанника, так и совершенствование всего коллектива. Воздействие других факторов – семьи, улицы, детских сообществ также надо учитывать в воспитании. Другим важным фактором является «социальная наследственность» – те навыки общественной жизни (традиции, обычаи, нормы поведения), которые ребенок неосознанно впитывает в раннем детстве. Изучить развитие ребенка можно только непосредственно в школе или в другом коллективе, поэтому педагогику ученый считал исключительно выражением практического опыта преподавателя.

Ряд теоретических положений Шацкого имеют безусловную ценность. Так конструктивным воспитательным средством он считал создание школы как семьи, в которой преподаватели являются старшими братьями воспитанников.

В.А. Сухомлинский писал, что основы нравственности закладываются в семье, так как родители ответственны за будущее своих детей; советовал не допускать лжи и бессердечия. Школа должна была соотноситься с семейным воспитанием, а для этого иметь тесные контакты с семьями учащихся – социализация.

Изучение процесса духовно-нравственного воспитания велось также другим видным педагогом, который более известен как врач – Н.И. Пироговым. Л.Н. Беленчук пишет: «В статье «Вопросы жизни» (1856) Н.И. Пирогов идентифицирует цель воспитания с целью бытия, которая была определена христианским учением. Перед этой целью меркнут все остальные, писал педагог. *Воспитание человека – это воспитание христианина*. Как же согласовать с этой высшей целью воспитания наши земные, сиюминутные задачи? Как сочетаются с высшей, христианской моралью мораль общественная и частная, личная? Если формирование личных нравственных качеств происходит в семье, а затем в учебном заведении в соответствии с христианским учением, то выходя из него, воспитанник попадает в общество, мораль которого не всегда соответствует нормам полученного воспитания. Поэтому необходимо приготовить его к борьбе, как с общественными идеалами, так и с личными искушениями. Это и есть высшая задача школьного воспитания, которая и делает ученика человеком и полезным членом общества».

Профессионализация образования, по мнению Н.И. Пирогова, плоха не сама по себе, а потому что ориентирует ребенка на чисто материальные цели. Человек, не получивший общего гуманитарного образования, которое формирует мировоззрение, не может противостоять соблазнам и националистическим (языческим) стремлениям мира к материальным удовольствиям. Нельзя, утверждал Н.И. Пирогов, полностью ставить школу на

службу жизни: у школы более высокие, духовные задачи («Школа и жизнь», 1860). С другой стороны, писал ученый, школа готовит к христианской жизни на Земле, поэтому она не может быть оторвана от жизни.

О воспитании. А.В. Мудрик [3] пишет о том, что общепринятого определения воспитания нет. Воспитание – многозначно, его рассматривают как *общественное явление, деятельность, процесс, ценность, систему, воздействие, взаимодействие и т.д.* При этом, в отечественной педагогической литературе можно выделить ряд наиболее известных попыток общих подходов к раскрытию понятия воспитания.

«Воспитание – это осознанный и целенаправленный рост человека как личности в соответствии со спецификой целей, социальных групп и организаций, в которых оно осуществляется. В отличие от социализации – процесса непрерывного, воспитание – процесс дискретный, непрерывный, осуществляется планомерно, ограничен местом и временем».

Отметим, что в конце XIX начале XX веков ряд ученых медиков, физиологов, психологов внесли свой вклад в разработку теории воспитания. Однако вместе с естественнонаучными концепциями в теорию воспитания проникал дух материализма.

Так с истории православной педагогики следует, что воспитание в Киевской Руси понималось, как «душевное строение», было призвано помочь человеку овладеть христианскими добродетелями, стать нравственным в своих поступках, что и являлось признаком истинной мудрости, идущей от сердца, в отличие от мудрости чисто познавательной. Педагогика «душевного строения» была направлена на то, чтобы помочь человеку встать на «путь истинный», и не касалась профессиональной подготовки.

Православная педагогика ориентировала человека и на самовоспитание, самосовершенствование. Но при этом речь шла не о самореализации, а о преодолении греховности путем смирения, о спасении души на основе Веры, Надежды и Любви к Богу.

О новых подходах к воспитанию. В современной образовательной системе большие возможности для духовно-нравственного воспитания может дать вводимый сейчас повсеместно в России, Украине, Беларуси курс Православной Культуры (ПК).

ПК – новый предмет, от которого ждут чего-то большего, чем простое научение знаниям. Но при этом, когда речь заходит об установлении качества преподавания, хотят проверять именно знания и использовать соответствующие педагогические наработки.

Целью обычных уроков в школе является обучение знаниям и умениям. Для этого методики наработаны. А целью уроков ПК? Получение знаний о традиционной православной культуре? Привитие эстетических навыков? Вряд ли... Интуитивно от этого курса хотят чего-то большего. Может быть, нравственность хоть чуть-чуть поднять, может, дать возможность детям о чем-то задуматься, внутренне освободиться от верчения в суете, почувствовать дыхание свободы и справедливости. Но этому сопутствуют и трудности.

Трудности возникают, когда молодые люди переходят на уровень приятия морали социума. Если до этого педагог вел урок в авторитарном стиле сверху вниз, его взгляды начнут отвергаться в пользу взглядов подростковой среды. Если педагог не стал до этого другом, который участвует в жизни юноши только с высоты своего возраста и знаний поучал его, как нужно жить, ученик от педагога внутренне уйдет. Педагогу нужно стать лидером в группе подростков, а для этого нужно с ними жить: ходить в походы, ездить в лагеря, паломнические поездки, праздновать праздники. Подросткам нужны трудности, риск, движение. Трудности для общества подросткового периода обусловлены тем, что нет здоровой подростковой среды. Там, где она есть, трудности снимаются. Только нужны дела, которыми молодые люди будут заниматься.

Когда наступает психолого-физиологический кризис 16-18 лет, возможной помощью может быть привлечение к какой-то благочестивой деятельности. Любовь не может быть абстрактной, чтобы ее ощутить, нужно соприкоснуться с тем или чем, кому она может быть адресована. Мы не можем за юношу сделать выбор, кем ему быть, но мы можем дать ему опыт жизни по любви, чтобы было из чего выбирать. А.В. Мудрик [3] пишет: «Для старшеклассников необходимо сочетание практических дел и возможностей для «разговоров

по поводу», для актуализации интересов и жизненных планов, для решения проблем самопознания, самоопределения».

В.В. Зеньковский выделяет в духовной жизни юноши следующие компоненты, представляющие органическое единство: *умственную, религиозную, моральную, эстетическую*.

При этом если говорить о духовном воспитании, то оно должно быть направлено на воспитание преобладания духовных, нравственных, интеллектуальных ценностей над материальными. В православной традиции духовное воспитание связано с Богом, Церковью, верой. Естественно, возможны и другие направления духовного воспитания, задаваемые обществом.

Отметим, что все педагогические усилия духовно-нравственного воспитания увенчиваются *свободным выбором* того или иного пути самым воспитуемым как в юношеском, так и более зрелом возрасте, если в его жизнедеятельности имеет место ориентация на то, чтобы максимально приблизиться к выбору Блага православной культуры: **вере, свободе, добре** – основе гуманистического нравственного идеала.

Поэтому возникает вопрос создания «начала отсчета», некоего нравственного идеала.

Гуманистическое направление апеллирует к «общечеловеческим ценностям», понимая под добром некую сумму «фундаментальных ценностей» («**Человек. Семья. Отечество. Труд. Знания. Культура. Мир. Земля** и т. п.»);

О ценностях. Ценностная ориентация студенческой молодежи должна проявляться в широких сферах жизнедеятельности, личностных отношениях, сознании и созидании. В этом плане ценностность и ценностная ориентация сближаются. Так, исследователь Непомнящая пишет о том, что ценностность является базовым основанием личности. Кроме того, она говорит о том, что ценностность можно рассматривать как «ядро» личности, ибо ценностность создает основу для связывания и единства разнообразных отношений, в которых реально функционирует человек, и определяет направленность данной личности.

Православный подход к вопросу духовным ценностям ставит проблему состояния сердца человека. Интересный материал, посвященный вопросу роли сердца в духовном состоянии человека, представлен в книге архиепископа Луки (Войно-Ясенецкого) «Дух, душа, тело» (Киев, 2002). На основе анализа Св. Писания, научных данных и собственного опыта врача-хирурга архиепископ Лука выделяет различные сердечные состояния, делая выводы, важные для теоретической и практической педагогики. В своей работе он пишет, что сердце «все оплетено сетью волокон симпатической нервной системы и через нее теснейшим образом связано с головным и спинным мозгом. Целую систему церебральных волокон получает оно от блуждающего нерва, по которым передаются ему многосложные воздействия центральной нервной системы и, весьма вероятно, посылаются в мозг центростремительные чувственные импульсы сердца». Далее архиепископ пишет: «...мы утверждаем, что сердцем можно воспринимать вполне определенные внушения прямо как глаголы Божии. Но это удел не только святых. И я, подобно многим, не раз испытывал это с огромной силой и глубоким душевным волнением. Читая или слушая слова Священного Писания, я вдруг получал потрясающее ощущение, что это слова Божии, обращенные непосредственно ко мне. Они звучали для меня как гром, точно молния пронизывали мой мозг и сердце. Отдельные фразы совершенно неожиданно точно вырывались для меня из контекста Писания, озарялись ярким ослепительным светом и неизгладимо отпечатывались в моем сознании». Ученый утверждает «Сердце предназначено не только для чувствования, но и для общения с Богом. Священное Писание свидетельствует, что оно есть и орган желания, источник воли, добрых и злых намерений». В доказательство он приводит слова из Евангелия: *«из сердца исходят злые помыслы, убийства, прелюбодеяния, любодеяния, кражи, лжесвидетельства, хуления»* (Мф. 15:18-19).

Т.И. Петракова в своей работе [4] пишет: «Целью и объектом духовно-нравственного воспитания является сердце человека, и в этом его отличие от умственного воспитания, целью и объектом которого является мышление, от эстетического – целью и объектом

которого являются чувства и т. д.».

Воспитание сердца осуществляется передачей сердечного состояния на более глубоком, чем вербальный, уровне. В педагогической проблематике это с новой силой ставит вопрос о духовном состоянии самого воспитателя.

И.А. Ильин [2] писал о том, что нравственное состояние человека «ценится не по его материальным последствиям и не по внешней пользе, из него проистекающей, но по внутреннему состоянию души и сердца человека, его переживающего».

Нравственность – 1) особая форма общественного сознания и вид общественных отношений, один из основных способов регуляции действий человека в обществе с помощью нравственных норм; 2) система внутренних прав человека, в основе которой гуманистические ценности: доброта, уважение к старшим, справедливость, порядочность, честность, сочувствие, готовность прийти на помощь. Если суммировать все воззрения на проблему нравственности представителей рациональной этики, то можно отметить, что в них в качестве источника нравственного закона провозглашается сам человек, который должен действовать в нравственном отношении независимо ни от какого высшего авторитета, ни от какой высшей цели и без чьей-либо помощи. Православный подход к воспитанию нравственности признает неповторимость каждого человека.

Основным принципом православного нравственного воспитания является следующие: *воспитывать становление становлением*. Живой поиск живого человека, того, кто пребывает рядом с тобой, которому ты не безразличен, который является твоим другом, который понимает тебя, может быть, лучше, чем ты сам радуется твоим успехам и скорбит о твоих падениях, не может не воспитывать.

Одним из важнейших средств духовно-нравственного воспитания был нравственный закон, данный Господом через Моисея и изложенный в десяти заповедях.

Заповеди Моисея характеризуются высоким нравственным достоинством, святостью и чистотой. Моисеев закон имеет, в первую очередь, воспитательное значение. В исторический отрезок времени, когда Моисей получал закон и Бог заключал завет с отдельным народом, человечество находилось в состоянии поисков путей общественной жизни. «Десять заповедей есть не что иное, как определенное и объективное изложение норм человеческой совести», – отмечает священник Евгений Шестун [8].

И в заключение данной статьи и анализа зарождения и развития православной культуры, очевидно, что всеобъемлющий глобализации противостоять можно только возрождением новой Киевской Руси со столицей в Киеве. Так как Киев – мать городов русских, а не Москва. Именно из Киева пошла письменность, именно Киев принес Крещение Руси. Киеву (до его «майдановских» событий) традиционно симпатизирует значительная часть истинно русского народа. И возвращаясь к событиям конца XX и начала XXI веков и теме евро-американского субсидирования этих событий в Украине, по нашему убеждению, следует, что *Украина должна сохранить свою всестороннюю независимость без инородцев* и только дружеское доверительное отношение с Россией и Беларусью могут этому способствовать. И этому быть, если три сегодняшних президента В. Янукович, В. Путин и Н. Лукашенко проявят мудрость, которую им даровал Бог – это шансы и возможности данного времени. Но это мечта православной части истинных патриотов Украины и она – долгосрочная перспектива, а не бунтарский коллапс, приводимый оголтелой кучкой социал-националистического, а по сути, фашистского характера...

А сегодня как жить Украине? В условиях евро-американского влияния? Сегодня нужно творчески целеустремленно трудиться, не пуская в свою страну иностранцев, избавляясь от их подстрекательского провокационного политического воздействия и финансового влияния на эти цели... нужно честно аналитически относиться к нашей истории.

Наши украинские духовно-нравственные ценности, заложенные Великим Князем Владимиром на славянской земле – в водах Днепра города Киева в 988 году в сравнительной оценке настоящего времени служат основанием утверждать, что достойное будущее украинской нации не в евро-американских ценностях, куда нас так завлекают, а у нашей

истории, культуре, духовных и материальных ценностях Великой украинской державы на исконной славянской земле.

И в самом конце данного обзора приведу пример высказывания академика Национальной академии педагогических наук Украины, президента Открытого международного университета развития человека «Украина» Петра Михайловича Таланчука [9]:

«Справжня, дійсна українська історія ще не написана – додамо від себе. Вона чекає свого часу, як і своїх, не чужих істориків.

Ми не повинні допустити, щоб негативне минуле формувало сучасний тип українця. Наше завдання полягає в тому, щоб сучасний українець був здатен формувати належне майбутнє свого народу і своєї держави.

Дорогі мої українці!

Перестаньмо скиглити і нарікати на свою долю. Засукуймо рукави і ставаймо до побудови власної потужної держави. Не гаймо часу і не шукаймо причин невдач українського державного будівництва в нашій історії, в Геополітичному становищі України, у ставленні до нас сусідів, у злій волі воріженьків... Ці причини слід шукати, передусім, у нас самих. Тож даваймо раз і назавжди засвоїмо цю істину і зробимо необхідні висновки, об'єднаємося і почнемо титанічну роботу.

Це кажу Вам я, теж українець – Петро Таланчук!»

Это мудрейшее патриотическое громкое обращение должно служить истинным патриотам Украины руководством к действию.

Литература:

1. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В.В. Зеньковский. – М., 1993.
2. Ильин И.А. Путь духовного обновления. Работы разных лет / И.А. Ильин. – СПб: Изд-во «Библиополис», 2005. – 448 с.
3. Мудрик А.В. Общение в процессе воспитания / А.В. Мудрик. – М., 2001. – 320 с.
4. Петракова Т.И. Духовные основы нравственного воспитания / Т.И. Петракова. – М.: Импэто, 1997. – 96 с.
5. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: в трех томах / В.А. Сухомлинский. – М., 1979.
6. Ушинский К.Д. Проблемы педагогики / К.Д. Ушинский. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 592 с.
7. Шадриков В.Д. Философия образования и образовательные политики / В.Д. Шадриков. – М., 1993. – 288 с.
8. Шестун Евгений, протоиерей. Православная педагогика / Евгений Шестун. – М. «Православная педагогика», 2001. – 560 с.
9. Чернилевский Д.В., П.М. Таланчук, М.Б. Євтух. Духовна культура особистості: навчальний посібник / Д.В. Чернілевський, П.М. Таланчук, М.Б. Євтух та ін. – Вид. 3-є, допов. – Вінниця: АМСКП, 2013. – 416 с.

ABOUT THE RENAISSANCE OF ORTHODOX CHRISTIAN VALUES SET IN KIEVAN RUS

An analytical overview of the origin and development of Orthodox Christian values in Kiev Russ on a long historical way, since 988 to the days of today was used as the basis for writing this article. The Ukrainian society experiences a troubled and anxious time, when there is no unity in the choice of a common path, there is no authoritative and responsible leader with a cohesive team capable to overcome the existing difficulties (the end of XX - beginning of XXI centuries). In this historic period, the people of Ukraine was subject to internal breakdown of a man.

The discontent of many years of promises of a bright future, - declared and even legally stated, was not matched by the state support. The experienced powerful external provocative forces took advantage of the situation hiring the internal mercenaries, giving rise to the «maidan» confusion in the hearts of industrious and peace-loving people, longing for a comprehensive independence of the Ukrainian people. The Ukrainian nation blessed by God should pass the revival of national pride, feel respect to the power and to the past history not by revolution but through the centuries of peace

formed on the basis of Christian values in the close-knit creative labor, as it is evidenced by the following historical facts.

Patriotic faith as any other is always in close consultation with the development of the state and serves its ideological foundation. All changes that occur at the state level, directly related to changes in the religious and political thought. It's painful search, focused on organic fusion subsystem institutional political system society with the socio-cultural environment. The basis of this finding should be based on moral categories and the desire to maintain a holistic national face of Russian and Ukrainian statehood.

Thus, the revival of the best traditions of national statehood, defined the accepted belief is a prerequisite and basis for survival and those civilizations that carry ethnocultural identity. In connection with this doctrine formation approach that characterized a number of political ideologies, stands out the force that seeks to destroy the historical inconsistency of civilizations, and thus destroy the progressive course of world history, because this process is subordinated to philosophical law of unity and struggle of opposites. And we can not cancel it. In this clash of supporters formational and civilizational approach is the principal paradigm of the national Russian and Ukrainian statehood. Rehabilitation efforts of those statesmen who seek to improve the Russian Federation and Ukraine are based on this basis, on its distinctive historical traditions struck by communist and liberal model.

The oldest science philosophy from Plato and Socrates through I.Ilyina to alive Metropolitan Hilarion (Alfyeyeva) and figures orthodoxy indicates that the path to spiritual ascent as the creative life of the soul is through faith, love and hope in the Holy Trinity: God the Father, God the Son God the Holy Spirit. It is this triad — the state of mind in which a person lives in his main, and noble aspirations, converted to knowledge of the truth, in contemplation or implementation beauty to commit good at handling the Divine – in meditation, prayer and sacrament, i.e. that person recognizes the supreme and unconditional good for evangelical wisdom “his belongings, and where your treasure is, there your heart – there and your faith.” Word of Faith has never been easy to understand. But nowadays people are so engrossed with the problems of earthly existence that many of them have never simply heard the word of God and never thought about God. Sometimes religion is to ensure that celebrate Christmas and Easter, and adhere to a certain rites only in order "not to break away from the roots" of national traditions. Somewhere religion suddenly becomes "fashionable" and people go to church to keep up with the neighbor. But the main thing for many is the business of life, work. "Business people" – a special generation of people XX century, for which there is nothing but their own function in some "case" business, which absorbs them completely and leaves no gap or pause needed to hear the voice of God to think about the spiritual state, personal dignity

A member of any human community has the right to choose the values of personal freedom, responsibility, and security of their own rights and interests, which were based on religious values and beliefs and the absolute power of God. However, if the people of previous eras understood God as the highest authority, and society was considered sacred because it was formed from individuals i.e. God's creations, then going to the modern day idea of the highest sacred status transformed into the notion that this status has a society, and then it moved into individual internal plan of a man and a citizen.

There is no doubt that religion and religious associations are an integral part of a matter of public life. A process of socialization and social development constantly carry out in every society. The human person formed during socialization through training and education, learning of social roles, personal and social experience and then the person becomes a member of society. Besides, the continuity of historical development is done through ensured socialization. The process of socialization is like mastering the individual achievements of the culture of certain population.

УДК 378.016:78

*О. М. Олексюк, д.пед.н.,
професор, м. Київ*

МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ ЯК ДУХОВНО-СВІТОГЛЯДНА ПРОБЛЕМА

В статтє освещаютсє идеи постнеклассической педагогики в контексте изменения образовательной парадигмы. Осуществляется попытка охарактеризовать глобальное образование как парадигму современной художественной педагогики.

Ключевые слова: *высшее художественное образование, модернизация, антропологический подход, синергетический подход, постнеклассической педагогика.*

Важливою метою сучасної освіти та одним із пріоритетних завдань суспільства і держави є становлення відповідального, ініціативного й компетентного громадянина. Зміна освітньої парадигми вимагає суттєвого перетворення всього педагогічного світогляду, а це означає, що від педагогічної наук слід чекати фундаментального прориву в сферу загальнонаукової та філософської і, зокрема, духовно-світоглядної рефлексії.

На даний час теоретичне осмислення процесу зміни знаннєвої парадигми на компетентнісну у вищій мистецькій освіті вже відбувається. У науковій літературі мистецька компетентність описується через різні дефініції, але переважно з однією і тією ж структурою – когнітивно-пізнавальний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-творчий компоненти. Детальний аналіз компонентів ключових мистецьких компетенцій в науково-педагогічних дослідженнях (М. Михаськова, Н. Мурована, І. Полубоярина, Є. Проворова, Л. Пушкар, Ши Цзюнь-бо та ін.) дає змогу стверджувати, що їх автори ставляться до ідеї компетентнісного підходу лише як до ідеї посилення практичного характеру мистецької освіти. Так, наприклад, до переліку компетенцій, що входять у склад мистецької компетентності, відносять здатність до вільного оперування мистецькими знаннями; уміння мобільно застосовувати наявні знання в контексті конкретного музичного твору; здатність до проведення художніх паралелей між стильовими напрямками та жанрами музики та інших видів мистецтв; відтворення об'єктивного змісту твору і вираження суб'єктивного ставлення до музики; дотримання стильових засад виконавства; артистичне втілення інтерпретаційного задуму в реальному звучанні; здатність вибирати педагогічно доцільний репертуар; спроможність визначати навчально-виховний потенціал музичного твору, передбачати труднощі і способи їх подолання в роботі над ним з дітьми; уміння захоплювати школярів власним виконанням і словесним поясненням у процесі музично-просвітницької роботи [7].

Очевидно, що заміна теоретичних знань на прикладні, практико-орієнтовані не тільки не сприятиме фундаменталізації мистецької освіти, а й не буде гарантувати успішне формування мистецьких компетенцій майбутнього вчителя музики як ключових. Ми погоджуємося з вченими, які стверджують, що теоретичні знання мають бути практичним засобом пояснення явищ, тобто стати «живими знаннями».

У нашій концепції підкреслено, що на тлі домінування духовних цінностей у вищій школі конкретизуються нові вимоги до якості мистецької освіти. Важливо враховувати, що останніми роками у зв'язку із змінами картини світу змінюється погляд на людину, її формування й розвиток. Сьогодні можна стверджувати, що реалізація вищого «Я» людини можлива лише через пізнання нею своєї внутрішньої природи. Дедалі поширенішими стають ідеї, що стосуються саморозвитку особистості, її духовного потенціалу і здатності до творчої реалізації. Фокус пізнання зміщується із соціальних структур на людську індивідуальність, на суб'єктність. Суспільство стрімко рухається до антропоцентризму, а цей принцип зміг увійти в сучасну педагогіку лише тому, що він відображує глибокі зміни в соціальній реальності [5].

У наш час достатньо чітко визначена спрямованість нової освітньої парадигми,

визначений предмет постнекласичної мистецької педагогіки. Так, зокрема, ґрунтуючись на ідеях Б.М. Бім-Бада, можна стверджувати, що нову постнекласичну мистецьку педагогіку необхідно вибудовувати на основі аксіом, сформульованих на пріоритетах унікальності й амбівалентності особистості. У межах запропонованих автором педагогічних аксіом людина розглядається в єдності її спадкових, уроджених і набутих характеристик. Така система повертає педагогіку в русло гуманістичної антропологічної педагогіки. Тим самим, стверджує Б.М. Бім-Бад, постнекласична педагогіка отримує свою першу світоглядну концепцію – концепцію антропологічної педагогіки [1].

Другою світоглядною концепцією постнекласичної педагогіки автор називає концепцію живого знання. Ця концепція, на думку автора, є принципово невіддільна від концепції антропологічної педагогіки. Взаємодоповнюваність двох світоглядних концепцій здатна переводити антропологічну педагогіку в русло системного перетворення людини з біологічної особи *homo sapiens* в особистість, обдаровану системним світоглядом, адекватним процесу становлення постіндустріального суспільства.

Реалізація світоглядних концепцій в мистецькій педагогіці вимагає відповідних наукових підходів, тому **метою** нашої статті є висвітлення ідей модернізації мистецької освіти в контексті духовно-світоглядної проблематики постнекласичного періоду.

Основне призначення модернізації мистецької освіти полягає в тому, щоб шляхом перетворень підвищити якість системи і посилити її здатність адекватно відповідати на виклики часу. Головний виклик – *глобалізаційний*.

Глобальна освіта як наслідок глобалізації починає набувати якості нової соціально-гуманітарної парадигми виховання молодого покоління. Це означає, що вона може впливати на важливі питання *модернізації* освіти і підготовки майбутніх фахівців до взаємодії в європейському і світовому соціумах [8].

В кінці ХХ століття найбільш відомими в зарубіжній педагогіці були дві моделі глобальної освіти. Сутність першої полягає у формуванні неупередженого погляду на світ; реальному усвідомленні загального стану планети; формуванні крос-культурної грамотності; знанні глобальної динаміки; здійсненні усвідомленого вибору. Друга модель диктує необхідність переходу від несвідомого пристосування до світу на позиції активної та осмисленої соціалізації, свідомого передбачення та особистої співпричетності. На думку В. Кукушина [3], глобальна освіта виступає як один із напрямів розвитку сучасної педагогічної теорії і практики, який ґрунтується на необхідності підготовки людини до життя в умовах зростаючих глобальних проблем.

У цьому контексті найадекватнішими вимогами сьогодення є концептуальні основи пізнання, характерні для філософської школи всеєдності (В.Вернадський, К.Цюлковський, О.Чижевський, В.Соловйов та ін.). З усієї багатогранності цих концептуальних ідей на особливу увагу заслуговують ідеї *філософії єдності*, видатними представниками якої були В. Вернадський, К. Цюлковський, О. Чижевський, В. Соловйов та багато їхніх послідовників. Найважливіший висновок, який випливає з розгляду цих концепцій, полягає в тому, що людина – сутність Всесвіту, головна цінність Світобудови. Шлях до високої духовності лежить через злиття людини з Космосом, через нове космічне світовідчуття. Лейтмотивом творчості вчених стала ідея всеєдності як методологічна основа для пізнання природи та людського суспільства в їхній взаємодії. Ідея всеєдності відіграє нині важливу роль у вихованні світогляду людини "ноосферного типу цивілізації". Його загальна сутність така: будь-яка діяльність людини має бути одухотвореною та піднесеною, здійснюватися відповідно до універсальних законів Природи та Космосу. Важливе значення для розв'язання проблеми виховання світоглядної свідомості людини нового ноосферного типу цивілізації мають праці В. Вернадського [2] про багатогранність просторово-часових станів матерії, структуру і властивості часу, природу наукового світогляду. На його думку, еволюційний процес набуває особливої геологічної значущості завдяки тому, що він створив нову геологічну силу – наукову думку соціального людства. Під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить у новий стан – ноосферу.

Відзначимо, що В. Вернадський зробив вагомий внесок у розкриття тих загальних закономірностей, які є єдиною засадою для трьох основних галузей знання – про неживу природу, живі організми і людину. Вчений не раз підкреслював, що духовна сила суспільства створюється внаслідок творчої самостійної роботи людей в усіх галузях культурного життя – науки, філософії, релігії, мистецтва. Тому освіта і виховання мають бути орієнтовані на підготовку передусім творців культури. У вченні про ноосферу В. Вернадський зробив спробу поєднати природничо-наукове і гуманітарне знання, визначивши думку як своєрідну форму енергії. Отже, на відміну від попередніх мислителів (їхні вчення про всеєдність були в основному натурфілософськими), В. Вернадський розвивав ідею "космічного логосу", в якому людина виконує особливу космічну функцію – створює ноосферу.

Не менш важливою для виховання нового типу світоглядної свідомості є ще одна ідея філософії всеєдності, яку вперше було розроблено В. Соловйовим і розвинуто в подальшому В. Зеньковським, С. Франком, В. Муравйовим та іншими вченими. Це ідея «соборності», яка в широкому світоглядному значенні означає насамперед взаємне тяжіння людей та ґрунтується на духовній спорідненості. Першоелементом соборності є особистість. Сама ж соборність в її найвищому, космічному прояві лежить в основі культури минулого, нинішнього і прийдешнього. Жива особистість, як і живе конкретне соборне ціле, нерозривно пов'язані і взаємно входять одне в одне, взаємно збагачуються. Ідея соборності спрямована на подолання антагонізму між матеріалістичним та ідеалістичним, науковим і релігійним, тому відіграє істотну методологічну роль і в розробленні засад постнекласичної педагогіки.

На початку третього тисячоліття педагогічна наука дедалі більше усвідомлює, що розв'язання освітніх проблем передбачає новий філософський погляд на людину. Сучасні вчені (Н. Голованова, Л. Ліпська, Л. Лузіна та інші) стверджують, що різні філософсько-антропологічні напрями (зокрема, трансцендентальний, феноменологічний та інші) виражають певну філософську позицію і щодо освіти. Саме антропологічні аспекти філософського знання дають педагогічній антропології узагальнені уявлення про людину, що лежать в основі педагогічної антропології, педагогічних поглядів на сумісність педагогіки. Завдяки органічній єдності антропологічних напрямів можна розкрити педагогічні відносини, в яких відбувається становлення людського в людині. Так, у концепції Л. Ліпської [4] пропонується ідея інтеграції педагогічних парадигм (об'єктної і суб'єктної) на основі філософсько-антропологічного підходу. На думку автора, така парадигма покликана об'єднати різні аспекти філософського і педагогічного людинознавства в єдину предметну галузь. Вона виходить із принципу цілісності людини як єдності фізичного й психічного, тілесного й духовного, соціального й індивідуального в ній та побудови сучасної антропологічної моделі освіти. Погоджуючись з такою думкою, зауважимо, що сучасна педагогіка лише наближується до дослідження закономірностей розвитку людини як цілісності, але вже сьогодні відомо, що духовність людини та її суб'єктність залежать від інтеграції емоційного, інтелектуальної, мотиваційної, когнітивної та інших особистісних сфер.

Цілком очевидно, що в сучасних умовах відмови від лінійної концепції прогресу і відповідних їй класичних філософських інтерпретацій науково-педагогічне співтовариство дедалі більше усвідомлює необхідність нового погляду як на музичне мистецтво, так і на його виховний потенціал. При цьому виникає низка проблем, що вимагають ретельних досліджень з мистецтвознавства, соціології, культурології, а також фізики, біології, математики тощо. Ці галузі об'єднує те, що вони досліджують універсальні закономірності складноорганізованих систем, функціонування яких і намагається пояснити синергетика. Розкриваючи системність і динаміку навколишнього світу, підводячи до бачення його універсального єднання, синергетичний підхід може стати основою модернізації змісту мистецької освіти завдяки інтеграції різнопредметних наукових знань, і, зокрема, природничонаукових і гуманітарних.

Виявлення та використання людиною в її художній діяльності законів організації в природі сприяє тіснішому зв'язку людини зі світом, свідчить про необхідність їхнього

взаємопаралельного розвитку (не протистояння людини природі, а рівноправна участь у з'ясуванні закладеного в ній потенціалу руху до краси.). Виходячи з того, що будь-який процес самоорганізації здатний реалізувати лише ті потенціальні можливості, якими володіє Природа, можна стверджувати, що організація художньої мови ґрунтується на тих принципах природної самоорганізації, які зумовлюють появу об'єктів, що їх оцінюють як прекрасне. Як вважає В.Самохвалова [6], принципи симетрії, ритмічної будови в просторових та часових структурах, певні якісні співвідношення тощо, які лежать в основі художніх форм вираження, становлять суть принципу прояву дії структуроутворюючих сил самого Всесвіту. Принципи побудови гармонійних форм єдині для космосу так само, як єдиним для всіх його форм є загальний принцип спаду ентропії. Наприклад, принцип «золотого перетину» є не лише структурною закономірністю (побудови форм у мистецтві архітектури, живопису, музики), а й основним морфологічним законом у природі, характеризуючи геометричні та астрофізичні відношення величин у Сонячній системі. Цей принцип стає часткою загального закону ритму, який є основою побудови буття і функціонального космосу.

Таким чином, синергетичний дискурс передбачає цілісне і багатовимірне сприйняття нестабільного і складного світу мистецтва, готовність до багатоваріантності його розвитку, до появи непередбачуваного і разом з тим запрограмованого нового. Синергетика дала змогу науковому співтовариству усвідомити нелінійність, багатofакторність і вірогідність світу мистецтва, поліваріантність шляхів його розвитку. Завдяки загальним механізмам і закономірностям процесів самоорганізації соціоприродних систем можна проілюструвати єдність усього сущого, побудувати єдину процесуальну модель світу, в якій життя і творчість людини, культура і соціум підкоряються єдиним всесвітнім законам. Широке впровадження синергетичної концепції в гуманітарних науках внутрішньо детерміноване прообразами ідей самоорганізації. Розуміння загальних тенденцій розвитку складноорганізованих систем, знання обмежень, пов'язаних з їхньою природою, дають змогу реальніше прогнозувати результат. Звичайно, педагогіка мистецтва не може повною мірою інтегрувати пласти фізичного, хімічного і біологічного знання, але завдяки міждисциплінарному синтезу, посиленню філософських і методологічних компонентів синергетичного знання, можливі поєднання різних способів осягнення світу, діалог науки і мистецтва.

Інваріантами інтеграції наукового знання в змісті мистецької освіти можуть бути: відкриті системи, флуктуації, біфуркації, дивергенція і конвергенція структури – атрактори та ін. Основні поняття теорії самоорганізації можуть інтегрувати зміст освіти в розділах одного навчального предмета, в межах змісту окремих навчальних предметів, а також у спеціальних інтегративних курсах. Серед паттернів нового стилю мислення синергетика виділяє: 1) врахування в інтегративному знанні причинно-наслідкових зв'язків; 2) вивчення різних шляхів розвитку системи; 3) поєднання тенденцій до підвищення різноманітності (дивергенція) і згортання різноманітності, підвищення вибірковості (конвергенція).

Цілком погоджуючись з авторами проаналізованих вище концепцій інтегративного знання в мистецькій освіті, зауважимо, що проблеми сучасної дійсності вимагають розробки нових наукових підходів, орієнтованих на виявлення головних напрямів науково-педагогічної діяльності з врахуванням глибини кардинальних зрушень, які принципово змінюють людське співтовариство. Утворені при цьому опозиційні пари проблем глобалізації світового простору – збереження національних культур; прискорення темпів науково-технічного прогресу – ціннісного статусу науки і мистецтва тощо – створюють предметне поле для інтегративного знання. На передній план виходить новий, вищий рівень інтеграції знань, пов'язаний із законами самоорганізації Універсуму.

Таким чином, аналіз духовно-світоглядної проблематики вищої мистецької освіти дозволяє сформулювати такі *висновки*.

Постнекласичні ідеї антропологічної педагогіки тісно взаємопов'язані з процесами синергетичного світосприйняття. Дослідження мистецтва як відкритої самоорганізованої системи свідчать про те, що організація художньої мови ґрунтується на принципах природної самоорганізації: симетрії, ритмічній будові в просторових і часових структурах, прояві дії

структуруючих сил Всесвіту і т.п. Евристичні перспективи нових методологічних принципів є плідні при вивченні механізмів творчого потенціалу майбутніх фахівців. Пізнаючи унікальні закони духовного світу в процесі взаємодії із середовищем, особистість здійснює вибір шляхів свого розвитку. Відтак проблеми розвитку духовно-світоглядного потенціалу особистості в сфері мистецтва, її професійного зростання, здатності до самоосмислення та формування глобальної компетентності по-новому висвітлюються завдяки гуманістичній спрямованості постнекласичної педагогіки.

Література

1. Бим-Бад Б.М. Аксиомы педагогики // Педагогика. – 2010. – № 2. – С. 19-23.
2. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1991. – 456 с.
3. Кукушин В. С. Общие основы педагогики : учеб. пособ. для студ. пед. вузов / Кукушин В.С. - Ростов-на-Дону : МарТ, 2002. – 224 с.
4. Липская Л.А. Философско-антропологический фундамент современного образования// Педагогика. – 2006. – №2. – С.23-28.
5. Олексюк О.М.. Музична педагогіка : навч. посіб. / О.М. Олексюк. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – 448 с.
6. Самохвалова В.И. Определение эстетики как музыки. науки в современном контексте// Эстетический опыт и эстетическая культура. – М.: ИФРАН, 1992. – С. 123.
7. Ши Цзюнь-бо. Методика формування мистецької компетентності майбутніх учителів музики в процесі фортепіанної підготовки: авторф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2007. – 20 с.
8. Sinagatullin I.M. The Impakt of Globalization on Edukation. N.Y., 2006.

MODERNIZATION OF HIGHER EDUCATION IN ARTS AS SPIRITUAL AND IDEOLOGICAL PROBLEM

An important goal of modern education and one of the priorities of the society and the state are focuses of the process of becoming a responsible, active and competent citizens. Changing the educational paradigm requires a substantial transformation of teaching philosophy, which means that the teaching science should expect a fundamental breakthrough in the area of general scientific and philosophical and, in particular, spiritual and ideological reflection.

At present theoretical understanding of the process of changing the paradigm of knowledge training in higher art education is already happening. The scientific literature describes the artistic competence through various definitions, but mostly the same structure - cognitive cognitive, emotional, evaluative and action-creative components. Detailed analysis of the key components of artistic skills in science and educational research (M. Myhaskova, N. Stone, J. Poluboyaryna, E. Provorova, L. Pushkar, Shi Jun-bo et al.) Suggests that the authors refer to the idea competency approach just like the idea of strengthening the practical arts education. For example, the list of skills that are part of the artistic competencies include the ability to operate free artistic knowledge, the ability to use mobile existing knowledge in the context of a particular piece of music, the ability to conduct artistic parallels between stylistic directions and genres of music and other arts; Play the objective content of the product and expression of the subjective attitude to music, observing style principles of performance, artistic embodiment interpretative design real sound, the ability to choose educationally appropriate repertoire, the ability to determine the educational potential of a musical work, to anticipate difficulties and ways to overcome them in work on it with the kids, the ability to capture students own performance and verbal explanation in the musical and educational activities [7].

Obviously, the replacement of theoretical knowledge applied, practice-oriented not only will fundamentalization arts education, but will not guarantee successful formation of artistic competences of future music teachers as key. We agree with scholars who argue that theoretical knowledge should be a practical means of explaining phenomena that become "living knowledge".

In our concept emphasized that despite the dominance of spiritual values in higher education specifies new requirements to quality arts education. It is important to note that in recent years due

to changes in world view changed view of man, its formation and development. Today we can say that the implementation of a higher "I" of man is possible only through knowledge out their inner nature. Become increasingly common ideas about self-identity, its spiritual potential and capacity for creative implementation. Focus shifts to the knowledge of the social structures of human individuality, for subjectivity. Society is rapidly moving towards anthropocentrism, and this principle could enter the modern pedagogy only because it reflects the profound changes in the social reality [5].

Nowadays sufficiently well defined orientation of the new educational paradigm defined object postnonclassical artistic pedagogy. In particular, based on the ideas of BM Bim-Bud, it can be argued that the new postnonclassical artistic pedagogy to build on the basis of axioms, formulated on the priorities of uniqueness and personality ambivalence. Within the proposed author pedagogical axioms man seen in the unity of its hereditary, congenital and acquired characteristics. The system returns pedagogy in the mainstream humanistic anthropological pedagogy. Thus, according to BM Bim-Bad, postnonclassical education gets its first ideological concept - the concept of anthropological pedagogy [1].

The second ideological concept postnonclassical pedagogy author calls the concept of living knowledge. This concept, according to the author, is fundamentally inseparable from the concept of anthropological pedagogy. Complementarity two philosophical concepts can translate anthropological pedagogy in the mainstream system conversion rights of the biological entity homo sapiens in person, gifted systemic outlook, adequate process of becoming a postindustrial society.

Implementing Vision in artistic pedagogy requires appropriate scientific approaches, the goal of this article is to highlight the ideas of modernization of art education in the context of spiritual and ideological issues postnonclassical period.

The main purpose of the modernization of art education is to improve quality by transformation system and enhance its ability to respond adequately to the challenges of time. The main challenge - globalization.

Global education as a result of globalization begins to take as a new paradigm of social and humanitarian education of the younger generation. This means that it may affect the important issues of modernization of education and training of future professionals to engage in European and global social environment [8].

At the end of the twentieth century's most famous foreign pedagogy were two models of global education. The essence of the first is to create an unbiased view of the world, a real awareness of the general state of the planet, forming cross-cultural literacy, knowledge of global dynamics, their conscious choice. The second model dictates the need to move from unconscious adaptation to the world on the position of the active and meaningful socialization, conscious foresight and personal spivprychetnosti. According to V. Kukushyna [3], the global education stands as one of the areas of modern educational theory and practice, which is based on the need to prepare people for life in a growing global problem.

In this context, the most appropriate requirements of today is the conceptual basis of knowledge specific to the philosophical school of unity (V. Vernadsky, K.Tsiolkovskyy, O.Chyzhevskyy, V.Solovyov et al.). Of all the versatility of these conceptual ideas deserve special attention ideas philosophy of unity, which were prominent members of Vernadsky, K. Tsiolkovsky, A. Chizhevsky, Soloviev and many of their followers. The most important conclusion to be drawn from consideration of these concepts is that people - the essence of the universe, the main value of the universe. The path to high spirituality is through fusion of man from space, through a new cosmic worldview. Leitmotif creativity of scientists was the idea of unity as a methodological basis for understanding the nature and human society in their interaction. The idea of unity now plays an important role in the education of a person's world "noosphere type of civilization." Its total essence is this: any human activity should be inspired and uplifted, carried out according to the universal laws of nature and the cosmos. Important for solving problems of education ideological consciousness of a new type of civilization noosphere with labor Vernadsky [2] on the complexity of the spatial-temporal states of matter, structure and properties of time, the nature of the scientific

worldview. In his view, the evolutionary process is of particular geological significance because it created a new geological force - the scientific view of social humanity. Under the influence of scientific thought and human labor biosphere becomes a new state - the noosphere.

Note that Vernadsky made a significant contribution to the disclosure of those general laws, which is the only basis for the three major branches of knowledge - of inanimate nature, living organisms and humans. Scientists have repeatedly emphasized that the spiritual force of society is created as a result of independent creative people working in all areas of cultural life - science, philosophy, religion and art. Therefore, education and training should be focused primarily on training the creators of culture. In the doctrine of the noosphere Vernadsky attempted to combine a scientific and humanitarian knowledge, identifying opinion as a form of energy. Thus, unlike previous thinkers (their doctrine of unity were mostly natural philosophy), Vernadsky developed the idea of "cosmic Logos," in which a person performs a particular function space - creates noosphere.

Equally important for the education of a new type of ideological consciousness is another idea philosophy of unity, which was first developed by V. Soloviev and developed further Zenkovsky V., S. Frank, V. Muravyovym and other scientists. This idea of "Unity," which in a broad philosophical sense, means primarily the mutual attraction of people and based on spiritual kinship. Elements of unity is a person. The very same unity in its top, outer manifestation of underlying culture of the past, present and future. Live identity as specific conciliar whole lives are inextricably linked and mutually included into each other, mutually enriched. The idea of unity is to overcome antagonism between materialistic and idealistic, scientific and religious, therefore plays a significant role in the methodological development principles postnonclassical pedagogy.

At the beginning of the third millennium educational science increasingly recognizes that solving educational problems provides a new philosophical view of man. Modern scholars (N. Holovanova, L. Lipska, L. Luzina and others) argue that different philosophical and anthropological lines (including transcendental, phenomenological and others) express a philosophical position and on education. It anthropological aspects of philosophical knowledge gives pedagogical anthropology generalized view of man that underlie educational anthropology, educational views on the compatibility of pedagogy. Due to the organic unity of anthropological trends can reveal pedagogical relationship, which is becoming human in man. Thus, the concept L. Lipskoyi [4] proposed the idea of integrating pedagogical paradigms (object and subjective) based on philosophical and anthropological approach. The author believes that this paradigm is intended to combine various aspects of philosophical and pedagogical Humanity in a single discipline. It is based on the principle of integrity as the unity of human physical and mental, bodily and spiritual, social and personal in it and build modern anthropological model of education. Agreeing with this view, we note that modern education only approaching the study of patterns of human development as integrity, but today we know that the spirit of man and his subjectivity depends on the integration of emotional, intellectual, motivational, cognitive and other personal areas.

It is clear that in today's non-linear concept of progress and related to her classical philosophical interpretations of scientific and pedagogical community is increasingly aware of the need for a new perspective on music as art and its educational potential. This raises a number of issues that require thorough research of art history, sociology, cultural studies, as well as physics, biology and mathematics. These industries have in common is that they explore the universal laws of a complicated systems whose operation and tries to explain the synergy. Revealing the systemic and dynamics of the world, summing up to his vision of universal unity, synergistic approach can be the basis for the modernization of the content of art education through integration *riznopredmetnyh* scientific knowledge and, in particular, natural sciences and humanities.

Identification and use of a man in her artistic activities of laws in nature promotes closer ties with the world of man, indicating the need for their development *vzayemoparalelnoho* (not confrontation human nature, and equal participation in determining the potential inherent in her motion to beauty). Based on the fact that any process of self-organization can implement only those potentialities possessed by nature, it can be argued that the organization of artistic language is based

on the principle of natural self-organization, which determine the appearance of objects, their estimate as beautiful. According V.Samohvalova [6], the principles of symmetry, rhythmic structure in the spatial and temporal structures, certain qualitative value, etc., which are the basis of artistic forms of expression, the essence of the principle of expression structure-forces of the universe. Principles of harmonic forms are the same for space as well as the same for all of its forms is the general principle of entropy recession. For example, the principle of the "golden section" is not only the structural regularity (building forms in art, architecture, painting, music), but the basic morphological law in nature, describing the geometrical and astrophysical ratio in the solar system. This principle is part of the universal law of rhythm, which is the basis for the creation of life and functional space.

Thus, synergistic discourse provides a holistic and multi-dimensional perception volatile and complex world of art, ready for its development of multiple, before the unpredictable and yet programmed new. Synergetics has enabled the scientific community to understand nonlinearity, and probability Complex of the art world, multivariate ways of its development. Due to the general mechanisms and laws of self-organization social and natural systems can be illustrated by the unity of all things, to build a single procedural model of the world in which life and human creativity, culture and society are subject to coordinated universal laws. The widespread introduction of the concept of synergy in the humanities intrinsically deterministic prototype ideas of self. Understanding the general trends of a complicated systems, knowledge constraints associated with their nature, allow realistic to predict the outcome. Of course, the pedagogy of art can not fully integrate layers of physical, chemical and biological knowledge, but through interdisciplinary synthesis, greater philosophical and methodological components synergistic knowledge, the possible combination of different ways of understanding the world, the dialogue of science and art.

Invariant integration of scientific knowledge in the content of art education can be: open systems, fluctuations, bifurcations, divergence and convergence structure - attractors and others. The basic concepts of the theory of self-organization can integrate educational content into sections of one academic subject, within the meaning of individual subjects, as well as special integrative courses. Among the patterns of a new style of thinking Synergetics highlights: 1) the incorporation of integrative knowledge of causation and 2) explore various ways to develop the system, and 3) a combination of tendencies to increase diversity (divergence) and collapsing diversity, increased selectivity (convergence).

It is agreeing with the authors analyzed above concepts of integrative knowledge in art education, we note that the problems of contemporary life require the development of new research approaches aimed at identifying the main areas of scientific and educational activities with regard to the depth of radical changes that fundamentally alter the human community. Formed with the opposition pair globalization of world space - preservation of national cultures; accelerate scientific and technological progress - value status of science and art, etc. - create a substantive field of integrative knowledge. In the foreground a new and higher level of integration of knowledge related to the laws of self-organization of the Universe.

Thus, analysis of the spiritual and ideological problems of art education allows us to formulate the following conclusions.

Postnonclassical ideas anthropological pedagogy is closely linked with the processes of synergetic worldview. The study of art as an open self-organized systems indicate that the organization of artistic language based on the principles of natural self-organization: symmetry, rhythmic structure in the spatial and temporal structures manifestation of structure-forces of the universe, etc. Heuristic prospects of new methodological principles is fruitful in the study of the mechanisms of creative potential future professionals. Knowing the unique laws of the spiritual world in the process of interaction with the environment, the person has the choice of ways of development. Thus the problem of spiritual and philosophical potential of the individual in the arts, her professional growth, ability to self-reflection and the formation of global competency in new coverage by humanistic orientation postnonclassical pedagogy.

УДК 371.2

В.М.Жуковський, док. пед. наук, професор, декан гуманітарного факультету Національного університету "Острозька академія", м. Острог

ДУХОВНО-МОРАЛЬНА РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА В УМОВАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Рассматривается духовно-моральная роль личности педагога в условиях современных цивилизационных трансформаций. Показывается, что учитель как образец морального совершенства выступает одним из факторов воспитания современной молодежи в условиях перехода нашей цивилизации в качественно новое состояние. При этом одним из главных профессионально-личностных качеств современного педагога должна быть духовность как психологическая основа педагогического творчества.

Ключевые слова: педагог, личность учителя, цивилизация, цивилизационные трансформации, духовность, моральность, творчество.

За умов кардинальних цивілізаційних трансформацій та розбудови правового демократичного суспільства у світі та нашій державі відбуваються подальше руйнування традиційних моральних цінностей і пошуки нової етичної концепції. Нинішні суспільні реалії в нашій державі яскраво демонструють важливість для людей і суспільства міцної, духовно змістовної, вкоріненої в реальному житті системи моральних цінностей. В країні зростає глибоке переконання в тому, що ні економічне, ні політичне життя, ні правові стосунки між людьми не можуть набути цивілізованого характеру і розвитку, доки для них не створена належна етична основа.

Суспільні проблеми і процеси сучасної цивілізації знаходять сьогодні своє відображення в процесі виховання молодого покоління. Шкільна практика доводить, що етичні цінності ще не зайняли належного місця у системі цінностей учнівської молоді.

В учнівському середовищі спостерігаються прояви крайнього індивідуалізму, егоцентризму та агресивності, чітко проглядається тенденція, спрямована на досягнення особистого успіху будь-якими засобами, не завжди морально виправданими. Особливу тривогу викликає те, що в ієрархії цінностей школярів цінності культури та моральності займають найнижчі місця. В цих умовах особливого значення набуває формування життєво активного, гуманістично спрямованого громадянина демократичного суспільства, який би у своїй життєдіяльності керувався культурно-національними і вселюдськими цінностями.

Особливу роль у цьому процесі відіграє особистість педагога як духовно-морального взірця для своїх вихованців, чому і присвячена наша стаття.

За умов наріжних соціально-економічних змін, що відбуваються на терені сучасної цивілізації, яка вступає в якісно нову еру інформаційного суспільства, різко загострюється потреба духовного оновлення суспільства, зростає необхідність зміни цінностей, що мислиться як повернення до засад, які вже існували за межами історичного руху нашого суспільства і становлять історичну традицію українського народу. Складність трансформації, а особливо заміни моральних цінностей є процесом болісним, що викликає сильний спротив суспільства і окремих його членів. Адже необхідно ламати звичні стереотипи поведінки, замінювати старий спосіб життя на новий, іноді зовсім протилежний.

Характерною особливістю сучасного переосмислення багатьох вихідних основ теорії виховання, в тому числі проблеми моральних цінностей, є те, що цей процес здійснюється при наявності в суспільстві вагомої опозиції, що не мітингує на захист бездуховної ідеології, не публікує на її підтримку наукових праць, не вступає в гострі дискусії за пов'язані з нею принципи, а активно блокує пошуки нових підходів до духовно-морального оздоровлення

українського суспільства, до якого прагнуть всі верстви населення – не тільки педагога, але й їх вихованці. Так, проведене нами дослідження, яке мало на меті виявити думки сучасної молоді щодо духовного оновлення українського суспільства, засвідчило, що більшість молодих представників України орієнтується у своєму житті на духовно-моральні і релігійні орієнтири. Це підтверджують результати аналізу відповідей учнів на третє питання анкети: Які риси характеру Ви б хотіли виховати в собі?, що демонструє досить сильне прагнення підростаючого покоління України до моральної досконалості. Так, більш ніж 55% усіх опитаних учнів бажають виховати в себе усі шість запропонованих анкетною рисою характеру – добropорядність, чуйність, милосердя, відповідальність, працелюбність, слухняність. Для молодших школярів найбільш бажаними виявились такі риси: добropорядність (69%), милосердя (56%), чесність (56%); для підлітків – чесність (49%), слухняність (47%), працелюбність (42%); для старшокласників – відповідальність (42%), працелюбність (42%).

У зв'язку з цим зазначимо, що наша соціально-педагогічна діяльність як педагога та священика спрямована на розробки релігійних засад духовно-морального виховання сучасної молоді. Одним із чинників такого виховання вважаємо випуск навчальної програми з основ християнської етики у 2010 року. Над навчальною програмою тривалий час працював великий творчий колектив у складі 19 авторів з двох університетів: Українського католицького університету та Національного університету «Острозька академія», а також з 10 міст України. Серед авторів доктор наук, 10 кандидатів наук і 7 вчителів-практиків зі значним досвідом викладання основ християнської етики в школі. Програма "Основи християнської етики для учнів 1-4, 7-11 класів" була рекомендована Міністерством освіти і науки України у 2010 році (Лист 1/П-6347 від 13 липня 2010 року). Навчальна програма з основ християнської етики пройшла обговорення на громадській раді при МОН України, необхідну експертизу і отримала гриф МОН України. Складовою частиною цієї програми стала навчальна програма "Основи християнської етики для учнів 5-6 класів", яка була рекомендована Міністерством освіти і науки України кількома роками раніше у 2006 році (Лист 8/1-2 від 29 червня 2006 року).

У процесі вивчення основ християнської етики за пропонованою програмою передбачається формування у дітей та молоді високоморальних якостей, патріотичної та громадянської свідомості, ціннісних орієнтирів, які ведуть людину шляхом пізнання Істини, Добра, Краси, вбачається необхідним вивчення предметів духовно-морального спрямування, складовою яких є спеціальний курс "Основи християнської етики". Курс "Основи християнської етики" є дисципліною християнсько-світоглядного, культурного та освітньо-виховного спрямування, який вибудовується як фундамент буттєвих цінностей сучасної людини. Він не є вченням віри, не включає релігійних обрядів, не ставить за мету залучення до певної конфесії. Викладання предмету передбачає виховання в учнів поваги до свободи совісті, релігійних та світоглядних переконань інших людей; здатності до співжиття в полікультурному та поліконфесійному українському суспільстві.

Цей процес реалізується як такий, що в цілому відповідає психолого-педагогічній професійно-особистісній структурі педагога, який, на думку видатних педагогів минулого і сьогодення, має поставати духовно-моральним взірцем для молодих людей [3; 4].

Так, Я. Каменський вважав, що досконалому педагогу крім ґрунтовних знань слід бути взірцем доброчесності.

Дж. Локк писав, що навчальний процес – це засіб розвитку у вихованців наріжних моральних, громадянських якостей особистості. Відтак, особистість вчителя має відповідати цьому завданню, оскільки педагог для того, що розвивати високоморальну людину має втілювати в собі та стверджувати у реальному житті моральні цінності й ідеали.

У свою чергу Ж.-Ж. Руссо наділяв особистість педагога важливими духовно-моральними якостями – доброчесність, щирість, доброта [6, с. 115].

Й. Песталоцці серед особистісних якостей вчителя (любов до дітей, життєрадісність, винахідливість, скромність, безпосередність) вважав однією з головних якостей вчителя моральну чистоту, яка тісно пов'язана із педагогічною творчістю, що заперечує принцип

вчителя як "ремісника від виховання": "Вся елементарна моральна освіта базується взагалі на трьох основах: напрацювати за допомогою чистих почуттів хороший моральний стан; тренувати моральність на справедливих і добрих справах, переборюючи себе і докладаючи зусилля; і, нарешті, сформувати моральні переконання через роздуми і співставлення правових і моральних умов, в яких дитина знаходиться в силу свого походження і оточуючого середовища" [5, с. 63].

Г. Ващенко писав, що головним завданням педагога полягає у глибокому усвідомленні позитивних та негативних рис українського інтелекту. "Перші він, звичайно, має всемірно плекати й розвивати, другі – усувати й замість них виховувати інші, що підносять нашу духовність" [1, с. 61]. Тому педагог як особистість та професіонал має реалізувати такі аспекти педагогічної діяльності: "дати нашій молоді ґрунтовні й систематизовані знання, що стояли б на рівні сучасної науки й відповідали б вимогам, що висуває перед нашим народом історія; розвинути у молоді такі формальні здібності інтелекту, як спостережливість, пам'ять, творча уява й логічне мислення, враховуючи при цьому психічні властивості українського народу" [1, с. 72]. Відтак, виховний процес має ґрунтуватися на таких першоосновах, як безмежна відданість Богові й Батьківщині [2].

В.О. Сухомлинський, який розумів особистість вчителя як основу процесу навчання та виховання, наголошував на високоморальному імперативі педагогічної праці: "Дуже тонке, складне і нелегке в моральному вихованні – це добитися того, щоб кожний вихованець робив добро, приносив радість товаришеві, щоб у цій душевній творчості народжувалася потреба в людині – щира, глибока прихильність учнів один до одного. Навчити робити добро людині – в цьому частина педагогічної майстерності" [7, с. 552].

Відтак, якщо проаналізувати роль педагога в духовно-моральному вихованні молоді, то він постає важливим чинником успішного розвитку як особистості учнів, так і всього освітнього процесу в школах та вишах. При цьому роль педагога, його моральний і професійний авторитет має ключове значення у справі виховання духовно-морального, відповідального, ініціативного і компетентного громадянина України, оскільки за умов сьогоднішніх кардинальних цивілізаційних трансформацій педагог бере на себе відповідальність не тільки за освітні досягнення своїх вихованців, а й за моральне і громадянське виховання молоді, гуманізує процес виховання і водночас перетворює саму соціальну дійсність, враховуючи цивілізаційний досвід духовної культури, народну мудрість поколінь. При цьому потреби сучасного суспільства покладають на педагога завдання не тільки якісного навчання, а й виховання учня як високоморальної, духовно багатой особистості, здатної адаптуватися до процесів, що відбуваються у надзвичайно плинному та складному сучасному світі.

Відмітимо, що виховання – це педагогічно організований цілеспрямований процес розвитку учня як особистості, громадянина та майбутнього фахівця – творця матеріальних та духовних цінностей суспільства. Відтак у зазначеному процесі на особливу увагу заслуговує освоєння і прийняття молоді людиною цінностей, моральних установок і моральних норм суспільства.

Таким чином, духовно-моральне виховання особистості – це педагогічно організований процес засвоєння та прийняття учнями базових національних цінностей, що мають ієрархічну структуру і складну організацію. При цьому як традиційна, так і сучасна педагогіка спрямовується на розвиток у людини духовності, орієнтованої на доброту, любов, повагу до інших людей, співчуття. За таких умов виховання має сприяти розвитку і становленню особистості, всіх її духовних і фізичних сил, здібностей; вести кожного до гармонійного світовідчуття, духовного світогляду, заснованого на визнанні загальнолюдських цінностей.

Нині такі поняття, як "освіта", "навчання" і "виховання" починають розумітися у цілісній єдності як нероздільний процес, коли морально-духовні якості всіх учасників освітнього процесу постають у інтегральній цілісності з професійними якостями, що реалізує єдність освітньої та виховної функцій школи як суспільної інституції.

Культура сучасної цивілізації перестала бути культурою галузевою, вона розвивається під впливом інтеграційних процесів, коли на зміну спеціалізованому ієрархізованому знанню повинне прийти цілісне знання, нові принципи і структура освіти, орієнтовані на формування духовно-моральної людини, духовність якої будується на минулому, сьогоднішньому та орієнтується на майбутнє. Зазначимо, що без духовних основ життя суспільства та окремою людиною не може виявлятися цивілізаційна та особистісна воля до життя, спрямованість до її продовження.

Саме на духовних основах відносини педагога з учнями можуть будуватися як спільна творча діяльність, коли навчання, освіта і самоосвіта ґрунтуються на особистій вмотивованості людини щодо реалізації свого життєвого призначення, коли спільна діяльність педагога і учня, а також його самостійна робота реалізуються як процес подолання складнощів суспільного буття задля досягнення певного духовного ідеалу, який виявляє морально-духовні та сенсові константи навчально-виховного процесу.

Відтак, духовно-моральний розвиток суб'єктів освітнього процесу досягає змістовної повноти і стає для них актуальним, коли цей розвиток поєднується з життям, реальними соціальними проблемами, які необхідно вирішувати на основі морального вибору. При цьому домінянтою виховного процесу стає особистісно орієнтований підхід, абсолютне визнання гідності кожної особистості.

Зазначені педагогічні ідеї можуть стати гармонійною і цілісною платформою для ефективної педагогічної дії, спрямованої на мотивацію учнів щодо прагнення до духовно-моральної досконалості та творчості.

Відтак, моральність вчителя, моральні норми, якими він керується у своїй професійній діяльності і житті, його ставлення до свого педагогічного праці, до вихованців, колег мають наріжне значення для духовно-морального розвитку і виховання підростаючого покоління. Тому педагог має являти собою взірць для його вихованців, слугувати прикладом моральної поведінки.

Література:

1. Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. – К.: Укр. видавнича спілка, 1997. – 193 с.
2. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. – Полтава : Ред. изд. "Полтавський вісник", 1994. – 191 с.
3. Основи християнської етики. 5 клас. Підручник / В.М.Жуковський, Н.М.Лахман, Т.В.Саннікова, С.В.Филипчук, О.Я.Гаврисюк, М.М.Николин. – К.: Літера ЛТД, 2008. – 224 с.
4. Основи християнської етики. 6 клас. Підручник / В.М.Жуковський, Н.М.Лахман, С.В.Филипчук, М.М.Николин. – К.: Літера ЛТД, 2009. – 192 с.
5. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / И.Г. Песталоцци. – М.: Педагогика, 1981. – Т. 2. – 190 с.
6. Слово про вчителя. – К.: Рад. школа, 1976. – 170 с.
7. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К., 1976. –Т. 4. – 680 с.

SPIRITUAL AND MORAL ROLE OF THE TEACHER'S PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF CIVILIZATION TRANSFORMATIONS

The article deals with the spiritual and moral role of the teacher's personality in the conditions of civilization transformations. It is grounded that a teacher being the sample of moral perfection is one of the factors of education and upbringing of our youth in the condition of qualitatively new state of our civilization. It is shown that one of the major professional and personality faculties of the contemporary pedagogue must be spirituality as psychological foundations of pedagogical creativity.

Thus, if we analyze the role of a teacher in the process of spiritual and moral education of the young people, we should use the factor of spirituality in the successful development of individual pupil and entire educational process in schools and universities. The role of the teacher, his moral and professional authority is crucial in the education of spiritual and moral, responsible, proactive

and competent citizen of Ukraine, since under current fundamental civilization transformations it is the teacher who takes the responsibility not only for the educational achievement of his pupils and students, but also for moral and civic education of the youth, thus providing the conditions for humanizing all spheres of school life as well as the process of transformation of the very social reality, taking into account the experience of spiritual civilization culture and folk wisdom of the past generations. Thus the urgent and topical task a contemporary society entrusts the teacher with is not only a qualitatively education of the younger generations but also the upbringing them as moral, spiritually rich persons, able to adapt to the processes taking place in an extremely fluid and complex modern world.

It is worthy to note that education is a pedagogically organized purposeful process of the development of the student as an individual citizen and prospective competent professional – the creator of material and spiritual values of the society. So, a special attention must be paid to the development and adoption of a young man of the values, moral principles and moral standards of the society.

Thus, spiritual and moral education of the individual is a pedagogically organized process of assimilation and acceptance by the students the basic national values being hierarchical and complex organization. In this case, both traditional and modern pedagogy are oriented at the development of human spirituality being focused on kindness, love, respect for others, compassion. Under these conditions education should promote the process of personality molding, the development of all personality spiritual and physical strength and faculties, leading every person to harmonious attitude, spiritual outlook, based on the recognition of all-human values.

Today, the concepts "education", "teaching", "upbringing" are getting to be understood as a coherent unity being indivisible process when moral and spiritual qualities of all the participants in educational process appear in integral unity with professional qualities, realizing the holism of teaching and educational functions of the school as a social institution.

The culture of contemporary civilization has ceased to be a branch culture, since it develops under the influence of ever integration processes when the hierarchy and highly specialized knowledge should be changed for integral wholesome and holistic knowledge, the new principles and structure of education being focused on formation the spiritual and moral human being, whose spirituality is built on past, present and aimed at the future. So without the spiritual foundations of the whole society and separate individuals the civilization and personal will to life cannot be manifested.

The relationship of the teacher with the students can be built on spiritual foundation being joint creative activities when training, education and self-education are based on personal motivation as for implementation their life purpose in the process of joint activity of all the subjects of education, in the process of overcoming the complexities of social existing and achieving a certain spiritual ideal, which detects spiritual and moral sense searching constants of educational process.

Therefore, the spiritual and moral development of all the subjects of educational process is complete as for its relevant content, being combined with the development of life; thus real social problems being solved on the basis of moral choice. In this educational process it is dominant a personality oriented approach, the absolute recognition of dignity of each individual.

These teaching ideas can become harmonious and holistic platform for effective teaching activities aimed at motivating the students and pupils for the pursuit of spiritual and moral excellence and creativity.

Thus, the morality of a teacher and moral standards he is guided by in his professional life and his attitude to his teaching work, to the pupils and colleagues have great values for spiritual and moral development and education of the younger generation. Therefore, the teacher should be a model for his students, serving as an example of moral behavior. Social organization of open space for spiritual and moral development and education of the younger generation is based on: moral example of the teacher; socio-pedagogical partnership; individual and personal development; integrative programs of spiritual and moral education; social relevance of education process.

УДК 378.147 – 056.45

*О. Є. Антонова, д.п.н., професор,
Житомирський державний університет ім. І. Франка, м. Житомир*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИДІЛЕННЯ ОЗНАК КРЕАТИВНОСТІ

В статті проаналізовані найбільш відомі концепції креативності зарубіжних і вітчизняних дослідників, моделі параметрів і характеристик креативності, визначені основні ознаки творчої особистості.

Ключеві слова: креативність, творчість, особистість, інтелектуальні процеси.

Створення умов для формування освіченої, творчої особистості громадянина, реалізації і самореалізації його природних задатків визначається одним із стратегічних завдань розвитку всієї системи освіти, адже могутність держави визначається насамперед кількістю висококваліфікованих спеціалістів, що творчо ставляться до своєї справи, здатних своєю працею сприяти успішному розвитку науки, техніки, мистецтва. Тому одним із пріоритетних напрямів реформування вищої освіти в Україні є гуманізація освітньої діяльності, спрямування навчально-виховного процесу на формування творчої особистості майбутнього фахівця, створення умов для розкриття її талантів, духовно-емоційних та розумових здібностей.

У сучасній психології та педагогіці проблема творчих здібностей займає важливе місце, як проблема розвитку особистості (Л.С. Виготський, А.Н. Леонтьєв, Я.А. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн, В.Н. Дунчев, В.Н. Дружинін, В.Н. Козленко, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, А.В. Морозов, Д.Б. Богоявленська, Р. Арнхейм, Дж. Гілфорд, Е.П. Торренс, Д. Тейлор, Дж. Рензулі, С. Мідник, Дж. Фельдхьюзен, Р. Стернберг, Г. Айзенк, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). Творчі здібності розглядаються як творчий продукт (Р. Арнхейм, Д. Тейлор, Р. Стернберг), як окрема здібність (Дж. Гілфорд, Г. Айзенк, Д.Б. Богоявленська, Е.П. Торренс), як особистісна риса (А. Маслоу, В.Н. Дружинін), як творчий процес (Д. Фельдман).

Дотепер багато вітчизняних учених не визнають факт існування креативності як автономної, універсальної здібності. Вони вважають, що творчість завжди безпосередньо пов'язана з певним видом діяльності. Тобто, на їхню думку, не можна говорити про творчість узагалі: є художня творчість, наукова творчість, технічна творчість і так далі. Однак більшість вчених у світі схилиються до того, що природа творчості єдина, а тому і здатність до творчості універсальна. Навчившись діяти у сфері мистецтва, техніки чи в інших видах діяльності, людина легко може перенести цей досвід у будь-яку іншу сферу. Саме тому здатність до творчості розглядається як відносно автономна, самостійна здібність.

Як зазначає С. Степанов [2], творчі компоненти інтелектуальних процесів привертати увагу багатьох учених впродовж всього розвитку психологічної науки (Альфред Біне, Фредерик Бартлетт, Макс Вертгеймер, Вольфганг Келер, Карл Дункер). Проте в більшості цих робіт фактично не враховувалися індивідуальні відмінності у творчих здібностях, хоча автори і визнавали, що у різних людей ці здібності розвинені неоднаково. Інтерес до індивідуальних відмінностей у творчих здібностях позначився у зв'язку з очевидними досягненнями в галузі тестометричних досліджень інтелекту, а скоріше з не менш очевидними упущеннями в цій сфері.

На початок 60-х рр. ХХ ст. вже був накопичений масштабний досвід тестування інтелекту, що у свою чергу поставило перед дослідниками нові питання. Зокрема, з'ясувалося, що професійні і життєві успіхи зовсім не безпосередньо пов'язані з рівнем інтелекту, що обчислювався за допомогою тестів IQ. Досвід засвідчував, що люди з не дуже високим IQ виявляються здатні на неабиякі досягнення, а багато інших, чий IQ значно вище, нерідко від них відстають. Було висловлено припущення, що тут вирішальну роль відіграють якісь інші якості розуму, які не охоплені традиційним тестуванням.

Оскільки зіставлення успішності вирішення проблемних ситуацій з традиційними тестами інтелекту в більшості випадків продемонструвало відсутність зв'язку між ними, деякі психологи дійшли висновку, що ефективність вирішення проблем залежить не від знань і навичок, вимірюваних тестами інтелекту, а від особливої здатності "використовувати подану в завданнях інформацію різними способами і в швидкому темпі". Таку здатність назвали **креативністю**[2].

Термін «креативність» у педагогіці та психології набув поширення на заході у 60-ті роки ХХ століття після публікацій робіт Дж. Гілфорда, завдяки яким фактично народжується сучасна психологія творчої обдарованості (психологія креативності). За сучасних умов поняття «креативність» активно використовується в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних авторів (В. Дружинін, Л. Єрмолаєва-Томіна, М. Козленко, М. Лещенко, О. Лук, А. Маслоу, О. Матюшкін, В. Моляко, В. Петухов, К. Тошина та ін.)[4]. Однак, як зазначає Р. Павлюк, згадане поняття не можна визнати чітко та однозначно визначеним, не запропоновано єдиного підходу або концепції креативності. Тільки в зарубіжній психології існує близько сотні визначень згаданого поняття, що відбивають уявлення дослідників, представлених в межах численних концепцій креативності. Згадаємо лише деякі з них.

Концепція креативності Дж. Гілфорда. За основу концепції креативності, як універсальної пізнавальної творчої здібності, Дж. Гілфорд запропонував розроблену ним кубовидну модель структури інтелекту і виявлені ним відмінності між конвергентним і дивергентним мисленням. Ця модель містить 120 різних інтелектуальних процесів, які зводяться до 15 чинників: п'ять операцій, чотири види змісту, шість типів продуктів розумової діяльності. Операції: пізнання, пам'ять, дивергентне продуктивне мислення, конвергентне мислення, оцінювання. Саме дивергентне мислення Дж. Гілфорд співвідносив з креативністю[8]. Як зазначила Д.Б. Богоявленська, дивергентність виступає епіцентром теорії Дж. Гілфорда, тому з часом багато психологів почали розуміти креативність і дивергентне мислення як синоніми[1].

Дж. Гілфорд, як і його послідовник Е.П. Торренс, вважаються головними ідеологами "психометричного" підходу у дослідженні креативності. Ними були розроблені тести креативності, а сама процедура дослідження креативності подібна до процедури тестування інтелекту.

Концепція М. Воллаха і Н. Когана. М. Воллах і Н. Коган вважають, що для отримання достовірних даних про креативність необхідно кардинально змінити процедуру дослідження. Вони критикують жорстке лімітування часу, створення атмосфери змагальності та наявність єдиного критерію "правильної відповіді", зазначаючи, що за таких умов усі тести креативності по суті виявляються тестами діагностики IQ.

Численні дослідження засвідчили, що наявність у випробовуваного мотивації досягнень, мотивації змагання чи мотивації соціального схвалення утруднюють прояви творчих здібностей, блокують самоактуалізацію. Враховуючи це, М. Воллах і Н. Коган проводили тестування дітей і підлітків у вигляді гри, при цьому змагання між учасниками зводилося до мінімуму, а експериментатор приймав будь-яку відповідь випробовуваного.

Дуже часто з високим рівнем креативності пов'язують слабку пристосовність людини до соціального оточення. М. Воллах і Н. Коган, вивчаючи зв'язок між креативністю й інтелектом, намагалися перевірити це. Вони виявили чотири групи дітей, які відрізнялися способами адаптації до зовнішніх умов і рішенням життєвих проблем. Найбільш адаптивними, зазначають дослідники, є діти з високим рівнем інтелекту і креативності. Далі йдуть діти з високим рівнем інтелекту, але з низькою креативністю. Найменш соціально адаптивними виявилися діти з високою креативністю, але при низькому рівні інтелекту. Демонструють непогану адаптацію (принаймні, зовні) діти з низьким рівнем, як інтелекту, так і креативності.

"Теорія інвестування" Р. Стернберга. Теорія, запропонована Р. Стернбергом і Д. Лавертом, є однією з останніх за часом виникнення. Автори дають своє визначення креативної людини як такої, що вміє займатися невідомими або мало популярними ідеями;

всупереч опору середовища, нерозумінню і неприйняттю, наполягає на певних ідеях і "продає їх за високою ціною". Головне, на думку авторів, вірно оцінити потенціал розвитку первинних ідей і можливий попит. Креативність передбачає, з точки зору Р. Стернберга, здатність йти на розумний ризик, готовність долати перешкоди, внутрішню мотивацію, наявність толерантності до невизначеності, готовність протистояти думці оточення. Обов'язковим чинником прояву креативності є наявність творчого середовища.

Теорія креативної особистості А. Маслоу. На переконання А. Маслоу, темпи розвитку історичного процесу останнім часом значно прискорилися і людство переживає особливий історичний момент, зовсім несхожий на попередні. У суспільстві, стверджує дослідник, назріла необхідність у новому типі людини – креативній особистості, яку б зміни не лякали, а надихали, яка була б здатна до імпровізації, впевнена, мужня, духовно сильна, адаптивна у несподіваній, незнайомій ситуації. Отже, проблема креативності, на думку А. Маслоу – це перш за все проблема креативної особистості (а не продуктів креативної діяльності, креативної поведінки і т.і.). Автор глибоко переконаний, що креативність може проявлятися у всьому, що робить людина: в її сприйнятті, установках, поведінці. Саме тому вона не може не впливати на контрактивну, когнітивну та емоційну сферу людини.

Креативність, за висновками вченого, є етапом натхненної творчості, процесом деталізації творчого продукту та надання йому конкретної предметної форми. Автор вважає, що концепція креативності та концепція здорової, самоактуалізуючої особистості наближуються одна до одної. Навчання творчості, чи, точніше, навчання через творчість, може бути надзвичайно корисним не стільки для підготовки людей до оволодіння творчими професіями чи до виробництва продуктів мистецтва, скільки для створення доброї, гарної, хорошої людини[5].

Підхід В. Дружиніна і Н. Хазратової. Авторів об'єднує думка, що критерієм креативності може стати наявність усвідомленості, яка сприймається оточенням. Смысловий критерій, на відміну від частотного, дозволяє розмежовувати продуктивні (творчі) і непродуктивні (девіантні) прояви людської активності. В. Дружинін підкреслює, що "смысловий критерій дозволяє при тестуванні розділити поведінкові прояви випробовуваного при тестуванні на відтворюючі (стереотипні), оригінальні (творчі) і неусвідомлені. Оригінальні відповіді людина дає, виділяючи одні властивості предметів й ігноруючи інші. Виділення неочевидних, прихованих ознак змінює смислову ієрархію їх значущості, і предмет постає у новому світлі, що й породжує ефект несподіванки, оригінальності. Проте, оригінальними є ті асоціації, які не занадто віддалені від очевидних ознак. Таким чином, оригінальні відповіді займають проміжне положення між відтворюючими (стереотипними) і неосмысленими відповідями. Саме оригінальні відповіді є ознакою креативності. Проте, на думку В. Дружиніна, сучасні тести креативності швидше дозволяють виявити креативну особистість, однак не дозволяють точно визначити не креативну. Причину він вбачає в тому, що прояв креативності є спонтанним і не залежить від зовнішньої і внутрішньої регуляції.

Не зважаючи на усю різноманітність визначень креативності (як здібності породжувати оригінальні ідеї; відмовлятися від стереотипних способів мислення; здібності до постановки гіпотез; до породження нових комбінацій тощо) її сумарна характеристика полягає в тому, що креативність – це *здатність створювати щось нове, оригінальне*[7].

Оцінюючи креативність сучасні психологи слідом за Дж. Гілфордом враховують зазвичай чотири критерії. *Продуктивність, або швидкість*, – здатність до продукування максимально великого числа ідей. Цей показник не є специфічним для творчості, однак чим більше ідей, тим більше можливостей для вибору з них найбільш оригінальних. *Гнучкість* – здатність легко переходити від явищ одного класу до явищ іншого класу, часто дуже далеких за змістом один від одного. Протилежну якість називають інертністю мислення. *Оригінальність* – один з основних показників креативності. Це здатність висувати нові, несподівані ідеї, що відрізняються від широко відомих, загальноприйнятих, банальних. Інший показник креативності позначається терміном «розробленість». Творці можуть бути умовно поділені на дві великі групи: одні вміють краще продукувати оригінальні ідеї, інші –

детально, творчо розробляти існуючі. Ці варіанти творчої діяльності фахівцями не ранжуються, вважається, що це просто різні способи реалізації творчої особистості[6].

Д. Перкінс запропонував модель параметрів і характеристик креативності, яку назвав моделлю шестикінецьних сніжинок (*Six-trait Snowflake Model of Creativity*)[3]. Основними елементами креативності цей психолог вважає:

- наявність сильного внутрішнього спонукання, обов'язку перед власними принципами: творець схильний до ускладнення, реорганізації, асиметрії; він одержує насолоду, кидаючи виклик хаосу і пробиваючись до розв'язку і синтезу;
- здатність виходити за межі при рішенні проблем: так, наприклад, учені вважають «гарними» лише питання, що дають цікаві, несподівані відповіді, що дозволяє поглянути на проблему з іншого боку, отримати креативне рішення чи зробити відкриття;
- ментальну мобільність, що дає творчим особистостям можливість знаходити нові перспективи при рішенні традиційних чи нестандартних проблем: такі особистості схильні думати і міркувати «всупереч»; міркуючи метафорично і за аналогією, вони зрештою приходять до припущень, що призводять до рішення;
- готовність ризикувати і помилятися: творчі особистості здатні навчатися на власних помилках; «працюючи» на межі можливостей, там, де великий ризик помилки, креативно обдаровані люди з більшою імовірністю видають нові креативні результати;
- прийняття сторонніх точок зору: креативні особистості схильні не тільки критично розглядати і аналізувати власні ідеї чи пропозиції, але також адекватно сприймають чужу думку чи критику, вони об'єктивні, що означає вихід за межі свого «Я», пошук і облік порад компетентних колег, перевірку своїх ідей;
- внутрішню мотивацію: творці занурюються у процес діяльності за власним бажанням, не заради зовнішніх матеріальних стимулів, їхню роботу каталізує насолода, задоволення і користь від роботи[3].

А. Тейлор у книзі «Природа творчого процесу» виокремлює п'ять рівнів здібностей до творчості, відзначаючи, що перші три рівні можуть бути досягнуті кожним за умов відповідної мотивації і завзятості. Останні два рівні досягають далеко не всі. Вони характерні для особистостей, здатних переживати натхнення чи особливо обдарованих від природи – геніїв[3].

1. *Рівень примітивної і/чи інтуїтивної експресії.* Творчість на цьому рівні являє собою безпосереднє і найпростіше вираження почуттів, емоцій і думок, зазвичай властиве дітям і підліткам, що не займаються спеціально і постійно мистецтвом. Це наївне і примітивне мистецтво (творчість), однак наповнене почуттями і переживаннями. Процес і результати такого "наївного" творчого процесу призначені в основному для власного задоволення.

2. *Академічний і науково-технічний рівень.* Люди, як знаходяться на цьому рівні креативності, володіють широкими знаннями в різних галузях, засвоїли методики і прийоми створення нового знання у різній формі, мають достатньо досвіду й уміння для реалізації своїх задумів і ідей, використовуючи широке коло методів і прийомів. У цьому випадку досконале володіння своїми знаннями, ремеслом й інструментом поєднується з творчою енергією.

3. *Винахідницький рівень.* Для людини-творця відкрита можливість експериментувати у межах своїх знань чи діяльності (ремесла), експлуатувати різні способи використання відомих інструментів, предметів, підходів. При цьому творці-винахідники використовують стандартні прийоми, загальновідомі факти, стійкі навички лише як опору, вихідну точку для вироблення нових ідей. Для цього рівня характерне руйнування повсякденних правил, вихід за межі академічних традицій.

4. *Рівень інновацій.* У цьому випадку артисти, письменники, музиканти, винахідники і мислителі ще оригінальніші. Вони руйнують всі кордони і пропонують методи, ідеї, знання, які якісно відрізняються від стандартних. Уявлення попереднього рівня зберігаються лише на рівні субструктури, підсвідомого мислення, що керує цими креативними зусиллями.

5. *Рівень геніальності.* Характерний для поодиноких індивідуальностей, ідеї і відкриття яких у мистецтві і науці загалом не можуть бути витлумачені чи представлені у вигляді комбінації ідей, що виникли на попередніх рівнях творчості. Геній знаходиться на рівні інтелектуального і творчого розвитку, який неможна пояснити і досягнути за допомогою свідомих зусиль. Він унікальний за своєю природою, і від природи.

У цілому творчі особистості характеризуються тим, що:

- здатні виявляти безліч дивних властивостей у різних предметах, постійно задають питання, мають широку сферу інтересів у різних галузях, часто збирають колекції незвичайних речей;

- легко генерують велику кількість ідей, варіантів рішення задач, знаходять для рішення незвичайні, нестандартні, найчастіше навіть унікальні прийоми і методи;

- можуть бути нестримані у вираженні своєї думки, радикальні, вперті, надзвичайно завзяті, особливо при відстоюванні своєї думки;

- схильні до ризикованих дій, навіть до пригод, полюбляють отримувати нові несподівані і раніше не відомі враження;

- цікавляться різними інтелектуальними іграми, легко занурюються у фантазії, мрії, роздуми, занурюються у свою уяву; говорять: «Цікаво, а що було б, якщо...», чи «Що буде, якщо ми змінимо...»; маніпулюють ідеями, легко їх видозмінюють, адаптуючи до інших умов, модифікуючи свої оригінальні чи чужі думки;

- демонструють живий, гострий гумор, бачать смішне у тих предметах і ситуаціях, що іншим не здаються смішними: їхній гумор може навіть видаватися надто ексцентричним;

- схильні до нестандартної поведінки, більш готові до ірраціональних учинків; не соромляться демонструвати всі протиріччя своєї натури;

- надзвичайно емоційні і чуттєві, схильні до проведення самостійних естетичних дослідів (у живописі, літературі, музиці);

- допускають безладдя, хаос у своєму оточенні чи ситуаціях, не цікавляться деталями, які вважають не важливими; виявляють себе як нонконформісти, вважаються егоїстами, індивідуалістами; їх неможливо віднести до «сірої маси», не замислюючись при необхідності протиставляють себе більшості;

- будь-які категоричні твердження не визнають без власної перевірки, піддають усе загальноновизнане критичному перегляду, однак, як правило, конструктивно; сміливість розуму дозволяє їм слідувати своїй інтуїції [3].

У свій час Дж. Гілфорд у своїй вступній промові на пост президента Асоціації американських психологів висунув дві проблеми креативності, що піддаються вивченню: “Як ми можемо відкрити креативні обіцянки в наших дітях і молоді?” і “Як ми можемо сприяти розвитку креативних особистостей?” Дослідники продемонстрували пряму залежність креативності від умов соціалізації, аж до рівня навчальних закладів, в яких різні люди здобувають освіту. Іншими словами, є школи консервативні, що формують виконавців, – творчі особистості в них не уживаються, відторгаються ними. І є школи творчі, які в буквальному розумінні слова навчають мислити креативно. Ще В.О. Сухомлинський підкреслював, що тільки творчий учитель здатен запалити в учнях жагу пізнання, тому кожному педагогові необхідно розвивати креативність, що є головним показником його професійної компетентності.

Література:

1. Богоявленская Д. Б. К вопросу о дивергентном мышлении / Д. Б. Богоявленская, И. А. Сусоколова // Психологическая наука и образование. – 2006. – № 1. – С. 85 – 96.
2. Креативность // Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – С. 328-331.
3. Латыпов Н. Минута на размышление. Основы интеллектуального тренинга. – СПб: Питер, 2005. – 336 с.
4. Павлюк Р.О. Креативність як складова частина професійної підготовки майбутніх учителів [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Pedagogica/22154.doc.htm.

5. Поклад І.М. Креативність у концепції А.Г. Маслоу // Новый акрополь. Культурная ассоциация : [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.newacropolis.org.ua/ru/study/conference/?thesis=4960>
6. Савенков А.И. Основные подходы к разработке концепции одарённости // Педагогика. – М., 1998. – № 3. – С. 24-29.
7. Яковлева Е.Л. Развитие творческого потенциала личности школьника <http://www.hr-portal.ru/article/razvitie-tvorcheskogo-potentsiala-lichnosti-shkolnika>
8. Guilford J.P. New frontiers of testing in the discovery and development of human talent / J. P. Guilford // Seventh Annual Western Regional Conference on Testing Problems. – Los Angeles, 1958.

CONCEPTUAL APPROACHES TO DISTINGUISHING SPECIFIC FEATURES OF CREATIVITY

Creating the conditions for the formation of an educated, creative personality of the citizen, realization and self realization of his/her natural creative inclinations is determined by one of the strategic objectives of the entire education system, because state power is determined primarily by the number of its highly qualified specialists, creative attitude to their work can contribute to the successful development of science, technology and art. Therefore, one of the priorities of the reformation of the system of higher education in Ukraine is the humanization of educational activities, that presupposes the direction of the educational process to formation of future creative personality, creating conditions for disclosure of his/her talents, spiritual, emotional and mental abilities.

In modern psychology and pedagogy the problem of creative abilities occupies an important place as a major problem of the development of personality (L.S. Vygotsky, A.N. Leontiev, Y.A. Ponomarev, S. Rubinstein, Dunchev V.N., V.N. Druzhinin, V.N. Kozlenko, L.B. Ermolaeva-Tomina, A. Morozov, D. Epiphany, R. Arnheim, J. Guilford, E.P. Torrance, D. Taylor, J. Renzulli, S. Tinkers, J. Feldhyuzen, R. Sternberg, H. Eysenck, Maslow, Rogers et al.). Creativity regarded as a creative product (R. Arnheim, D. Taylor, R. Sternberg), as a separate capability (J. Guilford, H. Eysenck, D.B. Epiphany, E.P. Torrance); as a personal trait (A. Maslow, V.N. Druzhinin); as a creative process (D. Feldman).

Until now, many Ukrainian and Russian scholars do not recognize the existence of creativity as an autonomous universal ability. They consider creativity to be always directly associated with a particular kind of activity. That's why, in their opinion, we can't talk about creativity in general: there is artistic creativity, scientific creativity, technical creativity and so on. However, most foreign scholars are inclined to believe that the nature of creativity is unified, therefore creative capability is universal as well. Learning to working sphere of art, technology or other activities, a person can easily transfer this experience to any other field. That's why creativity is considered to be relatively autonomous and self-sufficient. As S. Stepanov noted [2], creative components of intellectual processes attracted the attention of many scientists throughout the development of psychological science (Alfred Binet, Frederick Bartlett, Max Wertheimer, Wolfgang Kohler, Carl Dunker). However, most of these works do not actually take into account individual differences in creative abilities, and although the authors recognize that different people have these abilities developed differently. Interest in individual differences of creative abilities raised thanks to obvious progress in testometric studies of intelligence, but rather with the less obvious lapses in this field.

In the early 60-ies of XX century massive experience of testing the intelligence level has already been gained. So, in its turn it set up new questions to the researchers. In particular, it was found that professional and personal life success is not directly related to the level of intelligence, which was calculated using IQ tests. Experience testified, that people with not relatively high IQ level are capable of extraordinary achievement, and many others, whose IQ is primarily much higher, often lagging behind. It has been suggested, that the crucial role is played by some other qualities of the mind that are not covered by traditional testing.

Since comparing success rate of solution of problem situations with traditional intelligence tests in most cases demonstrated no association between them, some psychologists have concluded that the effectiveness of problem-solving does not depend on the knowledge and skills measured by

tests of intelligence, but of special ability" to use information given in the tasks in different ways and at a rapid pace." Such ability is called creativity [2].

The term "creativity" in pedagogy and psychology gained popularity in the West in the 60-ies of XX century after the publication of the works of J.Guilford, through which modern psychology of creative giftedness was born (psychology of creativity). Under the present conditions the term "creativity" is widely used in studies of domestic and foreign authors (V.Druzhinin, L. Ermolaeva-Tomin, M.kid, M. Leshchenko O.Bow, Maslow, A. Matyushkin, V. Molyako, V.Petukhov, K. Toshynaet al.). [4] However, as R.Pawluk noted, referred concept can't be clearly and unambiguously defined, because single approach or concept creativity was not offered. In foreign psychology there are about hundreds of definitions of mentioned concept that reflects understanding of researchers presented within multiple conceptions of creativity. Let's mention a few of them.

J. Guilford's creativity concept. J. Guilford offered a cubical model of structure of intelligence, developed by himself, where he finds and distinguishes differences between convergent and divergent thinking, as the foundation of the concept of creativity as a universal cognitive creative ability. This model contains 120 different intellectual processes that are reduced to 15 factors: five operations, four types of content, six types of products of mental activity. Operations: cognition, memory, divergent productive thinking, convergent thinking, assessment. J. Guilford correlated divergent thinking with creativity [8]. As the D.B. Bogoyavlenska mentioned, divergency is the epicenter of the J. Guilford's theory, so, in a short period of time many psychologists began to understand creativity and divergent thinking as synonyms [1].

J. Guilford as well as his follower E.P.Torrance, considered to be chief ideologues of "psychometric" approach in the study of creativity. They have developed tests for creativity assessment, and the creativity research procedure similar to the procedure of testing intelligence.

Concept by Wollach M. and N. Kogan. Wally M. and N. Kogan believe that to obtain reliable data on the creativity it's necessary to radically change the procedure of the research. They criticize strict limitation of time, creating an atmosphere of competition and the presence of a single criterion of "correct answers", noting that under such circumstances, all creativity tests basically appear to be IQ tests.

Numerous studies have shown that the presence of test achievement motivation, competition or social approval motivation making it much more difficult to displays creativity by blocking self-actualization. Taking that into account, Wall M. and N. Kogan conducted testing of children and adolescents in a form of a game, while competition among participants was reduced to a minimum, and the experimenter accepted any answer from tested subjects. Very often poor social environment adaptability capabilities associated with a high level of creativity. Wally M. and N. Kogan, investigating the connection between creativity and intelligence, tried to check it out. They distinguished four groups of children that used differed ways to adapt to external conditions as well as solved their life problems in different ways. The most adaptive, as the researchers noted, are children with high level of intelligence and creativity. Children with high intelligence but low creativity form the next group. The least socially adaptive children possessed high creativity, but a low level of intelligence. Demonstrating good adaptive capabilities (at least outwardly), children that possessed low level of intelligence and creativity.

"The Theory of Investment" by R. Sternberg. The theory proposed by Robert Sternberg and D. Lavertom is one of the most recent occurrence. The authors give their definition of a creative person, as such, able to deal with unknown or unpopular ideas, despite the resistance of the medium, misunderstanding and rejection, insisting on certain ideas and "sell them at a high price." The most important thing, according to the author's point of view, is to correctly assess the development potential of the primary ideas and potential demand. According to R. Sternberg creativity involves the ability to go for a reasonable risk, willingness to overcome obstacles, internal motivation, the presence of tolerance for ambiguity, willingness to resist the environment. Mandatory factor of display of creativity is the presence of a creative environment.

Theory of a creative personality by A. Maslow. According to A.Maslow, the pace of

development of the historical process in recent years has accelerated and humanity is experiencing a particular historical moment, quite unlike the previous ones. The researcher indicates, that a need for a new type of man was formed in the society – the creative personality, whatever changes are not frightened, and inspired, which would be capable of improvisation, confident, courageous, spiritually strong, adaptive to unexpected and unfamiliar situation. Thus, the problem of creativity, according to Maslow - is primarily a problem of the creative personality (not products of creative activity, creative behavior, etc.). The author is deeply convinced that creativity can manifest itself in all that does a person: his/her perceptions, values and behavior. That is why it can't affect the contrastive, cognitive and emotional sphere of man.

Creativity, according to the scientist, is a stage of artistic inspiration, the process of detailing the artistic product and giving it a particular subject form. The author believes that the concept of creativity and the concept of healthy, self-actualizing personality are close to each other. Creativity training, or, more precisely, learning through creativity, can be extremely useful not only to prepare people to master the creative professions or to the production of art, but to develop a good, kind and attractive personality. [5]

Approach of B. Druzhinin and N. Hazratovoyi. Authors are being united by the idea that a criterion of creativity can be awareness, that is perceived by the environment. Semantic criterion, in contrast to the frequency, allows to distinguish between productive (creative) and unproductive (deviant) manifestations of human activity. V. Druzhinin emphasizes that "semantic criterion allows to split behaviors of the tested into reproducing (stereotypical), original (creative) and unconscious. The original answer man/woman gives, highlighting some of the properties of objects and ignoring others. Highlighting unobvious, hidden signs is changing semantic hierarchy as well as its importance, and the subject appears in a new light, which generates the surprise effect and originality. However, original are those associations that are not too far from obvious signs. Thus, the original answers occupy an intermediate position between reproducing (stereotypical) and unconscious answers. So, original answers is a sign of creativity. However, according to V. Druzhinin, modern creativity tests can detect most creative person, but can't distinguish uncreative. He sees the reason in manifestation of creativity as a spontaneous and independent of external and internal regulation.

Despite all the variety of definitions of creativity (like the ability to generate original ideas; abandon stereotypical ways of thinking, the ability to statement of hypotheses, to the generation of new combinations, etc.) of its total characteristic is that creativity is the ability to create something new, original [7].

Assessing creativity in modern psychologists after J. Guilford four criteria re usually taken into consider. Productivity, or speed is the ability to maximize the production of a large number of ideas. This indicator is not specific for creativity, but the more ideas means the more opportunities to select the most original from them. Flexibility is the ability to easily switch from one class of phenomena to another class of phenomena, often very distant in meaning from one another. The opposite quality is called inertia of thinking. Originality is one of the key indicators of creativity. This is the ability to impose new, unexpected ideas that differ from the widely known conventional, banal ones. Another indicator of creativity is termed "elaborated." Creators (producers) can be roughly divided into two groups: representatives of the first one are better able to produce original ideas, others can specifically, creatively develop existing ones. These variants of creativity are not ranked by experts, it is believed that it's just different types of creative personality [6].

In general, creative individuals are characterized by such features:

- able to detect many amazing properties in different subjects, constantly asking question, with a wide scope of interests in different areas often collect a collection of unusual things;
- easily generate a large number of ideas, options to solve problems, find solutions to unusual, unconventional, often even unique techniques and methods;
- can be unrestrained in expression of their views; radical, stubborn, very persistent, especially when defending their views;
- prone to risky actions, even for adventure, love to get new unexpected and previously

unknown impression;

– interested in various intellectual games, easily immersed in fantasy, dreams, thoughts, immersed in their imaginations, say: "I wonder what would happen if ..." or "What happens if we change ..."; manipulate ideas it is easy to modify and adapt to other conditions, modifying their original or thoughts of others;

– admit confusion, chaos in their environment or situations are not interested in the details, which are not considered essential; manifest themselves as nonconformists; are selfish, individualists, can't be attributed to the "gray mass"; without hesitation if necessary, opposing the majority;

– any categorical statements are not recognized without their own checking; subjected to all generally accepted critical view, however, usually constructive, courage of mind allows them to follow their intuition [3].

Researchers have demonstrated a direct relationship of creativity on the conditions of socialization, up to the level of education in which different people are educated. In other words, is a conservative school that forms performers – creative types can't survive in such an environment. And there are schools of creativity that, literally speaking, teach to think creatively. Sukhomlinsky emphasized that only a creative teacher is able to ignite thirst for knowledge in students, so every teacher is to develop creativity, which is the main indicator of professional competence.

УДК 378. 147–056. 45

*О.А. Дубасенюк, д.пед.н., професор,
Житомирський державний університет ім. І. Франка, м. Житомир*

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Обосновывается, что ведущими потребностями студенческой молодежи является самовыражение в процессе профессиональной ориентированной деятельности, самоусовершенствование своих естественных возможностей и развитие педагогического креативного мышления. Интерес к педагогической профессии, потребность в общении с детьми, потребность к творческой самореализации – краеугольные принципы профессионального становления педагога.

***Ключевые слова:** Креативный потенциал, творчество, будущие педагоги, педагогическая профессия, профессиональное становление педагога.*

У вітчизняній психолого-педагогічній науці проблема креативності досліджувалася у роботах таких учених як Д.Б. Богоявленська, Ч.К.Борисов, А.В. Брушлінській, М.С. Каган, О.Г. Ковальов, А.М.Лук, А.М. Матюшкин, Я.А. Пономарев, І.Е.Стрелкова та інші. Теоретичні засади креативності розглядалися також у наукових працях багатьох зарубіжних авторів (Г.Ю.Айзенк, Ф.Баррон, Д.Векслер, М.Вертгеймер, Дж. Гилфорд, Х. Грубер, Р. Крачфілд, А. Маслоу, С. Медник, Р. Стенберг, Р.Е. Тафель, Е. Торранс, М. Уоллах, Дж. Хеслруд, Е. Шехтель).

Дослідження у галузі теорії і методики професійної освіти виявляють загальні закономірності його розвитку, які значущі і для системи професійної підготовки педагогів (А.П. Беляєва, К.Я. Вазіна, Н.Ф. Вішнякова, С.М. Маркова, Ю.М. Петров, Ф.В. Повшедная та ін.). Простежується тенденція креативного розвитку педагогічно обдарованих студентів.

Робота з обдарованими учнями відповідно потребує розвитку педагогічної обдарованості майбутнього вчителя і насамперед, підготовки креативного вчителя. О.Є. Антонова під *педагогічною обдарованістю* розуміє якісно своєрідне поєднання педагогічних здібностей особистості, креативності її мислення й діяльності, відповідного

рівня розвитку загального інтелекту та свідомої наполегливої спрямованості до здійснення функцій педагогічного працівника, що дозволяє їй досягти значних успіхів у творчій професійній діяльності.

Креативний освітній процес надає можливість майбутньому педагогу, на кожному освітньому рівні не тільки розвинути початковий творчий потенціал, але й сформувавши потребу в подальшому самопізнанні, творчому саморозвитку, об'єктивній самооцінці. У контексті гуманістичних ідей розвитку системи вищої освіти, як частини соціальної системи, пріоритетною має бути орієнтація студентів вузу на творчий розвиток особистості в умовах професійної підготовки.

Відтак, процес формування творчої особистості майбутнього педагога, створення умов для розвитку педагогічного мислення, творчих здібностей майбутніх учителів – один з пріоритетних напрямів вищої освіти України. У державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття) відзначається, що розв’язання актуальних проблем освіти створює реальну можливість для підвищення творчої активності громадян країни, які реалізують себе в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Ці тенденції поширилися в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, які дедалі охоплюють все більше сфер життєдіяльності, включаючи і вищу освіту. Модернізація освітньої діяльності спонукає до забезпечення майбутнього вчителя знаннями, вміннями й практичними навичками самоформувального характеру, створення умов для його творчого самовдосконалення, серед яких важливе місце займають педагогічні дисципліни.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях зосереджено увагу на проблемі, пов’язаній із творчою діяльністю вчителя, становленні творчого спеціаліста (С. Гончаренко, М. Євтух, В. Загв’язинський, І. Зязюн, В. Кан-Калик, І. Підласий, М. Поташник); на особливостях творчої діяльності (І. Єрмаков, Л. Сохань, С. Сисоєва); проблемах, пов’язаних із професійним самовихованням, самореалізацією особистості (І. Бех, Г. Васянович, О. Дем’янчук, О. Дубасенюк, О. Киричук, О. Кучерявий, О. Пехота, Т. Яценко).

В.Г. Кремень зазначає, що гармонійно розвинена особистість має бути головною метою і змістом усієї системи освіти. Замість пріоритету держави в освітянському просторі на перше місце має бути поставлена саме людина” [1, с. 13].

З погляду науковців, творча особистість – активна людина, для якої характерні процеси саморозвитку, творчий підхід до розуміння, сприйняття навколишнього світу, самого себе та творча самореалізація щодо власних професійних схильностей і здібностей. Ці властивості насамперед мають бути притаманні сучасному вчителю, від творчого потенціалу і діяльності якого залежить не лише процес його власного самовдосконалення, а й творча самореалізація його вихованців, майбутніх громадян суспільства. Тобто, важливою складовою педагогічної творчої самореалізації є процесуальна (діяльність), що набувається в процесі професійно-педагогічного становлення.

Одною з пріоритетних проблем педагогічної освіти є розвиток у майбутніх учителів потреби до професійної творчої самореалізації. З погляду психологів потреба – це стан індивіда, що створюється необхідністю, який він відчуває в об’єктах, що зумовлюють його існування й розвиток і виступає джерелом його активності. Саме духовні потреби є підґрунтям творчої активності особистості.

Перш ніж реалізувати себе, людина має пізнати свої потенційні можливості, або власний творчий потенціал. Людина – істота мисляча, а не лише така, яка відчуває і переживає потреби. Водночас вона не тільки усвідомлює певні бажання, але й виражає їх словесно і може представити їх у вигляді власної ідеї. Ідея потреби, якщо людина засвоїла її зміст, дозволяє зрозуміти їй саму себе, життєву і професійну спрямованість, підсилює установку бачити в будь-якій ситуації більше образів, що відповідають цій потребі.

Ідея – це найважливіша складова педагогічної діяльності, що розвиває її до рівня творчої, оскільки саме на ідеї ґрунтується будь-який інноваційний процес. Розуміння такого підходу має велике значення для процесу творчого самовдосконалення майбутнього вчителя, розвитку спроможності контролювати свої потреби. Ідея існує насамперед у свідомості

людини (когнітивна сфера), до ідеї можна певним чином ставитися (емоційний відгук – афективна складова), і, відповідно до того, спрямовувати її у певне русло чи гальмувати цей процес – регулятивна сфера діяльності особистості (управлінський аспект).

Сила бажання – складова потреби – залежить від сили нашої уяви (асpekt інтелектуальної сфери), і забезпечується творчим мисленням, що характеризується оригінальністю (пошуком власного шляху розв'язання проблеми), гнучкістю (прагненням по-новому підійти до розв'язання актуальних питань), глибиною (намаганням виявити новизну). Творча уява спрямована на створення оригінальної об'єктивності (нове щодо вже наявного у світі; створення нового продукту, досі невідомого) і суб'єктивного (нове щодо особистості; особистість повторює шлях до відкриття, який до нього здійснено). Найбільш відомими прийомами творчої уяви є аглютинація, акцентування, гіперболізація, аналогія, порівняння, схематизація [7, с.55].

Слід урахувати також і такий важливий компонент процесу формування потреби до творчої самореалізації як прогностична спрямованість, що в психології прийнято називати випереджувальним відображенням. За таким підходом потреба усвідомлюється у вигляді конкретних спонукань-мотивів до певних видів педагогічної діяльності, за яких потреби задовольняються. Відтак, мотиви утворюють мотиваційний синдром потреби, тобто деякий стійкий синтез мотивів, які черпають свою енергію із задоволення певної потреби [2, с. 156].

Розглянуті позиції створюють передумови для розробки технології та методики розв'язання проблеми формування у студентів потреби до творчої самореалізації у процесі вивчення педагогічних дисциплін. їх творчого потенціалу: самопізнання – провідний компонент, на основі якого майбутні педагоги навчаються бачити за своїми захопленнями, мотивами, ті фундаментальні потреби, які мотивують активність наших дій, в нашому дослідженні – творчу активність (вони є наріжними засадами стилю нашого життя). Оволодіння фундаментальними потребами підвищує спроможність студента, його особистісного "Я" контролювати будь-яку потребу, самоаналізувати її, саморозвивати і творчо самореалізувати; використання проєктивних методик, спрямованих насамперед як забезпечення функцій – проєктування людиною самої себе ("проєктивний функціоналізм") [5].

Поняття проєктування особистості ввів у практику видатний педагог А.С.Макаренко, який зазначив, що у вихованні вчителі повинні вміти проєктувати особистість дитини, а цього можна досягти лише на основі глибокого вивчення її індивідуальних особливостей і якостей, виявлення рівня розвитку. Проєктивні методики нині використовуються як синтез поглядів А.С.Макаренка [6, с. 75-76]: методика паралельної дії – опора на інтереси особистості; інтегрування, як важливий засіб синтезу провідних ідей в процесі оновлення (творчий підхід) форм та методів педагогічного процесу тощо; методики перспективних ліній сучасних дослідників О.М. Коберника [4, с. 74-75] – організація виховного процесу на засадах проєктивної педагогіки; педагогічне програмування Ф. Баррона – особистість як функція проєктування людини самої себе тощо [1]. У навчальному процесі здійснюється інтегрування принципів, засобів, методів, що сприяє розвитку у майбутніх учителів проєктивного мислення.

Педагогічний процес в університеті спрямований на формування у студентів здатності до творчої самореалізації проєктується поетапно: виявлення педагогічних передумов щодо об'єктивної необхідності, яка усвідомлюється у вигляді відповідної потреби, бажання; організація професійно орієнтованої педагогічної ситуації, яка викликає появу у свідомості образів, що відповідають цій потребі; передбачення обставин, за яких можливий процес творчої самореалізації студента – потенційну педагогічну ситуацію.

Ці компоненти мотивують мету інтелектуально-професійної підготовки: організація умов для творчої самореалізації здібностей студентів щодо творчого набуття знань, умінь, навичок, досвіду, розв'язання професійно орієнтованих педагогічних задач у різноманітних ситуаціях; розвиток творчого світобачення, розширення інформаційного простору за допомогою інтерпретації, підвищення педагогічної компетентності, інтелектуально-творчого потенціалу особистості тощо. Отже, будуючи цей аспект експериментальної роботи, ми

виходили з того, що творча самореалізація студента – майбутнього педагога – повинна ґрунтуватися на основі самопізнання своїх творчих потенційних можливостей, їх самооцінки і самовдосконалення як одного із провідних аспектів цього процесу. Розроблена нами типологія професійно орієнтованих педагогічних задач, яка впроваджена у навчальний процес при вивченні педагогічних дисциплін, дає можливість формувати у студентів комплексні педагогічні вміння, серед них: уміння сформулювати проблему та виділити відповідні протиріччя, вміння самостійно конструювати педагогічні задачі, уміння створювати в навчально-виховному процесі ситуації, які сприяють розвитку особистості учня, вміння створювати в навчально-виховному процесі ситуації реальної відповідальності учня за навчання, громадські справи, спонукати їх до життєтворчості, вміння розробляти і здійснювати засоби, методи, правила навчання і виховання, які відмінні від традиційних тощо.

Також важливу роль у розвитку творчого потенціалу майбутніх педагогів відіграє педагогічний клуб «Еврика», який понад 20 років діє у Житомирському державному університеті імені Івана Франка, на засіданні якого запрошуються як провідні науковці, так і досвідчені вчителі, обговорюються актуальні проблеми виховання та розвитку учнівської молоді, здійснюється науковий пошук у педагогічній сфері.

У процесі вивчення курсу "Основи педагогічної майстерності" було проведено практичні та тренінгові заняття, в ході яких розвивається педагогічне мислення майбутніх учителів, їх уміння, професійні та особистісні властивості, формується індивідуальний стиль професійної діяльності. У поза навчальній діяльності на засіданні клубу студенти засвоюють вправи з тренінгу комунікативних умінь і психотренінгові вправи по релаксації та саморозвитку для оволодіння більш ефективною методикою проведення занять та пізнання власного "Я".

Мета тренінгових вправ – показати майбутнім учителям можливі порушення у сфері спілкуванні, психологічну неефективність у вирішенні окремих педагогічних ситуацій. Головним завданням тренінгових занять є: вироблення позитивного мислення, глибинне програмування для досягнення мети й успіху в професійній діяльності, програмування і моделювання розумового й чуттєвого образів учителя. Складовими тренінгу є описова, оцінювальна "Я – концепції", діяльність щодо природного оточення – суспільства і самого себе.

I складова – описова. Переконавання, яке може бути як обґрунтованим, так і необґрунтованим (когнітивний компонент установки. Образ Я – уявлення індивіда про самого себе). Такого роду самоаналіз – це один із способів, який дає можливість охарактеризувати неповторність і цілісність кожної особистості

II складова – емоційне ставлення до визначеного переконання (емоційно-оцінювальний компонент). Самооцінка – ефективна оцінка цього уявлення, яка може мати різний рівень інтенсивності, оскільки конкретні якості «Я образу» можуть викликати більш чи менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям чи неприйняттям.

III складова – поведінкова, тобто потенційна поведінкова реакція, ті ж конкретні дії, які можуть бути викликані «Я образом» та самооцінкою.

Ураховуючи поставлені завдання та внаслідок проведення діагностично-тренінгових занять, були вироблені такі аффірмації: "Педагогічна професія приносить мені задоволення і радість", "Позитивне мислення дає мені бажані результати"; "Я прагну бути творчим учителем"; "Мені приємно спостерігати за всебічним розвитком дитини". У мене гарне фізичне і психічне здоров'я"; "Я відчуваю радість при спілкуванні з дітьми"; "Я отримую задоволення, працюючи у школі" та ін. Ключові твердження використовувалися нами для творення позитивного «Я образу» творчого вчителя. Тренінгові вправи наблизили педагогічне спілкування до терапевтичного, сприяли особистісному зростанню майбутніх учителів, гармонізували систему їх міжособистісних стосунків.

Постійні заняття теоретичного і практичного плану з циклу педагогічних дисциплін допомагають студентам правильно орієнтуватися у власних психічних станах, адекватно їх оцінювати, вміло управляти своїми емоціями для збереження і зміцнення власного

психічного здоров'я і в результаті цього вдосконалювати професійну діяльність при оптимальних витратах нервово-психічної енергії. У процесі дослідження було доведено, що образ сприймання іншої людини у різних людей різний і залежить від відповідного рівня домагань, самооцінки, змістової спрямованості, життєвого досвіду та значущих якостей особистості. Ми поділяємо думку О.О. Бодальова, який вважає, що процес формування образу індивіда взаємозумовлений рівнем сформованості його як суб'єкта пізнання та спілкування [2, с. 135].

Таким чином, дослідженнями підтверджено, що провідними потребами студентської молоді є самовираження в процесі професійно орієнтованій діяльності, самовдосконалення своїх природних можливостей та розвиток педагогічного креативного мислення. Інтерес до педагогічної професії, потреба у спілкуванні з дітьми, потреба до творчої самореалізації – наріжні засади професійного становлення педагога. На цій основі в студента формуються вміння проектувати свої життєві цілі, сенс життя, розвивати адекватну самооцінку, вольові зусилля (проективні методики), випереджуючи в такий спосіб розвиток власних потенційних можливостей і спрямовуючи їх у певний напрям – випереджувальне відображення.

Література:

1. Баррон Ф. Личность как функция проектирования человеком самого себя // Вопросы психологии. – 1990. – №2. – С. 153–158.
2. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.: МГУ, 1982. – 200 с.
3. Дубравська Д.М. Основи психології. – Львів: Світ, 2001. – 279 с.
4. Коберник О.М. Організація виховного процесу на засадах проективної педагогіки // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4 (21). – С. 74-75.
5. Кремень В.Г. Система освіти в Україні: сучасні тенденції і перспективи // Професійна освіта: педагогіка. Польсько-український журнал. – Київ – Ченстохова, 2000. – № 2. – С. 4-27.
6. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу. – Твори: В 7 т. – Т. 5. – К., 1954. – 268 с.
7. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с.

THE DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL IN THE PROSPECTIVE TEACHERS

It is grounded, that the self-expression is the leading need of the students in the process of the professional oriented activity, self-perfection of natural capacities and the development of pedagogical creative thinking. The interest to the pedagogical profession, the necessity in socializing with the children, the necessity to creative self-realization are basic principles of teacher's professional becoming.

One of the priorities of higher education in Ukraine is a process of creative personality of the prospective teachers, creating conditions for the development of pedagogical thinking and creative abilities in the future teachers. In State National Program "Education" (Ukraine XXI century) states that solving the actual problems of education provides a real opportunity to enhance the creative activity of the citizens who realize themselves in all spheres of society. These trends have spread in the conditions of globalization and European integration processes, which are increasingly covering more areas of life, including higher education. Modernization of educational activities to encourage the prospective teacher to acquire knowledge, skills and practical skills of self-forming character, enabling his creative self development.

Teaching at the University is aimed at fostering the students' capacity for creative self-designed stages: identifying pedagogical preconditions of objective necessity, being recognized as the appropriate needs, desires, organization profession oriented pedagogical situations that cause the appearance in students' consciousness the images that correspond to this necessity, the prediction of the circumstances in which the process of self-actualization on the students is possible. These components are motivated by the goal of intellectual and professional training: the organization of the socio-pedagogical environment for creative self creative abilities of the students

in relation to the acquisition of knowledge, skills, experience, career-oriented solving educational problems in the variety of situations, developing creative outlook, the expansion of the information space by improving the teaching competence, intellectual and creative potential.

So building this aspect of the experimental work, we proceeded from the fact that creative self of the students – the future teachers – should be based on the basis of self-knowledge of the creative potential, their self-esteem and self-improvement as one of the key aspects of this process. We have developed a typology of career-oriented educational problems that the educational process in the study of educational disciplines enables students to form complex pedagogical skills, including such elements: the ability to formulate the problem and to identify the relevant conflicts and contradictions, as well as the ability to design their own educational problems, the ability to create educational situations that contribute to the development of pupils' individuality, the ability to create in the educational process the real situation of responsibility; to encourage them to life and creativity.

Thus, the papers have confirmed that the major needs of the students is self-expression in the process of career-oriented activities, as well as the cultivation of their natural features and the development of teaching creative thinking; the interest in the teaching profession, the need to communicate with the pupils, the need for creative self-realization being the cornerstone principles of becoming a professional educator. On this basis, a student is being formed as a personality being able to design his life purpose, meaning of life, self-esteem, volitional effort (projective techniques), thus developing his potential and guiding him at a certain direction – a proactive reflection.

УДК 378. 147

*О.Є. Місечко, д.пед.н., професор,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир*

ЧЕРЕЗ ПРОФЕСІЙНУ РЕФЛЕКСІЮ – ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КРЕАТИВНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГА

В статтє исследується связь между рефлексивным и креативным подходами в профессиональной подготовке будущего педагога в вузе. Анализируются некоторые целевые задачи и приёмы рефлексивного мышления, которые способствуют развитию способности к креативной профессионально-педагогической деятельности.

Ключевые слова: *рефлексивное мышление, креативное мышление, модель рефлексивного подхода к профессиональной подготовке М. Уоллеса, профессиональная компетентность, теория личностных конструкторов Дж. Келли.*

Ще наприкінці 1960-х років американський психолог К. Роджерс, розробляючи ідею гуманістичного підходу до освітнього процесу, стверджував, що такі якості, як незалежність, креативність і впевненість у своїх силах найбільш успішно розвиватимуться у таких навчальних ситуаціях, у яких зовнішня критика зведена до мінімуму і, навпаки, заохочується самооцінювання [7]. Здатність до самооцінювання, роздумів з приводу виконаних дій, їх позитивних і негативних наслідків, причин тих чи інших наслідків, способів підвищення результативності своєї наступної діяльності розглядається у науковому середовищі як здатність до рефлексивного (від англ. reflective – вдумливий, мислячий) мислення. Як зауважує американський соціолог Д. Шьон, один з перших розробників сучасної концепції рефлексивної практики в освіті (1983, 1987), як професіонали, так і непрофесіонали, у ситуації неочікуваного розвитку подій подумки повертаються до витоків цих подій і ставлять собі питання на зразок "За якими рисами я можу розпізнати цю ситуацію?", "На яких критеріях будується моє судження про неї?", "Яким способом мені діяти, щоб виконати

завдання?", Як сформулювати проблему, яку слід вирішити?". Саме у пошуку відповідей на ці питання, на його думку, ховається шлях до самовдосконалення [9, с.10]. Ці ж запитання, на нашу думку, є стимулом до продукування нових ідей, або креативності.

На Заході, де проблема креативності в освіті почала розроблятися значно раніше (сам термін "креативність", як відомо, запозичений з англійської мови – "creativity"), поняття креативності формувалося під впливом різноманітних теорій пізнання. Так, Хутц і Краг (Houtz & Krug, 1995) трактували мислення як процес конструювання знання, тобто акцентували креативний характер мислення. Трефінгер, Айсаксен і Файерстайн (Treffinger, Isaksen, and Firestein, 1983), розробляючи модель креативного навчання, на кожному з цих рівнів розглядали вплив когнітивних і афективних чинників і пропонували відповідні технології впливу, в послідовності яких можна спостерігати зростання частки пошуково-проблемних мислительських операцій, спрямованих на отримання нового знання.

У традиціях вітчизняної педагогіки спрямованість мислення на досягнення нових результатів розглядається в контексті творчої діяльності (М.В.Брушлинський, Н.В.Кічук, В.О.Крутецький, В.О.Моляко, Я.О.Пономарьов, С.О.Сисоева) – особливого ставлення до виконання певних дій, що супроводжується подоланням традиційних стереотипів мислення, інтелектуальною активністю, самостійним вибором способу дії, готовністю до пошуку розв'язку проблеми, розробкою внутрішнього плану дій, тяжінням до інновацій, потребою самореалізації і саморозвитку. На цьому науковому тлі запровадження терміну "креативне мислення" викликається необхідністю підкреслити здатність мислення до знаходження неочікуваних рішень, його дивергентність.

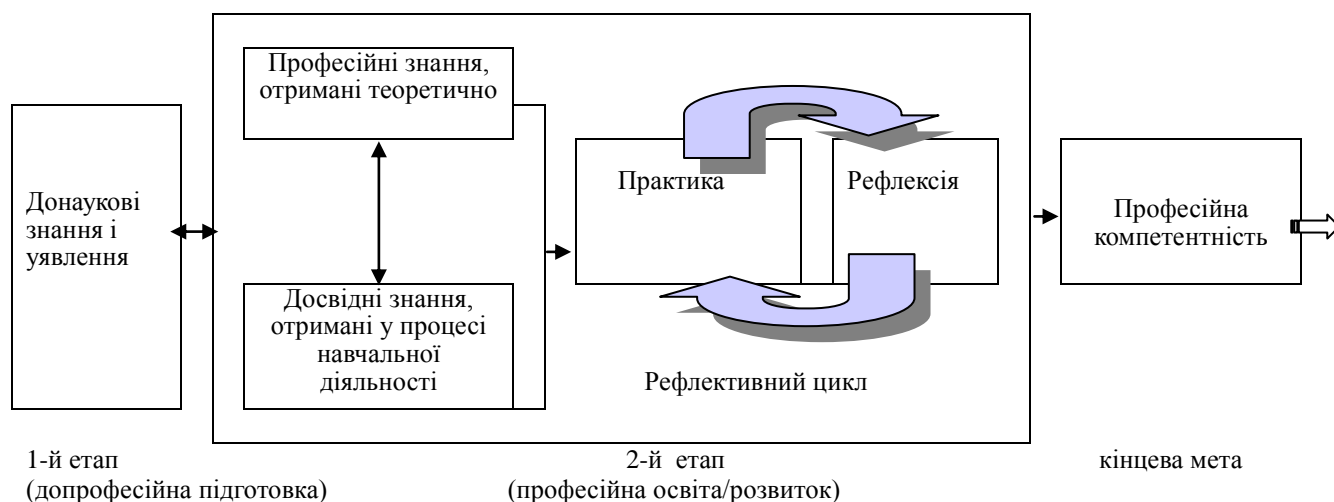
Загально визнаним є зв'язок між креативним мисленням і потребою в цілеспрямованому самоаналізі позитивних і негативних аспектів досягнутих результатів, оцінюванні сильних і слабких сторін своєї позиції, формулюванні висновків і нових концептуальних ідей, зміни критеріїв пошуку, що в цілому могло б привести до отримання нових результатів – тобто між креативним і рефлексивним мисленням.

Західні вчені (D.Schön, 1983; S.Knights, 1985; D.Walker, 1985; G.Handal & P.Lauvas, 1987; M.Wallace, 1991; M.Griffiths & S.Tann, 1992; J.Calderhead & P.Gates, 1993) вже давно користуються терміном „рефлексивний підхід”, „рефлексивна модель” „рефлексивна практика”. Проте поняття „рефлексія” все ще залишається розпливчатым і допускає великі варіації в описі рефлексивної діяльності в програмах підготовки вчителя.

У вітчизняній науці бачення рефлексивного мислення як основи методологічної культури педагога дотримувався В.Ю.Гмурман, воно є притаманним представникам методичних шкіл В.О.Сластьоніна і В.В.Краєвського. У дисертаційних дослідженнях останніх десятиліть педагогічний аспект рефлексивного підходу в теорії і практиці підготовки майбутніх педагогів у США був предметом вивчення В.С.Дикань (1999); О.М.Трубіцина (2002) розробляла проблему управління навчальним процесом на основі рефлексивного підходу [3;4]. А в монографії О.Б.Бігич (2004) рефлексивний підхід виступав теоретичним підґрунтям розробки концепції формування методичної компетенції вчителя іноземної мови початкової школи [1, с. 71-72]. Проте як складник творчої особистості й творчої професійної діяльності вчителя він розглядався побіжно.

У зв'язку з цим *метою статті* є виявлення цільових завдань і відповідних прийомів організації пізнавальної діяльності майбутніх педагогів, які, будучи проявом рефлексивного мислення, сприяють водночас розвитку здатності до креативної професійної діяльності.

Широко відомою на Заході є модель рефлексивного підходу в процесі професійної освіти вчителя Майкла Уоллеса (1991), представлена ним у вигляді наступної схеми [10, с.49] (рис.1):

Рис. 1. Модель професійної освіти на основі рефлексивної практики (М. Уоллес, 1991)

Пояснюючи сутність елементів своєї рефлексивної моделі, М. Уоллес включає до змісту професійних теоретичних знань майбутнього педагога ті складові, які формують інтелектуальний зміст професії, наприклад: відповідні теорії, концепції, поняття про професійні вміння, результати наукових досліджень тощо. Досвідні знання складають практичний зміст професії і здобуваються як шляхом застосування теоретичних знань у дії, так і шляхом спостереження. Рефлексивний цикл утворюється у ході постійно триваючого процесу осмислення професійних теоретичних знань і досвідних знань в контексті конкретної професійної діяльності (практики). Автор підкреслює, що рефлексія може відбуватися на "до практичному" рівні, коли засвоювані на лекційних заняттях чи самостійно теоретичні знання одразу проєктуються на практичні професійні потреби і розглядаються майбутніми педагогами з точки зору практичної професійної діяльності. З іншого боку, професійні проблеми, що виникають протягом практики, теж можуть стимулювати звернення до відповідних теоретичних і досвідних знань для оцінки і вирішення проблеми. Нарешті, сама практика може мати вигляд "рефлексії у дії", коли кожен проведений урок аналізується і критично оцінюється як самим практикантом, так і вчителем та методистом, з тим щоб у плануванні наступного уроку були враховані всі недоліки чи позитивні сторони попереднього. Таким чином, наявність рефлексивного циклу створює умови для активізації творчого потенціалу майбутнього педагога, пошуку ним нових способів вирішення професійних проблемних ситуацій. І хоча сам автор рефлексивної освітньої моделі про це не згадує, проте вона є підтвердженням думки, що рефлексивне мислення виступає однією з базових умов креативного мислення.

Кінцевий результат професійної освіти майбутнього вчителя іноземної у вигляді професійної компетентності також тлумачиться М. Уоллесом неоднозначно. В одному випадку професійна компетентність, на його думку, є формальним показником того, що людина відповідає мінімальним вимогам, які висуваються до професії, що підтверджується отриманим документом про освіту, або "професійну адекватність", яку автор називає ще "початковою компетентністю" [10, с. 58]. В іншому значенні вона є постійною перспективою, до якої людина йде все своє професійне життя з метою вирости з рівня адекватності до рівня експерта. І тоді документ про освіту є лише стартовим моментом для досягнення вищого рівня професійної компетентності, яка формується в результаті самооцінки, самовдосконалення і професійного розвитку, тобто, фактично, має ознаки креативності у професійній діяльності. Таким чином, поняття початкової професійної освіти і подальшого професійного розвитку розрізняються автором за ознакою перспективи творчого саморозвитку, яка забезпечується рефлексивним циклом взаємодії теорії й практики з

врахуванням впливу таких змінних величин, як суспільні очікування, зміст освіти, система екзаменування, методичні вимоги, внутрішня мотивація, зміни у розумінні вчителем сутності своєї професії і професійної відповідальності тощо [10, с. 58].

Слід при цьому відзначити, що, визнаючи формування "початкової компетентності" головною метою професійної підготовки майбутніх педагогів у навчальному закладі, М. Уоллес утім вважає також за необхідне ознайомлення їх з технологіями розвитку своєї компетентності і формулює це як вторинну ціль програми професійної підготовки.

Порівняння тлумачення поняття „професійна компетентність” через поняття професійної освіти і професійного розвитку у наведеній вище рефлексивній моделі з його розумінням у вітчизняній педагогічній науці засвідчує певні розбіжності, врахування яких є вагомим чинником професійної підготовки майбутнього педагога. Як переконливо доводить дослідження Н.В.Гузій [2], вітчизняні вчені дещо ширше тлумачать поняття педагогічного професіоналізму і більшого значення надають ролі педагога як дослідника, яка стимулює креативність у професійній діяльності.

Якщо у рефлексивній моделі М.Уоллеса вчителю з різних причин відмовляють у здатності серйозно корелювати наукову теорію і шкільну практику, а його дослідницька роль, натомість, зводиться до вирішення вузькопрактичних проблем з метою досягнення негайних практичних результатів у конкретній ситуації, то у вітчизняних дослідженнях підкреслюється важливість формування у вчителя системних методологічних знань, які б дозволили йому оцінювати і конструювати педагогічний процес з урахуванням існуючих умов, чинників, протиріч, використовувати педагогічну теорію як метод творчої пізнавальної діяльності.

Говорячи про спільні точки дотику рефлексивного і креативного мислення, ми маємо на увазі процес, який багато в чому залежить від особистісних якостей людини: гнучкості й альтернативності мислення, відкритості до ризиків і неординарних рішень, готовності конструктивно реагувати на виклики у професійній діяльності, вміння застосовувати уяву для пошуку шляхів вирішення проблеми, самокритичності.

У цьому зв'язку хотілося б згадати про теорію особистісних конструктів американського психолога Дж. Келлі (1955), яка пропонує використання дихотомічних оціночних конструктів для інтерпретації дійсності і її подальшого модифікування. Як підкреслює Дж. Робертс, автор теорії зробив особливий акцент на самодетермінуючих психологічних характеристиках людини [6, с. 29]. Дж. Келлі побудував її на припущенні, що у кожної людини є потенціал до "безмежної креативності" у реінтерпретації і, певним чином, у перетворенні світу довкола себе і що набір конструктів, який складає цей потенціал, у кожного є унікальним, побудованим на особистому життєвому досвіді, що і відрізняє людей один від одного [5]. В освітній площині цю теорію оцінюють як "конструктивний альтернативізм" [8, с. 23], який допускає залежність змін у розумінні світу від часу і навчання.

Інструментом практичної реалізації теорії особистісних конструктів є біполярна сітка оціночних суджень (конструктів) щодо певного об'єкта навколишнього середовища, які формулюються у термінах полярного контрасту одне з одним (наприклад, "хороший-поганий", "талановитий-бездарний", "вдалий-невдалий"). На основі набору цих дихотомічних конструктів пропонується шляхом вибору однієї з альтернатив відповідно до свого особистого бачення здійснити рефлексію з приводу цього об'єкта, сформулювати своє ставлення до нього і з'ясувати можливі перспективи його вдосконалення. Прикладом може бути сітка складених автором статті конструктів щодо дій учителя для розвитку навчальної автономності учнів (табл. 1).

Таблиця 1.

Сітка конструктів щодо дій учителя для розвитку навчальної автономності учнів

ЕФЕКТИВНІ ДІЇ ВЧИТЕЛЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНОЇ АВТОНОМНОСТІ УЧНІВ	НЕЕФЕКТИВНІ ДІЇ ВЧИТЕЛЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНОЇ АВТОНОМНОСТІ УЧНІВ
1. Вважає автономність учнів невід'ємною частиною навчального процесу.	1. Вважає автономність учнів додатковим, тобто факультативним методом навчання.
2. Підбирає ефективні види роботи, які спонукають учнів роздумувати над своїми наявними знаннями і компетенціями.	2. Не надає учням можливості роздумувати над своїми наявними знаннями і компетенціями.
3. Допомогає учням формулювати свої власні навчальні цілі і завдання.	3. Не переймається тим, щоб допомогти учням спланувати своє навчання.
4. Пропонує завдання, які допомагають учням обдумувати і розвивати специфічні для них навчальні стратегії і вміння.	4. Вважає, що учні засвоюють навчальні стратегії і вміння підсвідомо.
5. Обирає завдання і види роботи відповідно до індивідуальних потреб та інтересів учнів.	5. Вважає, що врахувати індивідуальні потреби та інтереси усіх учнів нереально і тому не варто.
6. Організовує проектну роботу учнів відповідно до цілей і завдань навчального процесу.	6. Ставиться до проектної роботи учнів як для пустої витрати часу.
7. Спонукає учнів до роздумів над своїм навчанням і до оцінювання його наслідків.	7. Не виявляє зацікавленості у тому, щоб учні роздумували над своїм навчанням і його наслідками.
8. Завершує урок підведенням разом з учнями підсумків і критичним аналізом того, що було цікавим чи корисним на уроці.	8. Не проводить з учнями підсумку успішності уроку.
9. Спонукає учнів до самооцінки своєї роботи на уроці й виставлення собі балів успішності.	9. Дуже скупий на хороші оцінки і заохочувальні слова.
10. Підбирає домашні завдання, з якими учні можуть справитися самостійно.	10. Дає додому завдання з вищим рівнем складності, ніж ті, що виконувалися в класі.

Біполярні конструкти, що включаються до сітки, не є незалежними один від одного, а організовані в систему, в якій всі вони певною мірою інтегруються один з одним. Порівняння і вибір одного з альтернативних конструктів, з одного боку, відображає ціннісні орієнтири того, хто їх оцінює, а з іншого – стимулює рефлексію з приводу того, "яким я є наразі" і "яким би я хотів стати", що в свою чергу, дає поштовх до креативного мислення в напрямі покращення ситуації. Формування особистісних конструктів відбувається на основі особистого спостереження людиною за схожістю і відмінністю подій, явищ, предметів навколишнього світу та ймовірного передбачення результатів своїх дій. Змістова наповненість конструктів може змінюватися разом зі зміною особистого досвіду й знань людини. Валідність того чи іншого конструкта перевіряється його прогностичною ефективністю, яка також може змінюватися.

Таким чином, теорія особистісних конструктів спонукає до вибудови особистого ціннісного еталону, рефлексії з приводу свого життєвого досвіду з точки зору схожості й відмінності з цими цінностями та модифікації своїх дій відповідно до прогнозованих наслідків.

Можна погодитися, що націлюючи майбутніх учителів на креативне мислення, необхідність аналізу, осмислення і перспективне проектування власної професійної діяльності, необхідно враховувати їх особистісну готовність до поєднання теорії і практики, оскільки не кожен з них на рівні допрофесійної підготовки мав змогу якісно оволодіти прийомами критичного мислення, оцінювання, аналізу, синтезу. Тому особливої ваги для

формування готовності до креативної професійної діяльності набуває їх озброєння спеціальними технологіями рефлексивного мислення.

Не створюючи ієрархічно побудованого комплексу завдань для формування рефлексивних умінь, можна виділити наступні цільові задачі і відповідні прийоми організації навчальної діяльності майбутніх учителів, які можуть бути використані для формування у них основ рефлексивного підходу до професійної діяльності як під час лекційних занять, так і в ході аудиторних практичних занять чи в позааудиторній роботі:

- усвідомлення власного образу навчального процесу за обраним фахом, професійних цінностей, уявлень, теорій з метою виявлення впливу попереднього досвіду на формування професійного мислення і поведінки та розвитку критичного ставлення до способів досягнення навчальних цілей (відкриті діалоги з викладачем, наставником, однокурсниками; рольові ігри; видання студентами рукописних журналів з автобіографічними матеріалами);

- аналіз власного стилю вивчення відповідної предметної галузі з метою ідентифікації себе як учня і себе як вчителя, розвитку більш чіткого бачення майбутніми вчителями навчальної позиції своїх учнів (обмін досвідом проблемних ситуацій і способами їх вирішення);

- оцінка власних умінь вчитися з метою визначення своїх слабких і сильних сторін і пошуку шляхів вдосконалення цих умінь (детальний опис послідовності виконання якогось нещодавнього навчального завдання, наприклад, реферування тексту, складання і використання бібліографії тощо, обговорення й порівняння описів у колі одногрупників);

- розвиток здатності аналізувати ситуації навчальної взаємодії учнів між собою та з учителем (організація спостереження і обговорення побаченого з увагою до правильного використання термінологічного апарату);

- чітке усвідомлення і формулювання основних положень певного підходу до навчального процесу (виділення у запропонованих планах-конспектах уроку чи мікрофрагменті уроку методичних припущень, з яких міг виходити уявний вчитель-автор конспекту; ідентифікація планів-конспектів з методичним позиціями кількох уявних учителів зі списку),

- аналіз власного досвіду викладання з метою порівняння своєї методики з отриманими професійними теоретичними знаннями і вимогами шкільної програми (обговорення процедури проведеного фрагменту уроку з виділенням ситуацій, які ілюструють певний загальний дидактичний чи конкретний методичний принцип навчання; взаємне професійно спрямоване оцінювання студентами концептуальних позицій один одного; написання есе, в яких практичні методичні дії пояснюються з точки зору теорії чи, навпаки, релевантність теорії підтверджується практичними прикладами);

- аналіз і оцінка дій вчителя чи власних у класі з метою усвідомлення вагомості структурних елементів уроку, які впливають на його планування (відтворення дій за допомогою технічних засобів чи нотаток, оформлених у вигляді заповнених студентами схем спостереження; обговорення їх студентами за участю викладача; самооцінка співвідношення поставлених цілей і способу їх досягнення; розробка критеріїв для самооцінки),

- розвиток уміння аналізувати свою діяльність з різних точок зору (рефлексивні бесіди з досвідченим методистом; спільне дослідження програмних вимог; ретельний розбір уроку з організацією критичної дискусії);

- розвиток уміння створювати власну понятійну систему, котра відображає індивідуальну оцінку явищ і об'єктів за принципом їх схожості з еталоном чи відмінності від нього з метою формування у майбутнього педагога бачення своєї "зони найближчого розвитку" (побудова біполярних конструктів для порівняння двох моделей професійної діяльності або вже досягнутих умінь, якостей, професійних цінностей і перспективних професійних цілей).

Важливо також, щоб у ході шкільної практики майбутні педагоги звертали особливу увагу на спостереження за роботою вчителя та учнів, яке створює надзвичайно сприятливий ґрунт для педагогічної рефлексії. В контексті кореляції рефлексивного й креативного підходів

важливо, якою мірою те, що спостерігалось, сприймається як стимул до створення свого власного. Первинні дані для аналізу можуть бути отримані як в результаті безпосереднього перебування в зоні спостереження (на місці вчителя чи спостерігача), так і опосередковано у вигляді відео- чи аудіозапису, паперових носіїв інформації, бесіди з вчителем та/чи учнями. Суттєвим для ефективного аналізу матеріалу, отриманого в результаті спостереження, є вибір підходу до інтерпретації даних: системного (побудованого на системі критеріїв) чи спрямованого на спостереження за певним об'єктом, глобального чи специфічного, кількісного чи якісного, зосередженого навколо вчителя чи учнів, оцінювального, тренувального чи дослідницького тощо.

Як правило, змістовий і процесуальний компоненти лекційних, семінарських чи лабораторних занять з педагогіки чи методики викладання спрямовані на формування у майбутніх учителів нормативної лінії професійної поведінки у напрямку універсалізації певного загального дидактичного чи конкретно-наукового методичного підходу і не містять відхилень, які змушують його зазирнути за межі цих норм. Студентів не спонукають до багатоваріантного проектування педагогічних технологій, порівняння різних підходів до вирішення однієї методичної задачі, ідентифікування методичних прийомів з різними методичними школами, диференціювання способів виконання одного методичного прийому в контексті різних сучасних концептуальних положень тощо. Тому у своїй подальшій практичній діяльності вчитель йде прокладеним у вищому навчальному закладі шляхом як у шорах, які звужують поле його професійного бачення і розвитку, обмежують діапазон варіантів для критичного оцінювання і експериментування. З одного боку, існують об'єктивні причини для такого явища у вигляді освітнього стандарту й обмеженої кількості годин на курс дисциплін у навчальному плані ВНЗ, нерозробленості відповідних тем у програмі підготовки майбутніх учителів, відсутності необхідної літератури тощо. Проте з іншого боку вчителю заважає його власна обмеженість в умінні самостійно здобувати знання, аналізувати, порівнювати, оцінювати, експериментувати, тобто самовдосконалюватися.

Тому **як висновок** зазначимо, що оволодіння рефлексивним підходом до власної професійної діяльності дозволить майбутньому вчителю вийти за рамки щоденної рутинної репродуктивної діяльності на рівень пошукової, творчої, яка в кінцевому результаті може стати або об'єктивно-продуктивною, як, наприклад, науково-дослідницька, або суб'єктивно-продуктивною – коли вчитель створює власну авторську систему навчання і виховання.

Література

1. Бігич О.Б. Методична освіта майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи: Монографія. – К.: Вид центр КНЛУ, 2004. – 278 с.
2. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: Монографія. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2004. – 243 с.
3. Дикань В.С. Рефлексивний підхід у теорії і практиці підготовки майбутніх педагогів в університетах США (педагогічний аспект): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний аграрний ун-т. – К., 1999. – 20с.
4. Трубіцина О.М. Підготовка майбутніх учителів до рефлексивного управління процесом навчання учнів іноземної мови: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський державний пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. – Одеса, 2002. – 20 с.
5. Kelly, George A. The psychology of personal constructs: a theory of personality, 2 vols. – New York: W.W. Norton & Co. Inc., 1955.
6. Roberts, Jon. Language Teacher Education. – London: Arnold, 1998. – 346 p.
7. Rogers, Carl R. Freedom to Learn. – Columbus, Ohio: Charles Merrill, 1969.
8. Salmon, P. Psychology in the classroom. – London: Cassell. 1995.
9. Shön, Donald A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – London: Temple Smith, 1983.
10. Wallace, Michael J. Training Foreign Language Teachers. A reflective approach. – Cambridge University Press, 1991. – 180 p.

**FROM PROFESSIONAL REFLECTION –
TO PROFESSIONAL CREATIVITY IN TRAINING TEACHERS**

Yet at the end of 1960s the American psychologist K. Rogers, developing the idea of the humanistic approach towards an educational process, asserted that such qualities, as independence, creativity and self-reliance would most successfully develop in such educational settings, in which external criticism is kept to a minimum and, vice versa, self-evaluation is encouraged [7]. Ability to self-assessment, thinking over the produced actions, their positive and negative consequences, reasons of certain consequences, methods of increasing effectiveness of the next activity is considered in a scientific environment as a capacity for the reflective thinking. As the American sociologist D. Schön, one of the first developers of modern conception of reflective practice in education (1983, 1987), has once noticed, both professionals and lay peoples, in the situation of unexpected development of events may go back in their thoughts to the sources of these events and ask themselves such question as ‘What features do I notice when I recognize this thing?’, ‘What are the criteria by which I make this judgement?’, ‘What procedures am I enacting when I perform this skill?’, ‘How am I framing the problem that I am trying to solve?’. Exactly in the search of answers to these questions, according to his opinion, the path is hidden to self-improvement [9, c.10]. The same questions, to our opinion, act as a stimulus to producing new ideas, or to creativity.

In the western science, where the problem of creativity in education began to be developed considerably earlier (the term "creativity", as known, was borrowed from English), the concept of creativity was formed under the influence of various cognitive theories. So, Houtz & Krug (1995) interpreted thinking as a process of constructing knowledge, i. e. emphasized creative character of thinking. Treffinger, Isaksen, and of Firestein (1983), when developing the model of creative teaching, considered the influence of cognitive and affective factors on each level of this model and suggested corresponding techniques of influence the sequence of which displays the increase of problem-solving operations on the way to receive new knowledge.

In traditions of home pedagogics, focus of the thinking process on the achievement of new results is generally perceived in the context of creative activity (M.Broushlinskiy, N.Kichouk, V.Kroutetskiy, V.Moliako, Ya.Ponomariov, S.Sisojeva) – the special attitude toward doing certain actions that is accompanied by overcoming traditional stereotypes of thinking, intellectual activity, independent choice of method of action, readiness to problem-solving and innovations, development of internal plan of actions, necessity of self-realization and self-improvement. On this scientific background, the input of the term "creative thinking" is caused by a necessity to emphasize one's mental capacity for divergence and unexpectedness of decisions.

Universally recognized is connection between the creative thinking and requirement for purposeful self-analysis of positive and negative aspects of the attained results, evaluation of strengths and weaknesses of one's position, formulation of conclusions and new conceptual ideas, change of criteria of search that would result in the receipt of new results – i.e. between the creative and reflective thinking.

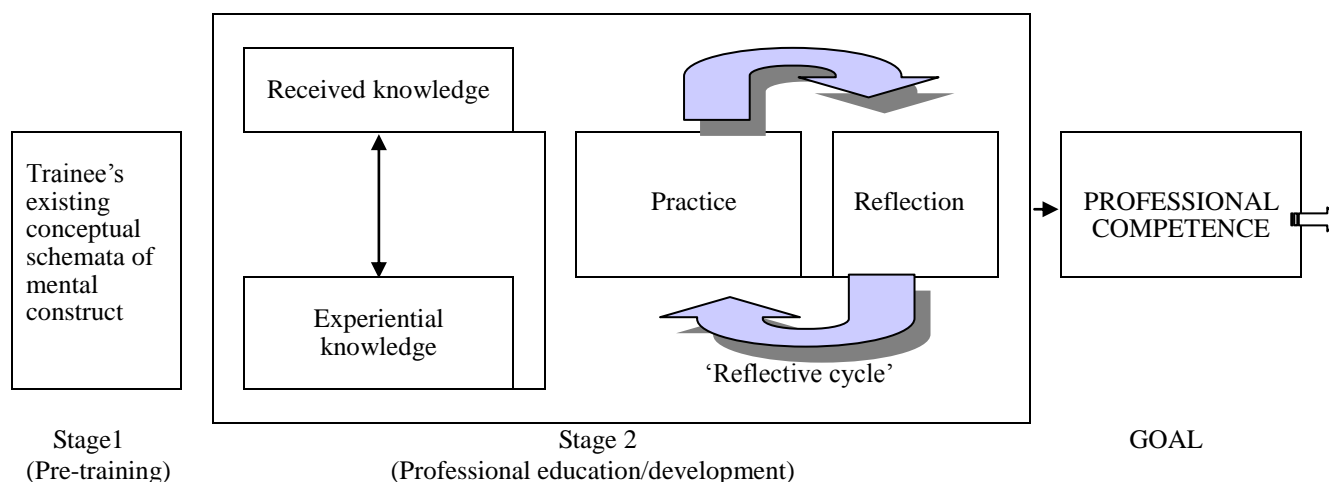
Western scientists (D.Schurn, 1983; S.Knights, 1985; D.Walker, 1985; G.Handal & P.Lauvas, 1987; M.Wallace, 1991; M.Griffiths & S.Tann, 1992; J.Calderhead & P.Gates, 1993) have been using terms "reflective approach", "reflective model" "reflective practice" for a long time already. However, a concept of "reflection" still remains diffused and admits large variations in description of reflective activity in the programs of professional preparation of teachers.

In home science, vision of the reflective thinking as a basis of methodological culture of a teacher is adhered to by V.Gmurman. It is inherent to the representatives of methodological schools of V.Slastjonin and V.Krajevskiy. In dissertation researches of the last decades conducted in Ukraine a pedagogical aspect of reflective approach in the theory and practice of teacher training in the USA became the subject of study by V.Dikan' (1999); O.Troubistyna (2002) investigated the problem of managing the educational process on the basis of reflective approach [3;4]. In the monograph of O.Bigytch (2004) reflective approach came forward as one of the theoretical grounds of working

out the conception of forming methodological competence of elementary school teachers of foreign languages [1: 71-72]. However, as a constituent of creative personality and creative professional activity of a teacher reflective approach has been examined vaguely.

In this connection *the aim of the article* is to single out special purpose tasks and corresponding ways of organization of cognitive activity of student-teachers, that, being the display of the reflective thinking, at the same time assist in developing an inclination to and aptitude for creative professional activity.

Well-known in the western science there is a model of reflective approach in the process of training foreign language teachers by Michael Wallace (1991), presented in the following chart [10: 49] (fig.1):

Figure 1. Reflective practice model of professional education/ development (M. Wallace, 1991)

While describing the basic elements of his reflective model, M. Wallace explains that he incorporates into the received knowledge the theoretical constituents that form intellectual content of the profession: the vocabulary of the subject and the corresponding concepts, research findings, theories and skills which are widely accepted in this field of teaching [10: 14]. Experiential knowledge is developed as the practical part of the profession and obtained both through application of theoretical knowledge in action and by the observation practice. A reflective cycle is formed in the course of the continuing process of reflection on 'received knowledge' and 'experiential knowledge' in the professional action (practice) [10: 50]. The author underlines that this reflection may take place already on 'before the event' level, when acquired at the lectures or independently from the books theoretical knowledge is referred to practical professional needs and are considered by the student-teachers from the point of view of their practical professional activity. On the other hand, professional problems that arise up during professional practice can, in their turn, stimulate reference to corresponding theoretical and experiential knowledge for evaluation and decision of the problem. Finally, practice itself can take a form of 'reflection-in-action', when every conducted lesson is analyzed and critically estimated by both the trainee and the school teacher or practicum mentor, in order to take into consideration all the drawbacks and positive sides of the lesson when planning the next lesson.

Thus, the reflective cycle creates the conditions for activation of creative potential of the trainees and inspires the search of the new ways of solving the professional problem situations. And although the author of the reflective practice model does not mention it, however, this model confirms the idea that reflective thinking serves as one of the basic conditions of creative thinking.

The final goal of the professional pre-service education of foreign language teachers on the

level of professional competence is also interpreted by M.Wallace ambiguously. In one sense professional competence, according to his opinion, is a formal indication that a person has met certain minimum requirements for the exercise of his or her profession, and it is confirmed by a certificate gained at the end of a teacher education course. He calls this professional adequacy 'initial competence' [10: 58]. In another sense it is regarded as a permanent prospect which the person is striving to attain all his or her professional life with the aim to grow from the level of adequacy to the level of expert. And then a document about education turns to be only a point of departure for the achievement of higher level of professional competence that is formed as a result of self-evaluation, self-improvement and professional development. As such, it actually has signs of creativity in professional activity. Thus, the concepts of initial professional education and further professional development are differentiated by the author from the perspective of creative self-development that is provided by the reflective cycle of two-sided interaction between theory and practice under the influence of such variable factors as society's expectations; the school curriculum; system of examination; methodology; internal motivation of a teacher; changes in understanding the essence of the teaching profession and professional responsibility, etc.

It is necessary here to mark that when recognizing 'initial competence' as the primary objective of professional pre-service training of teachers M.Wallace, however, considers it also necessary to acquaint them with techniques of self-development of their competence and formulates it as a secondary aim of the program of professional education.

If we compare interpretation of the concept 'professional competence' in the context of professional education and professional development in the mentioned above reflective model with the understanding of this concept in home pedagogical science we'll detect certain divergences that characterize professional pre-service training of teachers in this country. As N. Gouziy proves in her research [2], home scientists stick to somewhat wider view of the notion of pedagogical professionalism and lend still greater importance to the role of teacher as a researcher that stimulates creativity in his or her professional activity.

If the reflective model of M.Wallace produces an impression of somewhat slight reliance on a teacher's ability to seriously correlate a scientific theory and school practice, and his role as a researcher is narrowed to taking decisions with the aim of achieving immediate practical results in a concrete situation, then home researchers emphasize the importance of equipping a teacher with a system of methodological knowledge and skills to estimate and construct a pedagogical process taking into account existent conditions, factors, contradictions; to use a pedagogical theory as a method of creative cognitive activity.

Speaking about general connections between creative and reflective thinking, I mean a process that to a great extent depends on the personal qualities: flexibility and alternativeness of thinking; self-criticism; openness to the risks and extraordinary decisions; willingness to constructively react to professional challenges; ability to apply imagination in the search of better ways to solve a problem.

In this connection it is appropriate to remember about the theory of personal constructs of the American psychologist G. Kelly (1955) that offers the use of dichotomies of evaluation constructs for interpretation of reality and its further modification. As J.Roberts underlines, the author of the theory placed a special emphasis on self-determining characteristics of man [6: 29]. G.Kelly builds his theory on suppositions, that everybody has the potential to be 'endlessly creative' in reinterpreting and, in a sense, recreating the world in which he or she lives, and that the repertoire of constructs that compose this potential is unique for everyone, because it is built on one's personal experience of the world and distinguishes people one from another [5]. In an educational perspective, this theory is estimated as 'constructive alternativism' [8: 23], which admits dependence of changes in understanding the world on time and learning.

The instrument of practical realization of the theory of personal constructs is a bipolar set of evaluation judgments (constructs) focused on a certain object and formulated in terms of opposition (for example, 'good-bad', 'gifted-untalented', 'successful-unsuccessful'). On the basis of this set of dichotomy constructs it is offered to reflect on this object by choosing one of the alternatives in

accordance with a personal vision of the object, to formulate some attitude toward it, and to find out the possible prospects of its perfection. In this article a set of constructs is worked out and presented to reflect on the actions of a teacher for development of learning autonomy of students (table 1).

Table 1.

A grid with constructs on effective teaching learners' autonomy

<i>EFFECTIVE TEACHER'S ACTIONS TO DEVELOP LEARNERS' AUTONOMY</i>	<i>INEFFECTIVE TEACHER'S ACTIONS TO DEVELOP LEARNERS' AUTONOMY</i>
1. Considers learners' autonomy as an inseparable part of the lesson.	1. Considers learners' autonomy as an additional and, thus, optional method of teaching.
2. Chooses effective types of activities that inspire learners to reflect on their knowledge and competences.	2. Does not give learners a chance to reflect on their knowledge and competences.
3. Helps learners to articulate their individual learning aims and objectives.	3. Does not bother to help learners work out their own learning path.
4. Selects tasks which help learners to reflect on and develop specific learning strategies and study skills.	4. Thinks that learners acquire learning strategies and skills subconsciously.
5. Assists learners in choosing tasks and activities according to their individual needs and interests.	5. Thinks it unreal and, thus, unworthy to take into account individual needs and interests of all learners.
6. Plans and manages learners' project work according to relative aims and objectives.	6. Considers learners' project work as a waste of time.
7. Encourages learners to reflect on their learning process and evaluate the outcomes.	7. Is not interested in encouraging learners to reflect on and evaluate their learning process and its outcomes.
8. Finishes the lesson with feedback and critical analysis of what has been interesting and useful at the lesson.	8. Does not make the outcomes of the lesson explicit to the learners.
9. Encourages the learners to peer assessment and self-assessment of their performance and grading themselves.	9. Very chary of good marks and praising words.
10. Selects tasks for homework that learners can cope with independently.	10. Selects tasks for homework with higher degree of difficulty than class-work.

Bipolar constructs that are included into the repertory grid are not independent one from another, but they are organized as a system in which each construct is associated more or less closely with the others. Comparison and choice of one construct from the alternative pair, on the one side, represent the valued reference-points of the person, who estimates them, and, on the other side, stimulates a reflection concerning the idea 'what I am now' and 'what I want to be'. This, in turn, gives a push to creative thinking for the sake of improving the situation. Framing a system of personal constructs takes place on the basis of individual perception by a person of similarities and differences of events, phenomena, objects of the world around and anticipation of possible results of the actions. The content of the construct can change together with the change of personal experience and knowledge of a man. Validity of the construct is checked by its prognostic efficiency that can change also.

Thus, the theory of personal constructs induces to building up a system of personally valued standards, reflections on one's life experience from the point of view of its similarity and difference with these values and modification of one's actions in accordance with the forecast consequences.

It is possible to agree, that when inspiring creative thinking of student teachers, their necessity in analysis, comprehension and perspective planning of their own professional activity, it is necessary to take into account their readiness to combine theory and practice; as not each of them

had the opportunity at the pre-training stage to acquire efficient skills of critical thinking, evaluation, analysis, synthesis. Therefore, the special weight in forming readiness to creative professional activity should be attached to their armament by special technologies of reflective thinking.

Not creating the hierarchically built complex of tasks for forming reflective thinking, it is possible to distinguish the following skills and corresponding methods of organization of educational activity of student teachers that can be used for the purpose of forming the basis of their reflective approach to professional activity during both the lectures and practical classes or in after-classes events:

- realization of one's own teaching model, professional values, assumptions, theories with the aim of discovering the influence of previous experience on forming professional thinking and behavior and on development critical attitude toward the ways of achieving teaching aims (open dialogues with a lecturer, tutor, or peers; role plays; editing group journals with autobiographic materials);

- analysis of trainees' own study style with the aim of authentication of oneself as a student and as a teacher, to develop their more clear vision of the study process of their pupils (exchange of problem situations experience and of methods of their solution);

- estimation of trainees' own abilities to study with the aim of determination of their weak and strong point and finding out some ways of improving these abilities (detailed description of the procedure of completing some recent task, for example, reviewing a text or listing reference literature, with the following peer-discussion and comparison of descriptions);

- developing an ability to analyse situations of educational co-operation of pupils among themselves and with a teacher (organization of pedagogical observation and discussion of its results with special attention paid to the correct use of professional terminology);

- clear understanding and articulation of the main ideas of some teaching approach (singling out the main methodological assumptions of the author of some lesson-plan or microteaching episode and group analysis of these assumptions; identification of lesson-plans belonging to a few teachers from a list who have implemented in their lesson-plans different methodological approaches);

- analysis of one's own experience of teaching practicum with the aim of comparing one's methodology with professional received knowledge and requirements of the school syllabus (discussion of the conducted lesson procedure with the selection of situations that illustrate some general didactic or concrete methodological principle of teaching; peer-evaluation by student teachers of conceptual positions of each other; writing essays in which practical teaching experience is explained from the point of view of acquired theory or, vice versa, theory's relevancy is confirmed by practical examples);

- analysis and estimation of teacher's actions in a classroom with the aim of understanding and assessing the importance of different structural elements of the lesson that determine its planning (commenting on the lesson observations fixed by the students by means of technical aids or notes; discussion based on the observation notes; self-assessment of the planned aims and achieved goals of the lesson conducted by student teachers at their school practicum; development of criteria for self-assessment);

- development of ability to analyse one's own teaching from the different points of view (reflective discussions supervised by an experienced teacher or mentor; co-operative analysis of school syllabus requirements; careful analysis of a lesson using critical thinking techniques);

- development of ability to create one's own system of concepts that represent individual estimation of the teaching phenomena and objects based on their similarity or difference with a standard, in order to form for the student teacher his or her vision of the so called 'zone of proximal development' (creating a set of bipolar constructs for comparison of two models of professional activity or already attained skills, professional qualities or values and perspective professional aims).

It is important also that in the course of school practicum student teachers would turn their special attention on observing the activities of in-service teachers and their pupils as an

extraordinarily favourable soil for a pedagogical reflection. It is essential in the context of correlation of reflective and creative approaches to what extent the results of classroom observations would become a stimulus to creation of new teaching practice. Primary data for the analysis can be obtained directly (in the place of a teacher or an observer), or indirectly through more than one medium (video, audio, paper-based transcript, personal recall of a teacher or pupils). Substantial for the effective analysis of material received as a result of classroom observation there is a choice of a way for interpreting the data: structured or unstructured; system-based (built on a system of fixed observation categories) or ethnographic; global or specific; quantitative or qualitative; teacher-focused or learner-focused; evaluative, formative or research-related, etc.

As a rule, the content or structure components of a lecture, seminar or workshop in Pedagogy or Teaching Methodology are focused on forming for the student teachers some normative line of their professional behavior with the idea of fixing in their memory certain general didactic or specific methodological approach and do not presuppose any deviations that would make them overstep this line. Students are not induced to the variety of pedagogical technologies; comparison of different ways of resolving a problem; identifying certain teaching techniques with certain teaching methods; differentiating ways of gaining the same objective in the context of different modern theories, etc. That is why in their in-service professional activity teachers which have undergone such mode of professional training might work as if having some blinders that narrow their professional vision and development, limit the range of variants for critical evaluation and experimentation. From one side, there are objective reasons for such phenomenon – educational standards accepted in this country, or limited amount of academic hours appointed in the course-based university curriculum typical of our home system of higher learning, or absence of adequate courses in the curriculum, or limited choice of reference literature, especially published abroad. However, on the other hand, there is always a risk of limited intentions and readiness of the teacher him/herself to independently obtain knowledge, analyse, compare, evaluate, experiment, i. e. to self-development and creativity.

Therefore *as a conclusion* it is necessary to stress that acquiring the reflective approach as a tool of effective professional activity will allow a teacher to cross the borders of daily conservative reproductive teaching mode and step forward towards investigation and creativity in their profession that may result either in objectively-productive perspective as, for example, scientific research, or in subjectively-productive perspective – when a teacher creates his or her own individual style of teaching.

УДК 37.091.12.011.3 – 051:75

*С.В. Коновець, док. пед. наук, ст.наук.спів.,
ст.наук.спів. лабораторії морального та етичного виховання
Інституту проблем виховання НАПН України*

КРЕАТИВНІСТЬ ТА ЇЇ КУЛЬТИВУВАННЯ У ВИКЛАДАЧІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

В статті розглядається проблема, пов'язана з процесом культивування креативності преподавателей изобразительного искусства. Обосновывается актуальность исследуемой проблемы и раскрывается сущность феноменов «креативность» и «культивирование». Определяются основные параметры креативной личности по которым должен развиваться и совершенствоваться преподаватель в процессе профессиональной деятельности. Рассматривается актуальность внедрения в практику разных учебных заведений авторской образовательной технологии по культивированию креативности учителей изобразительного искусства.

В частности, рассматривается то, как в современных условиях феномен креативности всё активнее исследуется учеными как важный фактор полноценного формирования личности и приоритетный компонент её творческого развития, что преимущественно касается представителе лей художественного образования и в том числе – преподавателей изобразительного искусства. Кроме того, указывается, что новаторство и креативность сегодня есть ключевыми факторами для поддержки нашей конкурентной позиции в мире. Также подчёркивается, что именно креативность делает возможной широкую актуализацию самих лучших примеров «педагогического творчества» или позитивного опыта профессионально-педагогической деятельности в практике разных отечественных учебных заведений, что помогает популяризации и внедрению значительных творческих ресурсов педагогического мастерства талантливых личностей, среди которых есть немало преподавателей изобразительного искусства. Презентуется авторское трактование сути понятия «креативность», что формулируется как «высоко развитая способность личности относительно акта творения в каждой без исключения сфере человеческой жизнедеятельности».

Объясняется, почему результативная работа по внедрению представленной авторской образовательной технологии в профессиональной деятельности преподавателей изобразительного искусства может успешно осуществляться там, где нестандартно и настойчиво работают творчески развитые мастера педагогического дела, которые активно используют новое и инновационное технологическое обеспечение, ориентируя его влияние на развитие креативности и творческую самореализацию каждого подрастающего человека.

***Ключевые слова:** креативность, культивирование, креативная образовательная технология, профессиональная деятельность преподавателя изобразительного искусства.*

Мета статті – проаналізувати дослідження проблеми креативності особистості та розглянути особливості її культивування у професійній діяльності викладачів образотворчого мистецтва, а також презентувати авторську освітню технологію «Культивування креативності вчителя образотворчого мистецтва» для впровадження у педагогічну практику.

Актуальність проблеми. У сучасних умовах проблема креативності стала предметом значної кількості досліджень і нині цей феномен все активніше розглядається вченими як важливий чинник повноцінного формування особистості та пріоритетний компонент її творчого розвитку, що значною мірою стосується представників мистецької освіти і зокрема – викладачів образотворчого мистецтва.

Вклад основного матеріалу. Сьогодні, в період оновлення усіх сфер людської життєдіяльності, актуальність проблеми розвитку креативності особистості набуває більш пріоритетного значення. У зв'язку з цим, важливо згадати, що стосовно зазначеної проблематики об'єктивно існує широке коло науково-теоретичних і методично-практичних досліджень, з-поміж яких на увагу заслуговують філософські та психолого-педагогічні праці вчених, котрі зробили вагомий вклад у детальне дослідження проблеми креативності. З-поміж них необхідно виділити праці широко відомого вченого-психолога Дж.Гілфорда, який у середині ХХ століття фактично став засновником нової наукової галузі – психології креативності. Відомо, що саме ним вперше було уведено до науково-поняттєвого апарату психологічних досліджень термін «креативність» [8].

Поступово проблема креативності набула надзвичайної ваги з огляду на важливі завдання, що гостро постали перед суспільством, серед яких варто виділити: розробку та формування нових наукових підходів до організації та здійснення різноманітних форм навчання й виховання; становлення і розвиток творчих особистостей, спроможних до креативної діяльності у різних сферах життя.

Існує чимало визначень креативності, як певної протилежності стандартності та звичайності (М.Айзенк, Г.Андерсон, Дж.Гілфорд, А.Грецов, С.Девіс, Л.Єрмолаєва-Томіна, А.Маслоу, В.Моляко, Я.Пономарьов, Н.Рождественська, К.Роджерс, А.Роу, Б.Теплов, А.Толшин, Е.Торренс, М.Холодна та інші). Привертають увагу такі з них: креативність –

особливий різновид творчого мислення; креативність – спроможність створювати щось нове, оригінальне та незвичайне; креативність – відкритість до нового життєвого чи іншого досвіду, особистісна незалежність, оригінальність, самобутність; креативність – здатність продуктивно діяти у невизначених, проблемних ситуаціях, в яких відсутні підказки, інструкції та якісь гарантії успіху.

Засновник гуманістичної психології А.Маслоу визначив креативність як творчу спрямованість особистості, подаровану їй від природи, але нерідко не збережену під впливом обставин або оточення. Обґрунтовуючи сутність поняття «креативність», він називав її «неодмінним атрибутом самоактуалізації, котру можна вважати творчим ставленням до життя» [4, с. 98]. Водночас, на думку іншого вченого, академіка С.Гончаренка, поняття «креативність» означає – «творчі можливості (здібності) людини, які можуть проявлятися в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності» [1, с. 243].

Деякі сучасні дослідники трактують поняття «креативність» ще й як «прагнення до творчості». Так, на думку вченого-психолога А.Грецова, креативність включає: а) «інтелектуальні передумови творчої діяльності», котра дозволяє створювати щось нове, досі невідоме... та накопичувати обсяг знань і умінь, необхідний для того, щоб це нове створити; б) особистісні якості, що дозволяють продуктивно діяти у ситуаціях невизначеності, виходити за рамки непередбаченості, проявляти спонтанність; в) «мета творчість» – життєву позицію людини з відмовою від шаблонності, стереотипності у твердженнях та діях, бажання сприймати і створювати щось нове, змінюватися самому та змінювати світ навколо себе, високу цінність свободи, активності та розвитку» [2, с.15].

На підставі аналізу й узагальнення думок багатьох вітчизняних та закордонних дослідників відносно феномену креативності, можна стверджувати, що у деяких аспектах вони дійшли спільних висновків щодо основних параметрів, котрі, безпосередньо, характеризують креативну особистість, серед яких:

- продуктивність, гнучкість, оригінальність, розробленість творчого мислення, тобто мислення з ознаками миттєвих й оригінальних логічних міркувань та інтуїтивного проникнення у суть певного феномену;
- ґрунтовна загальна та естетична освіченість; наявність творчого потенціалу, активне сприйняття мистецтва та явищ життя;
- достатній рівень розвиненості емоційної чуттєвості, потреба та усвідомлена мотивація стосовно творчої самореалізації у різноманітних сферах життєдіяльності.

У цілому креативну особистість учені трактують як таку особистість, яка внаслідок впливу зовнішніх факторів набула необхідні у процесі актуалізації творчого потенціалу додаткові творчі якості, котрі сприяють досягненню високих результатів в одному чи декількох видах творчості або життєдіяльності. Значною мірою погоджуючись з наведеними раніше поглядами різних дослідників стосовно креативності, вважаємо за необхідне доповнити їх власною інтерпретацією сутності даного феномену, зазначивши, що під креативністю, ми маємо на увазі високо розвинену спроможність особистості до цілісного акту творення у будь-якій без винятку царині людської життєдіяльності.

Отже, введення креативності до мистецької освіти загалом та безпосередньо до процесу особистісно-творчого розвитку викладачів образотворчого мистецтва, винятково потрібне саме тепер, на початку XXI століття, коли значна кількість ідей, призначених для удосконалення освіти, вже можуть застосовуватися не лише у навчально-виховному процесі, але і в будь-якій діяльності, котра потребує оновлення та навіть радикально прогресивних змін. Адже, головними завданнями національної системи освіти має стати не лише набуття певних знань, а, передусім стимулювання підходів до повноцінного і креативного застосування отриманих знань. Для цього, на нашу думку, вкрай необхідно формувати «відкрите» освітнє оточення, яке у більшості випадків має ознаки певного відступу від усталених педагогічних підходів. Зусиллями багатьох учених і дослідників технологічної галузі сучасна освіта має у своєму багажі значну кількість новітніх освітніх технологій, вибір яких, на думку вченого-педагога О.Пехоти, – «це завжди вибір стратегії, пріоритетів, системи

взаємодії, тактик навчання та стилю роботи учителя з учнем» [6, с.11].

З-поміж значної кількості відомих освітніх технологій вважаємо за потрібне виокремити ті, що, з огляду на їхню креативну спрямованість, творчо-активізуючі цілі та розвивально-виховний характер й безпосередньо пов'язаних з використанням різних видів мистецтва і творчої діяльності, за нашим переконанням, слід називати креативними освітніми технологіями. До таких, на нашу думку, доцільно віднести такі технології: особистісно зорієнтовану (Б.Косов, І.Якіманська); «вальдорфську педагогіку» (за Р.Штейнером); технологію саморозвитку (за М.Монтессорі); технологію розвивального навчання (Л.Занков, Д.Ельконін); формування творчої особистості (В.Давидов, Д.Ельконін); проектно-моделюючу (Дж.Д'юї); нові інформаційні технології (С.Пейперт); імітаційного (ігрового) навчання (В.Рибальський, П.Олійник); технологію колективної творчої діяльності (за І.Івановим); технологію створення ситуації успіху (А.Белкін); взаємодії та інтеграції різних видів мистецтва (за Г.Шевченко і Б.Юсовим).

Креативні освітні технології необхідно визнати ефективним способом здійснення таких еволюційних процесів, як модернізація та вдосконалення вітчизняної системи освіти загалом і цілеспрямований та послідовний особистісно-творчий розвиток учителя образотворчого мистецтва зокрема. Відтак, зважаючи на важливе значення креативних освітніх технологій для творчого спрямування професійно-педагогічної діяльності вчителів образотворчого мистецтва та їхнього особистісно-творчого розвитку, деякі з них, на наш погляд, заслуговують окремого презентування.

У процесі вивчення й аналізу теоретичних і методичних основ досліджуваної проблеми сформувався переконання в актуальності та необхідності розробки авторської технології «Культивування креативності вчителя образотворчого мистецтва». Таким чином, розробка цієї нової освітньої технології базувалася на засадах наукових та методичних джерел з галузей: загальної педагогіки, педагогіки і психології професійної освіти, мистецької освіти, розвитку творчої особистості, колективної творчої діяльності й теорії творчості.

Ключовим у назві даної технології є поняття «культивування», яке у перекладі з латини означає – «розвивати щось; сприяти розвиткові чогось; запроваджувати; насаджувати, розвивати». [5, с. 400], [7]. Це поняття, на нашу думку, щонайкраще презентує та розкриває сенс систематизованого й цілеспрямованого полівекторного процесу творчого розвитку вчителя образотворчого мистецтва, коли здійснюється творчо-спрямована педагогічна дія, метою якої є формування цілісної творчої особистості, котра володіє креативними якостями та різноманітними способами творчої діяльності, а також високим рівнем професійної компетентності і педагогічної майстерності.

Метою авторської освітньої технології «Культивування креативності вчителя образотворчого мистецтва» стало забезпечення ефективного творчо-спрямованого педагогічного процесу й оптимізації творчого розвитку особистості, спроможної креативно мислити, діяти, генерувати нові ідеї та підходи і знаходити способи їх реалізації в творчій діяльності.

Розробка нової освітньої технології «Культивування креативності вчителя образотворчого мистецтва» базувалася на засадах наукових та методичних джерел з галузей: загальної педагогіки, педагогіки і психології професійної освіти, професійно-художньої освіти, розвитку творчої особистості, колективної творчої діяльності та теорії творчості (Г.Андерсон, Т.Б'юзен, Л.Виготський, Дж.Гілфорд, С.Гончаренко, Дж.Д'юї, І.Зязюн, А.Маслоу, М.Моляко, Ж.Піаже, Я.Пономарьов, Н.Рождественська, Г.Уоллес, Е.Фромм, Г.Шевченко, Б.Юсов).

Передусім, нами бралось до уваги те, що підставою для успішного розвитку креативності вчителя образотворчого мистецтва має бути розгляд і розкриття сутнісних складових означеного феномену (творчого мислення, інтелекту, інтуїції, уяви, асоціювання, досвіду), котрі значною мірою уможливають розуміння важливості його культивування. Водночас, при розробці певної освітньої технології не слід забувати про те, що при виконанні

конкретних функцій, студенти (учні) входять у функцію в якості суб'єкта, який її сприймає, а викладач (учитель) – в якості особи, яка реалізує означену функцію.

Значною мірою на задум стосовно розробки означеної освітньої технології вплинули концептуальні погляди про пріоритетну роль досвіду в освіті Дж.Д'юї – видатного прибічника прогресивної освіти ХХ століття, розробника філософії освіти і експериментального методу дослідження [3].

На нашу думку, при розробці кожної нової технології суттєвим стає те, що до її структури доцільно включати деякі з важливих складових, котрі були присутні у змісті інших, відомих за своєю результативністю, освітніх технологій. Тому цілком логічним уявляється те, що при розробці освітньої технології «Культивування креативності вчителя образотворчого мистецтва», нами було взято до уваги деякі думки Дж.Д'юї і перш за усе відносно того, що «висновок про ідеї слід робити, беручи до уваги не тільки їх виникнення, але й наслідки застосування» [3, с.7].

До основних складових цієї технології нами було віднесено: а) накопичення творчого досвіду; б) використання способів опанування креативності; в) формування психолого-педагогічного та творчого тезаурусу.

При цьому, варто підкреслити, що, зважаючи на специфіку протікання навчально-виховного процесу навчального закладу, для різних за фаховою спеціалізацією, рівнем професійної підготовки а ступенем набутого раніше досвіду викладачів, цілком можливою, на нашу думку, є варіативна зміна послідовності застосування цих складових. Тобто, може стати оптимальним перебіг навчально-виховного процесу різноманітних за типами і рівнями навчальних закладів для різних за фаховою спеціалізацією, якістю допрофесійної підготовки та ступенем набутого раніше естетичного й творчого досвіду студентів (учителів), цілком можливою, на нашу думку, є варіативна зміна послідовності застосування цих складових. Окрім того, в ході впровадження такої технології стає реальним, а іноді й необхідним так зване «порушення» традиційної послідовності етапів її реалізації. Наприклад, у навчальних групах з достатнім рівнем набутого естетичного й творчого досвіду студентів (учителів, учнів), доцільніше розпочинати навчання і початкову професійну підготовку саме з діяльно-творчого етапу й тільки після цього переходити до розвивально-технологічного, а за тим і до когнітивно-аксіологічного етапів.

Таким чином, стає можливою така педагогічна ситуація, коли спочатку актуалізуються знання, уміння та навички у таких видах професійно-творчої діяльності, як: самостійна, групова, колективна та інтерактивна. А потім, застосовуючи такі форми і методи, як: тестування, бесіди, обговорення, тренінги, творчі завдання та вправи, педагогічно-творчі ігри, а також проектування уроків, занять, виховних і педагогічних заходів, моделювання педагогічних ситуацій, проблемних ситуацій та інше, здійснюється різнобічне опанування феномену креативності, що робить педагогічну діяльність майбутніх учителів образотворчого мистецтва методично обґрунтованою, професійно компетентною і сприяє більшій мотивації щодо її творчого виконання.

Слід також констатувати, що при розробці нової освітньої технології «Культивування креативності вчителя образотворчого мистецтва» було враховано можливості здійснення її ситуаційних корекцій, які являють собою усі обставини, котрі витікають із змісту такого дієвого по суті феномену, як «культивування». Зрозуміло, що розробку представленої авторської освітньої технології «Культивування креативності вчителя образотворчого мистецтва» певною мірою можна вважати суб'єктивною через те, що вона базується не лише на аналізі теоретичних та методичних джерел відповідної проблематики, а й на нашому власному досвіді та досвіді окремих досвідчених викладачів та вчителів образотворчого мистецтва з різних навчальних закладів України. Відтак, на заключному етапі формування психолого-педагогічного та творчого тезаурусу ймовірно може стати більш усвідомленим та особистісно цінним для вчителів і викладачів образотворчого мистецтва навчальних закладів різних рівнів та типів.

Висновок. Таким чином, необхідно підкреслити прогнозованість успішності

результатів впровадження нової освітньої технології з культивування креативності як учителя, так і викладача образотворчого мистецтва, а саме: забезпечення його творчого розвитку та спроможності креативно мислити, діяти, самоудосконалюватися та самореалізовуватися у власній професійно-творчій діяльності.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник : видання друге, доповнене й виправлене / Семен Устимович Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011.
2. Грецов А.Г. Тренинг креативности для старшеклассников и студентов. – М. – СПб: ПИТЕР, 2007.
3. Дж. Д'юї. Досвід і освіта / Джон Д'юї; перекл. з англ. Марія Василечко. – Львів : Кальварія, 2003.
4. Маслоу А. Психология бытия / Пер. с англ. – М.: «Рефл-бук»; К.: «Ваклер», 1997.
5. Новий словник іншомовних слів. Укладання і передмова О.М.Сліпушко. 20000 слів. К.: Аконіт, 2007.
6. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / [О.М. Пехота, А.З Кіктенко, О.М. Любарська та ін.]; за заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001.
7. Anderson Harold H. Creativity and its cultivation. Published / Created New York, Harper [1959].
8. Gilford J.P. Creative in the Arts – «Psychological Review» vol. 64, 1957.

CREATIVITY AND ITS CULTIVATION IN THE TEACHERS OF THE FINE ARTS

The problem associated with the process of cultivating creativity of teacher of the fine art is disturbed in the article.

The relevance of the studied problem is substantiated and the essence of the phenomenon of "creativity" and "cultivation" is revealed. The basic parameters of the creative personality, which must be developed and improved teacher of the fine arts in the profession, are determined.

The relevance of implementation in practice of various schools of art authoring educational technology with the cultivation of creativity teachers of the fine arts is considered.

In particular, is considered that in the current conditions the phenomenon of creativity is being further investigated by scientists as an important factor in the formation of personality and priority component of the creative development that greatly concerns the members of the arts education and especially - the faculty of the fine arts. After all, innovation and creativity are key factors today to maintain our competitive position in the world. Also emphasizes that it enables creativity extensive updating of the best examples of "creative teaching" or positive experience of vocational and educational activities in the practice of various local schools and helps the promotion and implementation, the creative resources of pedagogical skills of talented individuals, including many teachers of the fine arts. In this article the author's interpretation of the essence of the concept of "creativity", which is formulated as a "highly developed ability of the individual to the integral act of creation in any field, without exception, of human life" is represented.

The urgency of the investigated problem and the essence of the phenomena of "creativity" and "cultivation" is revealed. The basic parameters for the creative person who should develop and improve teacher in the course of professional activities are defined. The relevance of implementing into the practice the different educational institutions author technologists cultivating creativity of teachers of art are considered.

The reasons why the effective work of the author's implementation of the presented educational technology in professional work of teachers of fine arts can be successfully carried out, where unconventional and hard work creatively developed teachers that actively uses the latest technology and innovative software, focusing its influence on the development of creativity and creative fulfillment of each person growing up are explained.

УДК 377.134

*Н.В. Якса, д.пед.н., професор,
Таврійський національний університет
імені І.В. Вернадського, м. Сімферополь*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНАХ ЕВРОПЫ

У статті розглядається вплив процесів глобалізації та інтеграції на освіту, які націлюються на врахування культурних, етнічних особливостей суб'єктів освітнього простору; наголошується, що становлення полікультурної освіти в Україні має здійснюватися з урахуванням останніх тенденцій європейської педагогічної думки, а це, в свою чергу передбачає всебічне вивчення проблем полікультурності в освіті країн Євросоюзу; розглянуто моделі полікультурної освіти Великобританії, Франції, Німеччині та Польщі.

Ключові слова: *полікультурність, партисипативність, етнонаціональний фактор, полікультурний освітній простір, Європейський вимір у вищій освіті, національні особливості системи освіти.*

Вопросы образования на современном этапе развития общества все в большей степени оказываются в центре внимания общественности во всем мире. В условиях НТР резко возрастает экономическая, социальная, идеологическая значимость образования. Проблемы повышения экономической конкурентоспособности страны в зависимости от эффективности функционирования образовательной системы, выдвигаемые ныне на передний план, заставляют украинское образование идти на серьезные реформы в этой области, изучая опыт различных стран по наиболее актуальным для него ракурсам. Целью статьи является рассмотрение проблемы поликультурности в европейском образовательном пространстве, в частности основных ее элементов в образовательном пространстве Великобритании, Германии, Франции, Польши.

Одной из важнейших проблем современного образования является проблема поликультурности, приобретающая все большее значение для современной образовательной теории и практики, привлекая значительное внимание мировой педагогической общественности. Значение культурологической подготовки учителей изучается в работах С.И.Гессена, И.О.Загашева, С.И.Заир-Бека, В.А.Кутырева, Ю.М.Лотмана, С.Л.Максимовой, О.Л.Шевнюк, Х. Эссингер; этнопедагогический аспект подготовки будущего учителя освещается в работах С.В.Тысячной; аспекты профессиональной подготовки учителей в поликультурном образовательном пространстве освещены в работах О.И.Авксентьевой, В.А.Болотова, Е.И.Исаева, В.И.Слободчикова, Н.А. Шайденко; профессиональную подготовку учителей в странах Западной Европы рассматривает Л.П.Пуховская, стороны поликультурной подготовки учителей в Великобритании, Германии, Франции и Польши отражены в работах О.И.Авксентьевой, Г.А.Андреевой, Н.Е.Воробьева, У.Новацкой, А.К.Савиной, А.Г.Ширина.

ПРОЦЕСС ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ КАК ОСНОВА ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Понятие «поликультурное образование» вошло в научный обиход в 1970 – е годы 20 столетия в ситуации культурной конвергентности и формирования полиэтнических государств [17, с. 81].

Еще в 1923 году С. И. Гессен писал: «Вряд ли кто будет оспаривать, что цели образования тесно связаны с целями жизни данного общества. Жизнь определяет образование, и обратно-образование воздействует на жизнь» [7, с. 25].

Сегодня решение проблем во всех сферах общественной жизни, включая воспитание и образование, невозможно без обращения к мировому опыту. Реформируя и совершенствуя систему образования Украины в духе требований нового времени, необходимо обратиться

как к позитивному, так и негативному опыту других стран, чтобы, используя его, не допустить ошибок, а учитывать только позитивные находки.

Исследователи мирового образовательного опыта отмечают, что характерной чертой современного мира являются интернационализация общественной жизни, развитие интеграционных процессов, охватывающих экономику, социальные отношения, науку, культуру, образование.

В то же время сохраняются многовековые традиции разных культурно- исторических типов общества, разных цивилизаций. Поэтому, совершенно естественным является тот факт, что наиболее интенсивно интеграция осуществляется в рамках геополитических регионов, объединяющих страны с относительно сходными условиями исторического развития и с более или менее близкой социально-политической структурой.

Роль и влияние в мире различных стран и геополитических регионов, по мнению Б. Л. Вульфсона, не остаются неизменными. В последние десятилетия уменьшается удельный вес западноевропейских стран в системе мирового хозяйства. В то же время интенсивно развивается самобытная культура народов тех регионов, которые имели определенные ограничения в плане взаимодействия с европейскими культурными традициями [5, с. 71].

Как свидетельствует история, в течение многих веков Западная Европа была ареной многочисленных кровавых войн, ожесточенных религиозных конфликтов, межнациональной вражды. Сегодня можно констатировать, что противоречия экономического и политического характера идут на убыль, а центростремительные тенденции, безусловно, преобладают над центробежными.

После второй мировой войны здесь не произошло ни одного межгосударственного военного конфликта и не случайным является тот факт, что данный регион стал регионом, в котором складываются и проходят испытание на прочность новейшие формы методов не только экономической, политической, но и социокультурной интеграции.

Процесс сближения европейских государств в целом развивается достаточно успешно, однако проблеме отношений между народами этих стран, между людьми разных этносов оказывается значительно более сложной, так как историческая память европейских народов сохраняет стереотипы взаимных обид, недоверия, неприязни, предубеждения против соседей [5, с. 73].

Все это создает серьезные препятствия развитию интеграционных процессов. Именно поэтому важнейшее значение приобретает задача «европейского воспитания», которое может способствовать сближению европейских народов [5, с. 75]. Несомненным является тот факт, что независимая Украина должна и имеет все условия и возможности для активного участия в этом процессе.

Существенный аспект интеграции – формирование «европейского сознания» означает, что житель того или иного региона должен осознавать себя не только немцем, французом, англичанином или украинцем, но прежде всего европейцем, которого связывает общность западноевропейской цивилизации с присущими ей уникальными чертами, сложившимися в результате совместного культурного развития и взаимодействия народов [5, с. 73].

Следовательно, молодое поколение, должно быть воспитано на основе принципа «двойной лояльности» [6, с. 98], согласно которому, необходимо относиться позитивно не только к культурным, национальным, историческим особенностям своей страны, государства, народа (монокультурность), но и занимать позицию толерантности, уважения, взаимопонимания по отношению к представителям «иной» культурной традиции (поликультурность).

Реализация этих целей объективно требует известного сближения национальных систем образования и выработки некоторых общих принципов, что невозможно сделать без обращения к их поликультурному образовательному опыту, хотя некоторые западные ученые предостерегают, что в предвидимом будущем в их регионе отомрут национальные государства, да и само понятие государственно-национального суверенитета станет лишь достоянием истории.

Например, немецкий профессор В.Бюльль утверждает, что уже сейчас в Западной Европе «на месте отмирающих национальных государств создается впервые в мировой истории транснациональное сообщество, для граждан которого проблемы сохранения национальной государственности и этнической самобытности все больше отходят на задний план» [6, с. 103].

Аналогичную позицию занимает французский исследователь Д.Ружмон, по мнению которого жители Западной Европы не заинтересованы в сохранении национальных государств [6, с.87].

Становится очевидным, что назревает необходимость поиска «золотой середины», которая бы воспитывала бы уважение к истории и культуре, как своей страны, так и других стран и народов, исключая проявления ксенофобии, агрессивного национализма и космополитизма.

Так, член созданной в 1993 г. Международной комиссии по образованию для XXI века (Комиссия Делора) словенский ученый Корнхаузер А., с горечью говоря о драматических национальных и религиозных конфликтах, сотрясающих тот регион, в который входит ее страна, главную ответственность возлагает на образование. «Виной всему является образование. Если бы им не манипулировали ради сомнительных ценностей и политических целей, если бы оно было более объективно в оценке прошлого и если бы оно объединяло личные и национальные ценности с мировыми, тогда люди не становились бы так легко жертвами пропаганды... Если бы события излагались более достоверно и их объяснение давалось бы с менее националистических и гегемонистических позиций... то было бы гораздо сложнее вводить в заблуждение общественное мнение» [6, с.239].

Важной предпосылкой поликультурного образования является становление и развитие в Украине гражданского демократического общества, в котором усиливается борьба с шовинизмом, расизмом, этническим эгоизмом, и в то же время проявляется открытость по отношению к другим странам, народам и культурам, осуществляется воспитание в духе мира и взаимопонимания.

Еще одним немало важным социально-политическим детерминантом развития поликультурного образования является интенсивное развитие интеграционных процессов как составной развития современного мира, а также стремление и других стран интегрироваться в мировое и европейское социально-культурное и образовательное пространство, сохранив при этом национальное своеобразие.

Интеграционные процессы способствуют превращению Европы в многоязычное пространство, в котором национальные языки имеют равные права. С открытием границ между государствами усиливается мобильность людей, их мотивация к изучению иностранных языков и культур, а также к установлению и поддержанию контактов внутри своей страны и за рубежом.

Наряду с этим, как указывалось выше, усиливается проблема сохранения национально-культурного своеобразия, что наиболее ярко проявляется в понимании поликультурного образования в развивающихся странах.

Поскольку наступление мирового рынка несет с собой не только экономическую зависимость, но и распространение чужой культуры, на первый план в этих странах выходят проблемы формирования культурного самосознания. Многие видят тесную взаимосвязь между сохранением культурной идентичности народа и экономической независимостью страны.

При разработке проблем поликультурного образования в педагогике развивающихся стран отмечается стремление по-новому осознать свой жизненный стиль, особенности национального мышления, воспитательные традиции и т.д.

Усилия педагогов направлены на достижение синтеза культурно-специфических когнитивных стилей, социальных моделей поведения и коммуникационных кодов для того, чтобы добиться единства формально-абстрактного, независимого от окружения, мышления, преобладающего в развитых странах, мышления, опирающегося на непосредственный опыт

и чувственное восприятие, которое характерно для развивающихся стран. В таком контексте речь может идти не только о поликультурном, но и о транскультурном образовании.

Существенное влияние на развитие поликультурного образования в различных странах мира оказывают процессы, происходящие сегодня непосредственно в самой системе образования и связанные с активным включением в образовательный процесс таких альтернативных идей как идея открытости, партисипативности и многоперспективного планирования.

Признавая значимость поликультурного образования на всех ступенях образовательной лестницы, тем не менее, необходимо подчеркнуть, что проблема поликультурного образования студентов в зарубежной педагогической науке и практике относится к числу слабо разработанных. Полагаем, что можно рассматривается ее в русле культурологии образования, которая, изучая «строй жизни общества», смыслы и ценности жизнедеятельности, предлагает триаду «Запад – Евразия – Восток» [15, с.26].

Евро-американский вариант развития – один из возможных, хотя и неоднократно подвергавшихся критике, культурно-исторических типов, для него характерна определенная специфика типа мышления. Прежде всего – рациональность в западноевропейском понимании и «прямоперспективность», логичность, линейность, монологизм, сциентизм и формализация культуры, замена ее технологией. Отсюда и «одномерный человек» [9, с. 16].

Западную социокультурную систему, в том числе и под призмой образования, определяют по-разному, как общество потребления, демократию шума и т.д. [15, с.26].

Эволюция тотальной рациональности привела к еще более тяжелым последствиям — изменение и культуры, и самого человека. В связи с этим особое внимание следует обратить на рассуждения с В.А.Кутырева, который, ссылаясь в свою очередь на рассуждения Шпенглера, обращает внимание на то, что требуется обновление, в частности, изменение понимания причин происходящего, связанного с превращением культуры в цивилизацию, а затем – в текстуру, знаменующую исчезновение, «смерть» культуры как таковой [19, с. 26].

«В супериндустриальной социотехнической системе межчеловеческие отношения перестают регулироваться до – и внерациональными способами: чувствами, обычаями, верою, любовью, ненавистью, идеалами ... Другими словами, духовность редуцирует к разуму, ценности заменяются информацией... По мере роста возможностей технологического манипулирования, культура как механизм поддержания социальности устаревает и становится не нужной, если из культуры уходят чувства, дух, душа и она опирается только на разум, рассудок, интеллект, она становится текстурой» [19, с. 26-30].

Данное утверждение напрямую связано, на наш взгляд, с четко обозначившейся в последние десятилетия в украинском образовании тенденции на усиление знаниевого аспекта через «натаскивание», схематизацию знаний через постоянную отработку тестов как главных критериев обученности.

Это идет в противоречие с менталитетом украинского народа, для которого характерно, в первую очередь, высокий уровень духовности, культуры, как сложной системы, для которой свойственно не столько объем информации, сколько смысл, заложенный в образовательном материале, отношения, формируемые между людьми, ценности, являющиеся основой мировоззрения любого человека.

Именно поэтому, рассматривая европейский вариант образования, закономерно возникает вопрос о месте и роли человека в подобной системе. Дело в том, что лишившись природных импульсов человек «становится биоавтоматом, он может быть активным, но мертвым или «активно-мертвым», теряя высокую цель деятельности, ее эмоциональное оправдание, он не живет, а функционирует» [19, с. 30]. Если же перевести данную ситуацию в пласт этики, то формируется человек без ценностей. Не случайно в социологии понятие человек стало постепенно вытеснять такое понятие как личность.

Это объясняется тем, что стоящий за человеческим фактором субъект «размывается» по системе, он децентрирован. Инициатива и окончательное решение вопросов его взаимодействия во внешней среде, с другими людьми, как полагает В. А. Кутырев,

переходят к технике [9, с. 10-12]. Все это, несомненно, накладывает отпечаток и на образование.

В своей классической форме западное образование соответствует рациональности и прямоперспективности мышления и культуры, поскольку оно изначально является светским (исходя из оппозиции «светское - духовное»); городским (принадлежит городской культуре, оппозиция «город деревня»); элитарным (элитарная массовая; управляющая управляемая культура); принадлежащая письменной традиции (письменная-устная культура) [10, с. 271].

Именно поэтому здесь, как показывает практика, процесс образования изначально рассматривается как технология, адаптивно-дисциплинарная система усвоения суммы знаний, умений и навыков, специально организованная для приема – передачи информации. Ведущие принципы, на основании которых строится взаимодействие между участниками процесса образования, по мнению С. Л. Максимовой, это:

- субординация (неравноценность и подчиненность),
- монологизм (содержание взаимодействия транслируется только в одном направлении),
- произвол (навязывание своих законов),
- контроль, последовательность и постепенность,
- рационализм [11, с. 68].

Если детализировать вышесказанное, получается, что «...знание, вследствие его видимой общедоступности, обесценивается, вместе с этим утрачивается способность различать знание и информацию; внедряются упрощенно-реалистические абстрактные модели бытия, не имеющие чувственно-эмоционального подкрепления.

Параллельно с этим происходит потеря чувствительности к высшим проявлениям события, размываются эстетические и этические ценностные ориентиры. Социально-коммуникативный канал захватывают средства массовой информации, насыщенные и перегруженные готовыми к употреблению образами, что влечет за собой распространение информационно-образной наркомании и утрату способности к самостоятельному творчеству и образованию» [15, с.27].

Так называемая «информационная жвачка» становится приоритетом в образовательном процессе, «выдавливая» их него те зачатки духовности и культуры, которые некогда были его достоянием, заменяя их псевдо культурой или массовой культурой.

Еще одним недостатком современной модели образования является его монологичность. Зачатую, вместо разностороннего общения, открытого диалога, между людьми, позволяющими обмениваться не только мнениями, но и чувствами, переживаниями, выстраивать разнообразные отношения, на первый план выходит только одна его сторона — коммуникативная как способ передачи информации. Уходит духовное, эмоциональное взаимодействие.

О. В.Тарасова, детально изучающая рассмотренную европейскую концепцию, пришла к выводу, с которым трудно не согласиться. Она указывает на то, что если строить образование по этой модели, это приведет к тотальному кризису человека, личности [15, с. 28].

Поэтому возникают закономерные вопросы об альтернативах. Одна из них, на наш взгляд, очевидна, и заключается в обращении к духовным и культурным основам образования, его насыщение культурами и традициями разнообразных народов, населяющих конкретный регион и построение поликультурного образовательного пространства.

Однако в той или иной стране вопрос о необходимости поликультурного образования возникает, как правило, в связи с другими насущными проблемами системы образования. Именно поэтому необходимым, на наш взгляд, является изучение проблемы поликультурности образования с позиции страноведческого подхода.

ВОПРОСЫ ПОЛИКУЛЬТУРНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

В Великобритании университетское образование относится к высокоселективному, то

есть получение высшего образования здесь является скорее привилегией, чем правом. Главным критерием при поступлении в любое образовательное учреждение, начиная со средних школ и вплоть до университета, является определение уровней способностей и вида склонностей обучающихся. И здесь необходимо отметить следующее: коренным великобританцам гораздо проще поступить в престижные образовательные учреждения, нежели некоренному населению. Это связано с тем, что все образовательные учреждения четко ориентированы на три социальные группы.

К первой, элитной, относятся дети из социально-обеспеченных семей, ориентированных на высокий уровень знаний, необходимых им в сфере управления, общественных коммуникаций. Вторая группа профессионально-ориентированная, формируется на основе интереса к прикладным знаниям, то есть ориентация на получение специальности из сферы обслуживания населения. И, наконец, последняя, наименее престижная, ориентирована на обучение будущих рабочих и не высококвалифицированных служащих. Вполне понятно, что именно в эту группу попадают выходцы из эмигрантской среды.

Одной из проблем университетского образования Великобритании является эмиграция наиболее квалифицированного профессорско-преподавательского состава. По последним статистическим данным, ежегодно до 20 % исследовательски ориентированных профессоров покидают Англию. В результате доля профессоров в британских университетах представлена 9,4 %, а младшего преподавательского состава – 60,4 %. Причем среди них доля женщин и представителей национальных меньшинств так же снижается [8, с.233].

В последние годы в системе высшего педагогического образования Англии произошли значительные изменения. Прежде всего, по-новому звучит основная цель профессионально-педагогической подготовки учителя: сформировать педагога-исследователя, мыслящего практика, обладающего профессионализмом и компетентностью. В связи с этим осуществляется пересмотр содержания педагогического образования.

Британский Парламент выдвигает проблему реформирования образования на передний план, формулирует свое отношение к ней как высшему приоритету. В связи с этим был разработан Государственный учебный план и приняты многочисленные поправки к нему, созданы эффективные управленческие системы и инспекции, наложены более тесные контакты с родителями учащихся.

Государственный учебный план школы был структурирован по основным ступеням обучения. Он включает в себя государственные и негосударственные элементы.

К первым относятся: «корневые» (от англ. предметы (coresubjects) – английский язык, математика, предметы естественного цикла, технология; базовые предметы (foundation subjects) – история, география, музыка, ИЗО, физическая культура, современный иностранный язык для учащихся средней школы; религиозное образование.

Особое внимание, в свете изучаемой проблемы, обратим на общекультурный блок, который носит мировоззренческий характер и призван обеспечивать гуманитарную направленность всего процесса обучения и «пронизывающий» все дисциплины учебного плана (cross-curricular subjects) [2; с.97].

В связи с проведением реформ меняются требования к учителю, к его профессиональной подготовке. «В руках педагога – ключ к успеху его учеников», как отмечают английские педагоги, в связи с чем в подготовке будущих учителей особое внимание уделяется развитию умения взаимодействовать с будущими учениками, сохраняя положительный и доброжелательный тон. Поддерживать в детях уверенность в их способностях и одаренности, создавать «ситуации успеха».

Педагог должен осознавать, каким образом изучение преподаваемого им предмета влияет на детское развитие: социальное, нравственное, интеллектуальное, эмоциональное, общекультурное. Этот тезис, как считает исследователь проблем содержания педагогического образования в Англии Г.А. Андреева, является базовым для разностороннего развития личности обучающегося, создания условий для проявления его

способностей и талантов, осуществления его ожиданий и целей [2, с. 101].

Отметим, что одним из факторов, влияющих на создание в образовательном процессе благоприятной атмосферы, комфорта и взаимопонимания личности каждого ученика является вечный принцип учета индивидуальных и возрастных особенностей школьника, к которому современные теоретики и практики добавляют еще два важнейших критерия: опора на социальный опыт ребенка и его этнокультурные особенности.

Однако обязательным условием вышеназванного является способность целесообразно организовать взаимодействие с семьей ученика или его опекунами, наладить общение в системе «учитель – семья – ребенок» [2, с. 102].

Помимо интеллектуального развития и профессиональной компетенции, будущий учитель, призван проявлять высокий уровень духовности, выражающийся в его личных моральных качествах. Необходимым условием при этом, как отмечает Г. А. Андреева, являются доброжелательное, уважительное отношение к ученикам и такт [2; с. 100].

ПОЛИКУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ ФРАНЦУЗСКОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Поликультурность французского высшего образования отличается от британского. Главным ориентиром здесь является обеспечение его массовости. Университеты Франции являются демократически ориентированными, открытыми как в управлении, так и в возможных схемах построения образовательного процесса. Это не относится к частным вузам, число которых гораздо меньше по отношению к престижным государственным.

Университеты во Франции находятся на вершине образовательной пирамиды и поддерживают практику неселективного набора абитуриентов. В последние годы в образовании Франции остро встали вопросы, связанные с утратой своей национальной принадлежности, как преподавателями, так и студентами. Желание сохранить открытый демократический дух университетов, общедоступность и равенство были приняты общеизвестные законы о запрещении ношения в вузах национальной одежды, в частности хиджаба и никаба. Это совсем не означало, как посчитали некоторые представители национальных сообществ, неуважительное отношение к их национальным и культурным традициям. Скорее это был закон, усиливающий светский характер обучения, не позволяющий национальным экстремистам привнести идеи национальной исключительности в университетские стены.

Ряд исследователей анализируют особенности развития поликультурного образования во Франции. Так, Е.И. Авксентьева отмечает демократичность, плюралистичность и поликультурность традиций общественной жизни Франции во всех сферах жизни – культуре, политике, образовании [1, с. 108-109]. Л.П. Пуховская, анализируя специфику подготовки будущих педагогов во Франции отмечает, что важное место в содержании поликультурной подготовки отведено специальным курсам, среди которых можно отметить такие курсы как: «Европейское измерение», «Обучение детей эмигрантов», «Социально-экономические и культурные проблемы региона и их педагогические последствия» [13, с. 99-101].

ПОЛИКУЛЬТУРНОСТЬ В НЕМЕЦКОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Современное образование Германии представляет собой уникальную систему, педагогическое пространство, в рамках которого происходит не столько территориальное воссоединение, сколько духовное, мировоззренческое развитие немецкой нации.

При этом, одной из приоритетных задач именно сегодня является вхождение в «единую европейскую школу», однако при безусловном сохранении лучших национальных традиций [4, с.96].

В связи с этим в Германии осуществляется пересмотр не только целей и задач, но и модернизация содержания образования в соответствии с новой социокультурной ситуацией.

Возникновение этой проблемы имеет в первую очередь политические корни – это результат объединения двух в недавнем прошлом независимых немецких земель – ФРГ и ГДР. Это не только территориальное воссоединение единой Германии, несомненно, сказавшееся позитивно на ее развитии, но и моменты, являющиеся отголосками прошлого. Имеется в виду воссоединение в единое целое двух разных менталитетов, образов жизни —

«советского» и «капиталистического», что отразилось в том числе, (и далеко не в последнюю очередь) на образовательной ситуации Германии.

В качестве приоритетных задач были выдвинуты: «поддержка духовного, психического и физического развития студентов; воспитание самостоятельной личности, способной принимать решения с учетом социальной и политической ответственности; организацию обучения с учетом их социального и культурного опыта» [4, с.97].

Актуальность учета поликультурного аспекта в образовательной системе Германии связано с миграционными процессами, а именно увеличением числа студентов со значительными языковыми проблемами до 50-60 % к середине 2000 г. по сравнению с 20% в 1979 году [4, с. 99].

Среди ключевых компетенций, на которые делают ставку, например, вузы Германии, наряду с предметной, деятельностно-действенной, выделяют и компетентность владения культурными нормами, иностранными языками, а также социальная компетентность или умение идти на контакт, коммуникативные умения; умение работать на основе сотрудничества.

Таким образом, мы видим, что взаимодействие воспринимается как обязательный компонент образовательного процесса, что значимо для нас в ракурсе исследуемой проблемы поликультурного образования.

Если обратиться к анализу содержания образования образовательных программ, то следует отметить обязательное акцентирование в них следующих аспектов:

реалий и культурно-исторических образов страны; глобальных универсальных феноменов, имеющих общечеловеческий характер, свободный от национальной, культурной и языковой специфики; реалии и культурно-исторические образцы собственной страны в контексте мирового образовательного опыта [18, с. 45].

Примечательно также то, что как отмечает Н.Е.Воробьев, Н.В.Иванова, учащиеся обязательно приобщаются к сравнительному анализу культурных традиций, к рефлексии реалий собственной страны с позиций европейских соседей, преодолению стереотипов в понимании и взаимодействии с людьми различных культур и наций [18, с.107].

Современная система университетского образования в Германии, исторически сформировавшиеся принципы, которые в различной степени, но существенно повлияли на становление университетского образования в различных регионах мира, сама удивительным образом объединила многотрадиции, аккумулируя наиболее значительные достижения к собственным национальным потребностям.

Проблема поликультурного образования в Германии имеет чрезвычайно большое значение для страны. Немецкие ученые такие, как Г. Эсингер, Г. Хайнрикс, Х. Тамм, Д. Пачель считают, что перестройка деятельности учебных заведений, вузов должна проводиться с учетом поликультурного образования и включать: ориентацию воспитательно-образовательной работы на «жизненные ситуации» обучающихся; переход к «открытому планированию»; апробацию технологий образования с учетом их разнообразных потребностей и возможностей; введение билингвизма и др.

Основной смысл поликультурности образования студентов в Германии заключается в том, что каждый человек хочет быть серьезно воспринят в своей готовности и желании жить в мире и согласии с другими людьми и для реализации своего намерения нуждается в поддержке.

Изучение опыта Германии в адаптации мигрантов коренной национальности и оказания им поддержки и помощи позволяет выделить основания по решению данной проблемы в стране: помощь и поддержка студентам-мигрантам реализуется на основе определенных принципов, которые служат для поддержания функции социальной помощи в рамках общей системы служб; предоставленная помощь всегда должна соответствовать конкретному случаю; помощь вынужденным мигрантам может быть предоставлена даже в том случае, если за ней не обращаются и должна выступать, как правило, в качестве последнего средства, когда мигрант не в состоянии помочь себе сам; адаптация студентов-мигрантов

осуществляется путем ввода немецкого языка как родного и немецкого языка как второго языка обучения.

ПОЛИКУЛЬТУРНОСТЬ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ ПОЛЬШИ

Образовательная политика Польши претерпела также существенные изменения. Сегодня она разрабатывается с учетом нерешенных в прошлом актуальных задач, а также с ориентацией на западноевропейские тенденции развития образования [12, с. 21].

Главная проблема прошлого, заключалась в моноидеологизации и политизации. Именно поэтому на начальных этапах политических и социально-экономических преобразований польское правительство объявило курс на реформу среди введения альтернативных учебных программ, вооружение учащихся умениями, необходимыми для жизни в современном обществе и др. предполагала сохранение и обращение к позитивным традициям, в том числе и взаимодействие в коллективе, обучение в команде и др.

Принятый в 1994 г. Министерством народного образования документ «Главные направления совершенствования системы образования в Польше» важным ориентиром определило «...соблюдение прав ребенка и его основных свобод; уважение к родителям ребенка, его культурной идентичности, языку и национальным ценностям страны, в которой он живет или выходцем которой является; подготовку ребенка к общественной жизни в свободном обществе, для которого характерна атмосфера взаимопонимания и мира, толерантности, равноценности полов, а также дружбы по отношению к другим народам, этническим и религиозным группам [3, с. 81].

Все это в полной мере относится и к студенческой аудитории и свидетельствует о том, что Польша реформирует систему образования в соответствии с поликультурными традициями, сформировавшимися в концепциях многих развитых стран.

Понимая необходимость поликультурного подхода к построению образовательного процесса, обеспечения сохранности национального языка и культуры малых народов в условиях общеобразовательных учреждений польское государство сегодня, например, создает школы национальных меньшинств, в которых, согласно Закону гарантируется сохранение национальной, этнической, языковой и религиозной идентичности, возможность изучения родного языка, национальной истории и культуры.

Анализ исследований, посвященных реформированию образовательной системы Польши, показывает, что именно в плане гармонизации «моно» и «поли» культур возможна организация, по желанию родителей, обучение в группах, классах или школах на языке того или иного меньшинства или с дополнительным изучением родного языка, истории и культуры.

Государство проявило уважение к правам родителей на воспитание детей в соответствии с их религиозными и философскими взглядами и убеждениями и обеспечило правовые основы функционирования альтернативных школ [14, с. 87].

Таким образом, проблема поликультурного образования приобретает особую актуальность в полиэтничном многофункциональном обществе, являясь востребованной и актуальной как в Европе в целом, так и в Украине в частности. Цель его – в формировании человека, способного к эффективной жизнедеятельности в многофункциональной среде, обладающего развитым чувством понимания и уважения других культур. Важнейшей задачей поликультурного образования является формирование у студентов представлений о многообразии культур в мире, воспитание позитивного восприятия национально-культурных и этноконфессиональных особенностей народов. Разработка этого направления, без сомнения, должна учитывать основные тенденции его развития в европейских государствах, что позволит создать эффективную модель поликультурного образования в Украине.

Литература:

1. Авксентьева О. І. Професійно-лінгвістична підготовка іноземних фахівців у Франції: дисс...канд.. пед. наук:13.00.04 / Авксентьева Олена Іванівна. – К., 1991. – 191 с.

2. Андреева Г. А. Инновационные процессы в содержании педагогического образования в Англии / Г.А. Андреева // Педагогика – 2003. – №6. – С. 97-102
3. Болотов В.А. Проектирование профессионального педагогического образования / В.А.Болотов, Е.И.Исаев, В.И.Слободчиков, Н.А.Шайденко // Педагогика. – 1997. – №4. – С.66-72
4. Воробьев Н.Е. Модернизация учебного процесса в средней школе Германии / Н.Е. Воробьев, Н.В. Иванова // Педагогика – 2002. – №7. – С. 96-107
5. Вульфсон Б. Л. Проблемы «европейского воспитания» / Б.Л. Вульфсон // Педагогика. – 2002 – №2. – С. 71-81
6. Вульфсон Б. Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века / Б.Л. Вульфсон. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – 208 с.
7. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. – М.: Школа-пресс, 1995. – 448 с
8. Загашев И.О. Критическое мышление: технология развития. Перспективы для высшего образования / И.О. Загашев, С.И. Заир-Бек. СПб: «Альянс Дельта», 2003. – 284 с
9. Кутырев В.А. Экологический кризис, постмодернизм и культура /В.А. Кутырев //Вопросы философии. – 1996. – №11. – С. 23-32.
10. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров / Ю.М. Лотман // Семиосфера. – СПб: Искусство, 2000. – С. 150-392.
11. Максимова С.Л. Образовательная практика и образовательное знание: дис. ... доктора филос. наук: 09.00.01/ Максимова Светлана Анатольевна / Екатеринбург: Изд. УГУ, 1999. – 245 с
12. Новацька У. Організація педагогічних практик студентів математично – природничого відділу вищої педагогічної школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / У. Новацька. – К., 2002 – 22 с.
13. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності: [монографія] / Л. П. Пуховська. - К. : Вища школа, 1997. – 180 с.
14. Савина А.К. Польша: образовательная политика государства для XXI в. / А.К. Савина // Педагогика. – 2002. – №8. – С.80-88.
15. Тарасова О. В. Культурологические аспекты в образовании (к постановке вопроса) / О. Тарасова // Альма-матер. – 2001. – №5. – С. 26-28.
16. Тысячная С.В. Этнопедагогика и сравнительная педагогика. Поликультурное образование [Электронный ресурс] / С.В. Тысячная. – Режим доступа: <http://www.pglu.ru/science/catalogs>
17. Шевнюк О.Л. Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія і практика: [монографія], О.Л. Шевнюк. - К. : Ред. відділ НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004
18. Ширин А.Г. Билингвальное образование в Германии: дисс. ...канд. пед. наук / Ширин Александр Глебович. – Новгород, 1999. – 178 с
19. Essinger H. Interkulturelle Erziehung in multikulturellen Gesellschaften / H Essinger// Schule Inder multikulturellen Gesellschaft: Ziele, Aufgaben und Wege interkultureller Erziehung / H. Magdeburger. – Frankfurt / M : Verlad für Interkultureller Kommunikation, 1991. – 223 p

CERTAIN ASPECTS OF MULTICULTURAL EDUCATION IN EUROPEAN COUNTRIES

The problems of education at the present stage of development of a society are increasingly at the centre of the public attention all over the world. Economic, social and ideological importance of education sharply increases in the conditions of modern scientific and technological revolution. The problems of increasing of the economic competitiveness of the country are in dependence from efficiency of the educational system of the country. This makes the Ukrainian education to make serious reforms in this area for studying the experiences of different countries on the most urgent ranges. The purpose of article is review of the problem of multiculturalism in European educational space, particularly its basic elements in the educational space of the United Kingdom, Germany, France, and Poland.

The solution of modern problems in all spheres of public life, including education and professional training, is impossible without reference to international experience. And this experience must be appreciated to avoid some mistakes meaning that the only positive findings should be accounted for.

Reformation and improvement of education in Ukraine to the demands of the new society

presupposes the address to both the positive and negative experiences of other countries to avoid mistakes, and to take into account only the positive findings.

The researchers of the global educational space pay attention to the characteristic features of the modern world such as: the internationalization of the social life, the development of integration processes, covering the economy, social relations, science, culture and education.

At the same time, the centuries-old traditions of different cultural-historical types of society, of different civilizations are saved as well. Therefore, absolutely natural is the fact that the integration is carried out most intensively in those geopolitical regions which are in the relatively similar conditions of historical development and with a more or less the same socio-political structure.

One more important social and political determinant of the development of multicultural education is an intensive development of integration processes which are the part of the contemporary world, as well as the intention of the countries to integrate into the world and European socio-cultural and educational space, while maintaining national identity.

Integration processes help to transform Europe into a multilingual space where the national languages have equal rights. In virtue of the opening of borders between the countries, mobility of people is on increase in many times, as well as their motivation of learning foreign languages and cultures, as well as to establish and maintain contacts within the country and abroad.

Thus, the problem of multicultural education is of a particular relevance in the polyethnic society, as a popular and relevant than in Europe in general, and in Ukraine in particular according the purpose of its formation and the formation of the man which is capable to live the effective life in a multi-functional environment, which has a strong sense of understanding and respect for other cultures. The most important task of multicultural education is a developing of the students' understanding of the diversity of cultures in the world, to bring about positive perception of national and ethnic and religious characteristics. The development of this trend, beyond doubt, must take into account the main development trends in the European states, which will create an effective model of multicultural education in Ukrainian state.

УДК 377.12

*Трухманова С.Л., к. іст. н., доц.,
Гайструк Н.А., д. мед. н., професор,
Вінницький національний медичний університет ім. М.І.Пирогова;
Несторович О.Л., мистецтвознавець,
Регіональний центр сучасного мистецтва "Арт-Шук", м.Вінниця;
Гайструк А.В., студент,
Вінницький національний медичний університет ім. М.І.Пирогова;*

ВПЛИВ ПОЛІКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ВПЛИВУ

В статье отмечается значимость влияния факторов поликультурности на формирование самоидентичности молодого человека. Отмечается, что в процессе развития личность проходит путь самоопределения в собственной культуре, затем на основе многообразия образцов приобретает знания и понимания систем ценностей, привитие навыков межкультурного поведения, кросс-культурную компетентность. Феномен интеркультуры способствует возникновению современной идентичности, признанию общеевропейских политических и культурных традиций западной цивилизации, а также актуализации общечеловеческих добродетелей.

Ключевые слова: *поликультурность, интеркультура, формирование личности, искусство как средство воздействия, духовное развитие, арт-терапия.*

Однією з особливостей сучасності став перехід від монокультури до багатовимірної, інтегративної, що включає різноманітні культурні зв'язки та розвиток. Знаковою подією стало проголошення ООН першого року нового ХХІ ст. роком "культури світу". Феномен культури почав останнім часом аналізуватись як чинник, що сприяє збереженню людства.

Якщо звернутись до досліджень, які розглядають феномен багатокультурності, то можна помітити, що науковці знаходять власні тлумачення цього поняття, навіть користуються різними термінами-синонімами. Можна провести синонімічний ряд термінів: "полікультурний", "багатокультурний", "міжкультурний", "інтеркультурний", "мультикультурний", "кроскультурний", "бікультурний". Розрізняються ці терміни не тільки різним походженням – грецьким, латинським, англійським чи українським, а ще й відтінком. Кожний термін-синонім у синонімічному ряді має свій відтінок значення. Наприклад, полікультурність – це інтеграція різних культурних одиниць в один організм. Мультикультурність передбачає наявність різних культурних, етнічних релігійних груп на одній території, їх співіснування, але ці групи не мають тісних взаємозв'язків між собою. Інтеркультурність – це існування певних міжкультурних зв'язків (inter лат. – між, поміж). Поняття кроскультурний (крос. англ. – пересікатися) відображає скоріше процес адаптації людини до нових соціокультурних умов [1].

Взаємодія культур у світі завжди включала в себе дві яскраво виражені тенденції: перша обумовлює прагнення будь-якої культури відокремитися і зберегти свою самобутність, друга - забезпечує спільне існування різних культур і відображає фактори, що мають універсальне значення. Прояв обох тенденцій можна простежити у всіх сферах життя. Освіта не становить винятку і в нинішню епоху все більш виявляє специфічні риси, що носять міжкультурний характер. В основі цих змін проявляється новий тип культури, який може бути диференційований як інтеркультура [9].

В історії простежуються різні тенденції в розумінні існування культур. Ідею жорсткого відокремлення культур відстоював О. Шпенглер. Він стверджував: "Кожен культурно-історичний тип існує відокремлено, замкнуто, ізольовано. Діалогу культур немає. Кожна культура самодостатня" [11, с. 167]. Подібні твердження справедливі, коли ми говоримо про національні особливості, специфіку кожної окремо взятої культури і народу. Більше того, ідентифікація людини з певним народом, з його культурою, є надзвичайно складною системою зв'язків, де географія, клімат, історія країни, національний характер, мова як частина культури грають у кожному окремому випадку свою специфічну й унікальну роль.

Сучасне життя не залишає шансу на етнічну "чистоту", перемішуючи народи та етнічні групи в силу самих різних причин – від специфіки світової економіки до переоцінки ролі громадянських інститутів. Людство змушене "вчитися жити" в нових умовах багатонаціональності і полікультурності. Е. Ласло називає новий формат життя людства "інтеріснування", стверджуючи, що воно охопило всю планету і виражається в залежності держав і співтовариств один від одного в плані економічного та екологічного добробуту і територіальної безпеки [8].

Г. Гачев, вивчаючи національні образи світу, які, по суті, є особливим щодо спільного – культури світу, позначає парадокс, який полягає в тому, що, з одного боку, ми спостерігаємо зближення народів і культур, з іншого – загострення "національної чутливості" [3, с. 23].

В історії України переплелись культурні впливи як східних, так і західних народів: античних міст-держав та скіфо-сарматських племен, Візантії та Риму, Польщі та Російської імперії... Так, громадянське суспільство поліетнічної Речі Посполитої постало на основі ідеї соборності (конциліаризму) та "золотих вольностей" як громадянських прав шляхти починаючи ще з конституції 1573 р. – Генрикових артикулів. Шляхетський титул (індигенат) прагнули здобути аристократи Габсбурської монархії, молдовські володарі й достойники,

члени аристократичних родів Священної Римської імперії германської нації, а також Меншиков і Потьомкін [6, с. 16,22] Специфічні умови існування Речі Посполитої, ставлення до неї створили особливий мультикультурний ландшафт для формування еліти суспільства, в тому числі й непересічних особливостей – визначних діячів української історії.

Ідею конфлікту культур як першої стадії знайомства з чужою культурою обґрунтував у своєму дослідженні П.В. Сисоєв. За конфліктом культур, на думку автора, слідує самовизначення особистості в культурі, а потім діалог культур [10].

І.Г. Гердер писав з даного приводу: "Ми простежили історичний шлях деяких народів, і нам стало ясно, наскільки різні, в залежності від часу, місця та інших обставин, цілі всіх їх устремлінь... і тим не менше ми бачимо, що в усьому творить лише один початок – людський розум... А тому один ланцюг культури з'єднує... всі нації..." [4, с. 440-441].

Цій думці співзвучна ідея, висловлена Н.М. Карамзіним. Він зазначав: "Все народне ніщо перед людським, головна справа бути людьми, а не слов'янами. Що добре для людей, то не може бути погано для росіян; і що англійці чи німці винайшли для користі, вигоди людства, то моє, бо я людина" [7, с.167].

На даний час інтеркультура являє собою широкий контекст як теоретичних, так і практико-орієнтованих досліджень. Так, представлений в Інтернеті Interculture Map Website пропонує широкому колу зацікавлених осіб теоретичні основи феномена інтеркультури. Крім того, пропонується усім, кого хвилюють проблеми взаємодії культур у сучасному світі, розробити і запропонувати свій проект з вказаної тематики. Термін "Interculture" трактується як "umbrella-term" і використовується для позначення широкого кола ініціатив, різних за мотивацією, намірами і результатами.

20 травня 2013 р. в Києві в приміщенні Національного університету "Києво-Могилянська академія" історик, професор Гарварду Сергій Плохій у рамках Стратегічного саміту виступив із публічною лекцією на тему "Нова Україна у новій Європі: погляд історика". За словами лектора, модерна ідентичність має формуватися незважаючи на географічні межі. Можливо, мати і національне забарвлення, і полікультурний характер?

У сучасному культурному просторі молодь багатьох країн світу формується саме на багатоманітності зразків та формує нові культурні стандарти.

Величезну роль тут відіграє освіта, яка віднедавна знайшла інші смисли і стала предметом нових досліджень в педагогічній науці та впровадження в практику середньої та вищої освіти – полікультурна, мультикультурна, освіта в полікультурному суспільстві та ін.

Надзвичайно важливим у сучасному світі виявилось розуміння сутності та реалізація інтеркультурних взаємодій в бізнесі, для успіху якого необхідно спеціальне навчання, що придбало характер індустрії. Навчання в моделі інтеркультурної взаємодії передбачає формування усвідомлення особливостей власної культури, знання і розуміння систем цінностей, прищеплення навичок міжкультурної поведінки, крос-культурну компетентність, що допомагає ефективно взаємодіяти в глобальному масштабі. У даному контексті термін "інтеркультура" наближається до поняття "міжкультурна комунікація".

Чинник полікультурності освітнього простору приваблює увагу дослідників в плані формування самоідентичності молоді. У зв'язку з продовженням процесів глобалізації, формуванням інформаційного суспільства, підвищенням рівня мобільності ринку праці, посиленням міграційних процесів розширюється діапазон цінностей особистості, що пов'язаний як із визнанням загальноєвропейських політичних та культурних традицій західної цивілізації, так і з актуалізацією загальнолюдських чеснот [2, с. 65].

В даному контексті мистецтво є універсальним засобом духовного єднання людства, оскільки має функцію творення загальнолюдських цінностей, а також втілює в собі надзвичайно потужну здатність розвивати людину. Ще у 1890 році з'явилась відома філософська праця В.Соловйова "Загальний смисл мистецтва", автор якої дійшов висновку: мистецтво "своїм кінцевим завданням повинно втілювати абсолютний ідеал не лише в уяві, але й насправді – повинно одухотворити, переісторити наше дійсне життя". Соціально значущу виховну силу мистецтва дослідив І.Франко у праці "Із секретів поетичної

творчості".

Проблема впливової сили мистецтва на людину не є чимось принципово новим для науки: про неї висловились великі мислителі минулого, вона неодноразово ставилась самим життям, її значущість підкріплювалась науковими фактами. Однак процеси швидких соціальних змін, що відбуваються нині у світі і в нашій країні, зумовлюють нас по-новому оцінювати питання про соціальну ефективність мистецтва.

У 50-х роках ще не відомий світові як визнаний педагог наш співвітчизник В.О.Сухомлинський, відповідаючи тим, хто суспільний прогрес вбачав лише в освоєнні космосу, успіхам електроніки і кібернетики, в "Листах до сина" пророче сказав: "Якщо не поліпшиться виховання, ми наплачемся з математикою, електронікою і космосом... Найголовніший засіб самовиховання душі – краса. Краса у широкому розумінні – і мистецтво, і музика, і сердечні відносини з людьми". Це застереження не було почуте вчасно. Тому проблеми духовного розвитку людини сьогодні, по суті, стали обов'язковою умовою виживання міжнародного суспільства.

Значний науковий та практичний інтерес становлять дані про стимулюючий вплив мистецтва на здібності людей, особливо дітей, молоді, в тому числі студентів. Вчені пояснюють цей феномен тим, що спостереження творів мистецтва, прослуховування музики, а особливо, участь у процесі творення впливають на підсвідомість людини. Наприклад, щоденні мелодійні і ритмічні вправи діють на центральну нервову систему і особливо на нервові центри кори головного мозку.

Результати подібних експериментів все частіше зумовлюють перехід до практичного використання можливостей мистецтва у справі підвищення творчих потенцій особистості. Так, наприклад, у Франції спеціальні центри організовують стажування для керівників організацій та урядовців, на яких значна частина занять відводиться художній культурі з метою навчити стажистів розуміти музику, живопис, архітектуру, творчо підходити до вирішення службових завдань.

Проблема розвитку творчого потенціалу особистості засобами мистецтва зумовлена поширенням тенденції гуманізації освітнього процесу, в якому творчість постає як інтегральна якість, що виявляється у діяльності і зумовлює успіх. Новаторські концепції у сфері мистецтва багатьох педагогів, художників переслідують мету виявити потенціальні творчі здібності учнів, дозволити їм розвинути й вдосконалитись [5, с.53,54]. Мистецтво є засобом спілкування і взаєморозуміння, єднання у спільних переживаннях і діях, інструментом самоідентифікації.

Коментувати позитивні результати застосування таких технік дозволяють експериментальні роботи молоді. У 2010 р старшокласником Вінницької ЗОШ №7, нині – студентом ВНМУ ім. М.І.Пирогова А. Гайструком, була написана та захищена при Малій академії наук (Вінницька філія) дослідницька робота "Арт-терапія як засіб формування, збереження, зміцнення та відтворення здоров'я людини".

Анатолій Гайструк (1996 р.н.) – молодий художник, фотохудожник, дизайнер, письменник з міста Вінниці. Він заснував дитячо-молодіжний рух "Арт-терапія", у рамках якого організовує і проводить для дітей і підлітків майстер-класи з елементами спонтанного малювання та ткацтва, допомагаючи їм позбутися негативного впливу зовнішнього оточення та розкритися як особистостям.

Учасниками досліджень Анатолія були учні Вінницької школи - гімназії № 7, серед яких був проведений тренінг з використанням методів арт-терапії з дослідження ціннісних пріоритетів учнів старших класів.

Аналіз відповідей на питання анкети виявив, що більшість респондентів віддають перевагу здоров'ю та духовним цінностям, таким як "любов", "дружба", тоді як цінності "творчість", "краса природи і мистецтва", "щастя інших" виявлялися на непрестижних позиціях. Що стосується літературних переваг юнаків, класична література й такі жанри, як поезія та мистецтво, на жаль, зайняли в структурі їх читацького попиту останні місця. Серед іншого було встановлено також, що у 65% випадків дівчата та юнаки цікавляться

інформаційними технологіями, а саме - відвідують комп'ютерні клуби, грають в комп'ютерні ігри тощо, причому у 16% випадків цей інтерес є тим єдиним, що цікавить респондентів.

Враховуючи стан ціннісної системи старшокласників та виявлені проблемні зони, був розроблений тренінг з використанням широкого кола арт-терапевтичних методик: елементів художньої експресії, театралізації, музичної терапії, розвиваючої рефлексивної взаємодії, різноманітних літературно-музичних композицій. Будова тренінгу передбачала поєднання окремих його елементів в певну систему, яка була здатна стимулювати розвиток проблемних компонентів системи цінностей старшокласників, актуалізувати творчі стратегії особистості.

Запропонований тренінг зробив певний позитивний вплив на стан і динаміку ціннісних орієнтацій старшокласників. За допомогою стандартних методик констатували значущу позитивну динаміку цікавості до творчості як процесу, етико-філософських питань, проте, велика частина змін залишалася на рівні тенденції, потребуючи подальшої систематичної роботи.

Професійно займаючись мистецтвом – живописом, графікою, ручним ткацтвом – А. Гайструк наголошує на важливості роботи з формування духовних цінностей молоді на основі поєднання національної та інтернаціональних культур. Сам Анатолій Гайструк належить до молодого покоління сучасних українських митців, творчість яких пов'язана з історією, культурними та мистецькими традиціями рідного краю, а мистецький доробок позначений національними художніми рисами. Зростаючи на ґрунті української національної культури, відчуваючи впливи інших культур, Анатолій творчо переосмислює слов'янську культурну спадщину, презентує як глибоко традиційні мотиви, так і новаторство у своїх роботах.

Один з проектів, над яким Анатолій працює сьогодні, це графічний цикл "Гармонія міста". Кожен його аркуш створюється аквареллю у техніці гризайль за принципом старовинних архітектурних панорам-фантазій і містить зображення видатних сакральних та світських споруд, що знаходяться в різних частинах міста, але зібрані разом. Ідея цього проекту – мовою графіки розповісти світу про минуле і сучасне, красу і велич стародавніх міст Європи, архітектурні рукотвори яких є не лише матеріальною, але й духовною спадщиною кожного народу.

Тому, хоч проект ще в роботі, для його популяризації частина творів, таких як "Варшава – музика душі", "Дива сучасного Києва", "Київ – духовна святиня України", "Усе серце Москви", "Старовинні візерунки Вінниці" вже знайшли своє втілення у листівках. Ці листівки були презентовані і зберігаються у колекціях Президента України В. Януковича, Королеви Великої Британії Єлизавети II, Папи Римського Бенедикта XVI, Президента Росії В.Путіна, Святійшого Патріарха Московського і всієї Русі Кирила, экс-президента та Голови Благодійної організації "Президентський фонд "Україна" Л.Кучми, Президента Республіки Польща Б. Коморовського.

Аркуші створені за принципом старовинних архітектурних панорам і містять зображення видатних сакральних та світських споруд минулого та сучасності. Такий підхід дає можливість познайомитися не лише з багатовіковою історією трьох міст, але й простежити, як змінювалось їх обличчя.

Дві акварельні роботи української столиці: "Київ – духовна святиня України" та "Дива сучасного Києва", то ніби багатовікова історія та її відлуння у сьогоденні. У першому аркуші автор поєднує зображення культових споруд часів розквіту Київської Русі - величних комплексів Києво-Печерської Лаври та Софії Київської, а також Кирилівської церкви з більш пізніми пам'ятками релігійного культу – Андріївською церквою та Фролівським монастирем. Ніби підкреслюючи значення Лаври та Софії як двох найбільших церковно-політичних і культурно-просвітницьких осередків Русі, Анатолій виносить їхні зображення на умовний перший план і розміщує на одній лінії. У проміжок між ними органічно вписано зображення пам'ятника князю Володимирі – Хрестителю Русі на Володимирській гірці у Києві.

У другому аркуші низка стародавніх та модернових пам'яток розпочинається двома віднесеними у часі, але змістовно пов'язаними спорудами – збудованими одночасно із

Софійським собором Золотими воротами та встановленим у 1982 році пам'ятником легендарним засновникам міста Києва, братам Кию, Щеку, Хориву та їхній сестрі Либідь. Ця робота також містить зображення Києво-Печерської Лаври, проте вже не на першому плані, а в глибині, майже на лінії обрїю. Так утворюється не лише зв'язок між двома роботами, а, що важливіше, стверджується зв'язок епох, безперервність духовного діалогу минулих і сучасних поколінь.

При всій конкретності та безперечній впізнаваності образи відомих споруд постають в першу чергу символами міста – колиски давньої держави Київської Русі та столиці сучасної України, а самі роботи набувають характеру емблем.

Протягом 2006-2012 рр. автор мав понад 20 персональних виставок живопису і художнього текстилю. Він – триразовий гран-призер з художнього текстилю, має золоті, срібні та бронзові медалі всеукраїнських та міжнародних конкурсів і фестивалів у Росії, Японії, Угорщині, Франції, Чехії, Словаччині, Німеччині. Останні два роки працює у форматі тематичних виставкових проєктів.

Один з них – польсько-український проєкт "Перехрестя", цікавий з точки зору піднятої у статті теми. Темою проєкту стала спільність рис та схожість явищ в історії та культурі українського та польського народів. З усієї різноманітної палітри схожостей і паралелей автор вибрав найбільш виразні та показові – легенди та народні уявлення про Всесвіт, красу, жіночність, бойове товариство, тісний зв'язок людини з тваринним світом – і образотворчою мовою символів, асоціацій та персоніфікацій втілив їх у своїх творах. Отже проєкт створювався на підґрунті та з залученням багатовікових українських та польських культурних традицій.

Поштовхом для створення проєкту стала 600-та річниця Грюнвальдської битви, що вирішила подальшу долю багатьох європейських народів, у тому числі українського та польського. Над проєктом автор працював два роки, у тісній співпраці з істориками, літераторами, мистецтвознавцями та музикантами, що надає йому глибини та ґрунтовності. Польсько-українська тематика у творчості мистця не випадкова, адже Вінниця з 1569 р. до кінця XVIII ст. перебувала під владою Речі Посполитої, а пізніше землі Вінниччини належали польським дворянам, що склали присягу на вірність Російській імперії, тому зв'язки між двома культурами простежуються досить чітко, впливаючи і на сьогоденні партнерські відносини обох народів.

Мистецьку діяльність Анатолія Гайструка підтримують неполітичні організації, фонди, які переймаються розвитком обдарованої молоді. Далекобачні у розумінні важливості розвитку інтернаціональних зв'язків, культурних обмінів, вони – благодійна організація Президентський фонд "Україна" Л. Кучми, Представництво Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ), Генеральне Консульство Республіки Польща у Вінниці, Вінницький арт-центр "Арт-Шик" – доклали зусиль до того, щоб підтримати молодого митця та познайомити світ із його творами.

Взаємодія культур сьогодні – широкий контекст перетину різних культур при збереженні особливостей національних культур і загальнолюдських основ буття. Своєрідним чином згаданий феномен проявляється в освіті, яка стає все більш гетерогенною та відкритою та у мистецтві. Історія людства дає блискучі зразки зміни розуміння взаємодії культур, де можна простежити тенденцію певної універсалізації на прикладі зустрічі з іншою культурою.

Література:

1. Асанова Ф.Б. Проблема полікультурної освіти у багатонаціональному середовищі /Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень: зб. наук. пр. – Вип. 2.[Електронний ресурс]. – URL: http://ito.vspu.net/SAIT/inst_kaf/kafedru/matem_fizuka_tex_osv/www/mater_conf/files/PDF/problema_polikulyturnosti_ta_polikulytrnoi_osvitu.pdf (дата звернення: 23.09.2013).

2. Барановська Л.В. Полікультурність європейського простору вищої освіти та самоідентичність студента/ Креативна педагогіка. Науково-методичний журнал. – Вип. 7. – Вінниця, 2013. – С.64-67.
3. Гачев Г. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. – М., 1995. – 480 с.
4. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. – М., 1977. – 703 с.
5. Дубасенюк О.А. Розвиток творчого потенціалу особистості засобами мистецтва/ Креативна педагогіка. Науково-методичний журнал. Вип. 7. – Вінниця, 2013. – С.52-58.
6. Камінський Сулима, Анджей. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505 – 1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура/ Анджей Сулима Камінський ; пер. З пол.. Я. Стріхи. – К. : Наш час, 2011. – 263 с.
7. Карамзин Н. Избранные статьи и письма. – М., 1982. – 352 с.
8. Ласло Э. Пути, ведущие в грядущее тысячелетие. Проблемы и перспективы. [Электронный ресурс]. – URL: http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/VV_HI16W.HTM (дата звернення: 15.08.2012).
9. Семенова Е.В. Интеркультура как основа современного образовательного интеркультурного пространства: к постановке проблемы / Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 5; [Электронный ресурс]. – URL: www.science-education.ru/105-6963 (дата звернення: 23.08.2013).
10. Сысоев П.В. Обучение культурному самоопределению и диалогу культур посредством иностранного языка (на материале курса по культуроведению США для языковых вузов) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.prof.msu.ru/publ/omsk 2/035.htm> (дата звернення: 12.10.2010).
11. Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993. – 663 с.

***THE INFLUENCE OF MULTICULTURAL FACTORS
ON A PERSONALITY AND ART THERAPY BEING
THE METHOD OF SUCH AN INFLUENCE***

The importance of the multicultural factors influence on forming the identity of a young person is emphasized in the article. In the process of the development the personality covers the path of self-determination in its own culture, then being based on varied cultural standards the personality obtains knowledge and understanding of the systems of values, being inoculated the skills of inter-cultural conduct and cross-cultural competence. The phenomenon of inter-culture creates favorable conditions for appearing modern identity as well as the confession of European political and cultural traditions of western civilization, and also the actualization of all-world values of the mankind. The obligatory condition of international society survival is man's spiritual development as well as providing the tendency of education humanizing.

It is marked that the art is a universal means of spiritual unity of mankind being the function of creating the human values and embodying the ability of man's developing revealing socially significant educational force. The art helps the younger generation in molding a personality and its self-realization and successful socialization. It is stated that art therapy helps a person to start a dialogue with himself, since in the process of the creation it describes everything that can not be expressed by words, that is it shows its emotions and feelings.

It is empathized that in our days the cooperation of cultures helps to save the features of national cultures and common to all mankind fundamentals of life, forming in the young people the spiritual values based on the combination of national and international cultures.

УДК 367.8

Синицын В.М.,

канд. искусств.,

доцент ВГПУ им. М. Коцюбинского, член-кор. АМСКП

О ДУХОВНОЙ СИМВОЛИКЕ ПОЗНАВАЕМОГО ПРОСТРАНСТВА ОТЕЧЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

У статті розкривається історична ретроспектива становлення символів, що втілюють духовний зміст вітчизняної культури від початку Київської Русі до нашого часу. Збереження цієї духовної спадщини є невід'ємною умовою позитивного розвитку сучасного буття та побудови освітньої стратегії на основі культурної самоідентифікації. Від цього залежить формування свідомого відношення до життєвих цінностей інших культур і створення культурного діалогу.

Приводом для написання статті з'явилось використання акварельного зображення молодого Вінницького художника А.Гайструка в процесі оформлення дизайну обкладинки наукових доробок Академії міжнародного співробітництва з креативної педагогіки під назвою: «KIEV – A SPIRITUAL SANKTUARY OF UKRAINE». Тим самим зміст художньої роботи стає носієм певної духовної символіки культурологічного напрямку, що відображає одну з актуальних проблем сучасної педагогіки – проблему духовної спадкоємності.

Історична ієрархія зображень сакральної архітектури аналізується у такій послідовності: невеличка довідка про виникнення артефакту, розкриття його символічного змісту та визначення місця у аксіологічній системі сучасної освіти.

Ключові слова: *вітчизняна культура, символіка пізнавального простору, духовна спадкоємність.*

Поводом к написанию данной статьи явилось использование акварели молодого Винницкого художника А.Гайструка для символического оформления обложки периодического издания научных работ аксиологической направленности под эгидой АМСКП, которая на протяжении ряда лет координирует исследования процесса формирования духовной парадигмы в системе современного образования. Графическую основу изображения составляет коллаж основных артефактов сакрального зодчества сохранившихся до наших дней на территории современного Киева.

Подробно с творческой концепцией художника можно ознакомиться из материала предшествующей статьи. Мы же обратим внимание на одну из существенных проблем современной педагогики – проблему духовной преемственности в образовании. Ведь культура, по сути, и есть исторически сложившаяся иерархия жизненных ценностей, которая передается из поколения в поколение. Знание культуры своего народа лежит в основе познания иных культур и цивилизаций. Защищает духовный мир человека от культурной экспансии. Помогает выстроить путь от культурного диалога к диалогу культур. Без этого невозможно преодолеть подводные рифы виртуальной, зачастую надуманной символики в эпоху всеобщей глобализации мышления, когда познание аксиологической сущности мира, как правило, базируется на «вавилонском смешении» понятий различных по своей культурной принадлежности.

Упомянутая живописная композиция на обложке данного сборника позволяет проанализировать истоки реальных символов познаваемого пространства отечественной иерархии духовных ценностей. Для удобства восприятия материала используется следующая структура последовательности изложения: небольшая справка об истории возникновения артефакта, раскрытие его символического смысла и определение значения в аксиологической системе образования.

Итак, перейдем к рассмотрению самой композиции, где собраны духовные святыни, расположенные на земле древнего Киева.

На переднем плане помещено изображение важнейшей фигуры в духовной истории отечества – святого равноапостольного князя Владимира. С его именем связано объединение восточнославянских земель и создание огромного сильного государства – Киевской Руси. Это стало возможным благодаря принятию таинства Крещения, которое способствовало обретению духовного единства между разрозненными племенами и рождению целого народа как новой исторической общности.

Памятник Крестителю Руси был торжественно открыт в 1853 году на высоком правом берегу Днепра. Авторы проекта: Петр Клодт (статуя Владимира), Александр Тон (пьедестал), Василий Демут-Малиновский (барельефы). В руках у князя крест – главный символ христианской культуры и цивилизации. Это оружие, которое преображает весь мир человеческий. Благодаря этому символу побеждается смерть. И сам *человек* увековечивает свое *чело* (интеллектуальный потенциал) приобщением к *вечной* жизни. На смену разгула потребительской стихии языческого *быта* приходит спасительная врачующая благодать христианского *бытия*.

Выдающийся философ и богослов прошлого века, выпускник Оксфорда – Николай Сербский (Велемирович) так охарактеризовал духовное исцеление, произошедшее в жизни князя Владимира: «Из всех чудес, что творит вера Христова, самое душеполезное – обращение грешника в праведника. И вот как свидетельство такого чуда – личного преобразования – стоит святой Владимир при вратах христианской Руси и словно взывает к каждому: «Я был ночь и превратился в день! Кем был ты? Кем стал ты?» [1].

Как видим, возникает принципиально новая жизненная установка духовного порядка – установка *быть*. Не случайно первыми словами Евангелия, переведенными на славянский язык явились слова святого апостола Иоанна Богослова: «В начале *было* Слово, и Слово *было* у Бога, и Слово *было* Бог. Оно *было* в начале у Бога. Все через Него начало *быть*, и без Него ничто не начало *быть*, что начало *быть*. В Нем *была* жизнь, и жизнь *была* свет человеков» (Ин. 1. 1-4). Рождается определенная историческая закономерность: ключевое понятие христианской культуры – *быть* приходит на смену языческого поклонения внешнему богатству, т.е. установке сугубо материального порядка – *иметь*. Таким образом, народ, который в результате крещения обретает духовное бытие в Боге, становится, тем самым, народом Божьим, *народом Слова*, т. е. Христа, чему и соответствует его наиболее древнее наименование «*словени*», иногда используемое как синоним широко распространенному понятию *христиане*.

Эта кардинальная перемена мировосприятия нашла отражение в первой книге Святой Руси «Слове о законе и благодати» митрополита Илариона: «Тогда начал мрак идольский от нас отходить,

*И зори благоверия явились.
Тогда тьма бесслужения погибла,
И Слово евангельское землю нашу осияло.
Капища разрушались,
А церкви возводились» [2, с. 34].*

В «Повести временных лет» приводится свидетельство о построении первой каменной Десятинной церкви и о молитвенном завете князя Владимира в назидание потомкам:

«В год 6504 (996). Увидел Владимир, что церковь построена, вошел в нее и помолился Богу, говоря так: «Господи Боже! Взгляни с неба и воззри. И посети сад свой. И сверши то, что насадила десница твоя, – новых людей этих, сердце которых ты обратил к истине познать тебя, Бога истинного. Взгляни на церковь твою, которую создал я, недостойный раб твой, во имя родившей Тебя Матери Приснодевы Богородицы. Если кто будет молиться в церкви этой, то услышь молитву его, ради молитвы пречистой Богородицы» [3, с. 193].

Так князь молитвенно ходатайствует ко Творцу о новых людях, о народе просвещенном *истиной*, о благолепии церкви им созданной. Тем самым и нас он призывает хранить великое наследие христианской цивилизации, оберегать ее нравственные ценности, следовать ее жизненным приоритетам. В этом залог неразрывного духовного единства прошлого,

настоящего и будущего. Все это возможно только при условии просвещения народа. Именно с этого времени Киевская Русь становится державой книжной культуры.

Тут уместно привести выдержку из «Похвалы» св. Владимиру: «... и насеяв книгами Божественного писания, от них же жнут русьстии сынове полезные класы покаяния, и друзие иже ядят нескудну пищу в Царствии Небесном, ея же трапезы сподобимся и мы грешнии и недостойнии, кающесе о своих согрешениях, славяще Отца и Сына и Святого Духа ныне и присно и во веки веков. Аминь» [4, с. 204].

Здесь особенно красноречиво свидетельство о необходимости присутствия в просвещенном человеческом мышлении культуры покаяния. Ведь без признания своих ошибок любая личность очень быстро попадает в тупиковую ситуацию. Общество, в котором все правы – это общество, где идет постоянная война всех против всех. Сегодня эта мысль актуальна как никогда.

Следующий артефакт, изображенный на рисунке справа от князя Владимира, второе каменное культовое сооружение Святой Руси – пятинефный крестово-купольный храм Софии Киевской с тринадцати куполах. Строили его и расписывали мастера из Византии. Крест символически означает спасение мира. По словам Николая Сербского он «безумие для гибнущих и сила Божья для спасающихся» [5, с. 66]. Купол в византийской традиции – образ неба на земле. Наибольший центральный купол символизирует Христа Вседержителя, а 12 меньших – его апостолов. Это вселенский образ Учителя и учеников, зримое свидетельство *пути, истины и жизни*. Рядом с собором находится архитектурная доминанта всего комплекса четырехъярусная колокольня эпохи барокко (1699-1706 гг.) Это призывающий голос храма. До сего дня сохранился большой колокол, отлитый в 1705 году. В сентябре 2011 года на международном и общегосударственном уровнях было отмечено 1000-летие основания Софийского собора. София в переводе с греческого означает *мудрость*. В языческой культуре *мудрость* – одна из ключевых категорий. Это, как правило, знание, полученное на основе житейского опыта с применением логики причинно-следственного мышления.

В христианстве же настоящая *мудрость* – это познание, превышающее самостоятельные интеллектуальные возможности человека. Это приобщение к истине путем *откровения*, которое невозможно получить опытным путем и осознать без *веры*. Особенно это касается категорий невидимых. Таких как *душа, дух, совесть*. Поэтому с принятием христианства получает развитие иная направленность познавательной деятельности. Апостол Павел емко выразил ее двумя словами: «Верую разумеваем...» (Евр. 11,3). Итак, то, что превосходит мудрость человеческую, было названо Премудростью Божией. Отсюда и собор получил наименование храма Премудрости Божией, о чем и свидетельствует праздничная икона в правом нижнем углу иконостаса. Она представляет собой живописное раскрытие одной из Притч Соломоновых: «Премудрость созда Себе Дом и утверди столпов седмь» [9, 1]. Тут содержится символическое указание на Спасителя, Которого апостол Павел именует «Божией Премудростью» (1 Кор. 1, 30), а слово «Дом» во исполнение пророчества о воплощении Сына Божия олицетворяет Богородицу. Семь столпов это семь благодатных даров святости: *дар премудрости, дар разума, дар света, дар крепости, дар видения, дар благости, дар страха Божия*. К ним ведут семь ступеней духовного восхождения: *вера, надежда, любовь, чистота, смирение, благодать, слава*.

Если начальные ступени заменить, как это произошло после французского революционного переворота, когда *вера, надежда и любовь* были искусственно заменены на ничего конкретно не означающие слова-фантомы: *свободу, равенство и братство*, возникла новая секулярная субкультура со своим виртуальным вектором движения. Так была нарушена естественная живая связь между небесным и земным. И это закономерно. Ведь «слова без мысли до неба не доходят», как говорил король в «Гамлете».

После революции у нас также была упразднена выше описанная иерархия смыслов одной из уникальных систем нравственного совершенствования человека, лежащая в основе нашей духовной культуры. Сегодня ее все чаще называют *педагогией благочестия*. Может

быть, точнее было бы назвать ее *школой премудрости*? Может быть ей суждено восстановить утраченный духовный стержень в системе современного образования, который, как мы видим, не в состоянии заменить никакие моральные принципы идеологического характера?

Недаром одного из создателей системы отечественного образования, главного фундатора Софии Киевской, князя Ярослава народ назвал Мудрым. При нем была собрана одна из лучших библиотек средневековья. Народ был образован. Мизинные люди писали друг другу письма на бересте. Открывались школы. Ведь вера без просвещения невозможна, как и просвещение без веры. Именно тогда рождается педагогический афоризм: «Молящиеся должны учиться, а учащиеся молиться». Тогда же появляется и пословица утверждающая тождество: «всякий труд есть молитва». Как отголосок этой мысли звучат слова жившего в 19 веке Оптинского старца Льва (Наголкина): «Да будет вашей любви известно, что правило (*молитвенное* – В.С.) святыми отцами преположено монашествующим и прочим, в мире безмолвно и безмятежно благоугодное жительство продолжать желающим, единственно для того, чтобы праздным не быть» [8, с. 19]. Именно поэтому в Оптину пустынь, чтобы почерпнуть духовной мудрости, ехали со всех концов нашей земли далеко не праздные люди. Среди них Н.В.Гоголь, Л.Н.Толстой, Ф.М.Достоевский...

Об этом же красноречиво свидетельствует и стихотворный перевод молитвы преподобного Ефрема Сирина А.С.Пушкиным:

*«Владыко дней моих, дух праздности унылой,
Любоначала, змеи сокрытой сей
И празднословия не дай душе моей»*

Таким образом, наша духовная культура имела надежную молитвенную защиту от праздности и празднословия. Сегодня много говорят о перегруженности информацией учебного процесса, что уже, само по себе, приводит к духовному оскудению. А если учесть, сколько праздных слов произносится в учебных аудиториях, то наивная символика старых учебников, где «в одну трубу вливалось то, что через другую выливается», при ознакомлении с некоторыми тестами прагматических технологий современного образования, основанных на запоминании, а не на осмыслении, покажется нам настоящей поэзией.

Однако продолжим обзор анализируемого изображения. Слева от монумента св. равноапостольному князю Владимиру находится храмовый комплекс Киево-Печерской Лавры, которая именуется по названию главного Успенского собора – Свято-Успенской. Подобно Десятинной церкви он посвящен празднику Успения Пресвятой Богородицы. Его основание относится к 1073 году. Было это Божьим промыслом осуществлено при жизни преподобного Феодосия Печерского во исполнение повеления Божьей Матери. С тех пор это место почитается в христианском мире как удел Пресвятой Богородицы. Подробно об этом событии написано в Печерском патерике блаженным Симоном епископом Владимирским и Суздальским. По его свидетельству сама Дева Мария прислала греческих мастеров для строительства и украшения церкви: «И тако исполнися проречение еже слышаша блаженнии тии иконописцы, егда хотящим возвратитися в Царьград, явися им церковь святая Печерская, и пречестная икона Ея, глаголющи: яко отгуду не изыдете, но тамо постригшеся, и живот свой скончаете» [6, с. 210]. И по сей день можно преклониться к их мощам в Антониевых пещерах.

Возникает вопрос. Почему первая Десятинная церковь и первый собор, и, вообще, большое количество храмов древней христианской Руси были посвящены празднику Успения Божией Матери? Какое значение он имел для становления отечественной духовной культуры? Предание повествует, что небо приняло, не только душу, но и тело Пресвятой Богородицы. В тот же день Пречистая явилась апостолам за трапезой со словами обетования: «Радуйтесь! Я с Вами во все дни». Был как раз момент преломления хлеба, когда апостолы воскликнули: «Пресвятая Богородица, помогай нам».

Эта помощь была явлена нашей земле бесчисленное количество раз. Самые яркие случаи в истории: защита от нашествия Тамерлана в 1395 г., избавление Свято-Успенской Почаевской лавры от нападения турецкого войска султана Магомета в 1675 г. Все это

подтверждает главную мысль тропаря праздника Успения Пресвятой Богородицы: «Во успении мира не оставила еси, Богородице...»

Особое значение имел этот праздник и для становления христианского мировосприятия на нашей земле. С ним приходит осознание вечности бытия. Преодолевается языческое понимание смерти. Праздник как бы собирает воедино земное и небесное. В языке появляется точное определение переходного момента человеческого существования. Человека, завершившего свой земной путь, теперь именуют *усопшим* (т.е. уснувшим, подобно Богородице).

Вот как пишет о символическом значении этого момента современный богослов Даниил Сысоев: «Наша земная жизнь – это училище, школа для людей. Никто же не считает, что он может учиться в первом классе всю жизнь, точно также невозможно считать, что пребывание на земле – наша главная цель. Поэтому наши дела на земле должны быть направлены к вечности. Все деяния Бога абсолютно выверены и совершенны, и человек ничего не может к ним ни прибавить, ни убавить. Надо помнить, что Бог есть огонь посядающий, а вовсе не сентиментальный добрый дедушка, который гладит всех по головам. Бог Любовь обжигает, эта любовь невыносима для человека, и если бы она не была смягчена светом Воплощения, то человек просто сгорел бы в пламене этой любви, как мотылек. Разница между Богом и человеком – очевидна, и она будет всегда. Есть много различных лжеучений, в которых утверждается, что некая высшая часть души – это часть Бога, а иные говорят, что Бог у них в душе, что их душа напрямую общается с Богом. Нет, душа – не Бог и не часть Бога, душа – это творение. Потому-то человек и остается человеком, соединившись с Богом» [7, с. 50-51].

Когда завершался земной путь Богородицы, перед тем как собраться чудесным образом в Иерусалиме, чтобы проститься с Божией Матерью, апостолы разошлись с проповедью Евангелия по всему миру. Андрей, первозванный из апостолов, находился как раз в то время там, где расположен нынешний Киев. С этим периодом его миссионерства связано известное пророчество: «На сих горах воссияет благодать Божия, имать град велик быти, и церкви многи Бог воздвигнути имать» [9, с. 7].

Сегодня на этом месте стоит церковь Андрея Первозванного. Построена она по проекту итальянского архитектора Бартоломео Растрелли в 1754 году. На рисунке ее изображение расположено в самом центре вверху. Это символ апостольского служения на нашей земле. Это памятный знак призвания нашего народа, который был услышан святым равноапостольным князем Владимиром – крестителем Святой Руси. Это залог исторической преемственности в духовном становлении культуры отечественного образования на современном этапе.

Література:

1. Николай Сербский (Велемирович) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.pravmir.ru/svyatoj-knyaz-vladimir-zhitie-ikony-molitvy/#ixzz2uHHPHoTd>
2. Митрополит Иларион. Слово о законе и благодати. – М., 2005.
3. Повесть временных лет. Первые книги Святой Руси. – М., 2005.
4. Милютенко Н.И. Святой равноапостольный князь Владимир и крещение Руси. Древнейшие письменные источники. – Санкт-Петербург, 2008.
5. Николай Сербский, Свт. Символы и сигналы. – Симферополь, 2012.
6. Патерик Печерский. – Киев. Репринтная копия издания начала 18-го века.
7. Сысоев Даниил Книга, отрезвляющая человека. Толкование Книги Екклесиаста. – М., 2013.
8. Оптинский цветник. Изречения преподобных старцев Оптинских. – М., 2006.
9. Чудесное строение русской земли. – М., 1894.

ON SPIRITUAL SYMBOLS OF COGNITIVE SPACE OF NATIONAL CULTURE

The article reveals a historical retrospective of formation of the symbols that embody a spiritual content of the national culture of the early Kievan Rus to the present. The maintaining of spiritual continuity is an essential condition for the positive development of modern existence and

educational strategy construction based on cultural identity, which affects the formation of a conscientious attitude towards vital values of other cultures and a cultural dialogue creation.

This article was inspired by watercolor images by a young Vinnitsa artist A. Haystruk, used for the cover design of scientific papers of the International Academy of Creative Pedagogy, entitled «KIEV – A SPIRITUAL SANKTUARY OF UKRAINE». Thus, the content of artwork becomes a carrier of certain spiritual cultural symbols, which displays an urgent issue of modern pedagogy – the spiritual continuity issue.

The historical hierarchy of images is analyzed as follows: a brief summary of the artifact origin, its symbolic content interpretation, and determination of its place in the axiological system of modern education.

УДК 371.2 (09)

Sergiy Kurbatov
Centre for Russian and Eurasian Studies
University of Uppsala, Sweden

NATIONAL UNIVERSITIES THROUGH THE LENSES OF RANKINGS: THE CASE OF UKRAINE

Основна ідея статті є розгляд рейтингу як певної інноваційної технології, яка дозволяє впливати на процеси драматичних зміни університетської освіти в контексті глобалізації та підвищення рівня її конкурентоспроможності. Створення глобального освітнього простору, що розпочалося в останні десятиліття ХХ-го століття, спровокувало численні проблеми для національних університетів як центр виробництва з певного типу культурної ідентичності. У ситуації цих змін рейтинги постали свого роду конденсованими принципами для керівників вузів щодо того, як їх реформувати у контексті створення університету світового класу в рамках основних тенденцій академічного розвитку нашого часу. При цьому процес рейтингу має відношення до сучасної дійсності, в якій чинник адекватного представництва в інформаційній сфері стає дедалі більш важливим.

Ключові слова: рейтинг університету, університет світового класу, індикатор, український університетський рейтинг.

INTRODUCTION

University rankings during last decade became extremely popular and “fashionable” topic for general discussions and also for academic researches. As Ellen Hazelkorn mentioned in her recently published book, “There is a growing obsession with university rankings around the world. What started as an academic exercise in the early 20th century in the US became a commercial ‘information’ service for students in the 1980s and the progenitor of a ‘reputation race’ with geopolitical implications today”[1]. At the same time there is strong critique of the idea of ranking and the existing methodology of evaluation of the quality of university performance. “Many of institutional leaders set rankings as their benchmark in their vision or master plan for the university. Nevertheless, academics are quite skeptical of rankings because they believe that they mislead higher education institutions as well as have enormous methodological limitations” (Jung Cheol Shin, Robert Toutkoushian, Ulrich Teichler, 2011[2]).

"Global university rankings have cemented the notion of a world university market arranged in a single 'league table' for comparative purposes and have given a powerful impetus to intranational and international competitive pressure in the sector" (Marginson, van der Wende, 2007) [4]. So, university rankings forced educational institutions to be more relevant to contemporary reality, in which the factor of adequate representation in the informational sphere is becoming more and more important. A kind of open competition, which is provided through

rankings, makes University life more attractive for public and destroys the effect of “Ivory Tower” with the relevant elitism. The high level of technological and technical development of human civilization presents numerous challenges to the system of higher education and to each University in particular. How to generalize these numerous challenges? How to understand the role and place of University education in contemporary society, which is often called “knowledge society” or “learning society”(Valimaa, Hoffman, 2008) [10]? To some extent, University is the central economic and social institution of this new type of society and this new mission enforces radical transformation of its main forms, structures and functions. In this context we could observe international university rankings as a kind of innovative technology for transformation of education in the 21st century.

The globalized world needs new model of the University, and the idea of "World Class University" is one response to these challenges. “In the past decade, the term “world-class university” has become a catch phrase, not simply for improving the quality of learning and research in tertiary education but also, more important, for developing the capacity to compete in the global tertiary education marketplace through the acquisition, adaptation, and creation of advanced knowledge”(Salmi, 2009) [11]. The classical quality criteria of the World Class University, which evaluate teaching and research potential with the addition of social, business, and other innovative dimensions of University activities, must also be taken into consideration for objective evaluation of adequate University performance. The "Third Mission of the University" (Patricio Montesinos, Jose Miguel Carot, Juan-Miguel Martinez, Franco Mora, 2008) [12] could be an excellent start point for the discussion about further modifications of classical "idea of University"(Jaroslav Pelican, 1992) [13]. University rankings give to national universities a kind of guidance how to be competitive at global academic market, how to transform their activities and functions (sometimes at institutional level) in order to be relevant to current economical and social demands. That is why it is extremely important to introduce the decision-makers in the area of University education to the fundamental principles of creating rankings and their main indicators.

When we compare different things we need objective criteria, which give us the opportunity to construct a hierarchical order. It is impossible to compare incompatible, so it is important to have certain level of consensus among academic community regarding important dimensions of current university activities. If we have some specific criteria but remain in ignorance of other dimensions of University activity, no one can achieve an objective picture. We have a situation of "the distillation of complex reality into a limited set of attributes to determine an institution's placement" or "simplification" (McCormick, 2008) [14]. But any theoretical construction is a kind of simplification of multi-dimensional reality. In case of Universities we think it is impossible to cover even the most important dimensions of its activities in a single specific ranking system. However, as the most influential rankings of world Universities (Academic Ranking of World Universities by the Institute of Higher Education, Shanghai Jiao Tong University [15], The Times Higher Education World University Rankings[16], QS World University Rankings [17], Ranking Web of World Universities[18] and others) show, we can formulate criteria for evaluation of teaching and research activities. These criteria (which could be flexible) can then serve as a kind of guidelines for reforming national systems of higher education. Such a reform is especially important in countries with transitional political and economic system, like Ukraine. We believe that rankings of world Universities and their criteria can contribute to clarifying the contemporary vision of the University for Ukrainian University Management, policy makers and other people, who influence the educational politics here.

Our idea is to look at ranking as a certain innovative technology, which enforce dramatic changes of university education in the context of globalization. The creation of global educational space, started in the last decades of the 20th century, provoked numerous challenges for national universities as the centre of producing of the certain type of cultural identity (Bill Readings, 1996[3]). In situation of these changes, rankings become a kind of condensed guidelines for university managers how to reform the university in context of creation of World-Class University.

UNIVERSITY RANKINGS AND UKRAINE

Ukrainian system of University education

Ukraine has a really developed system of University education. According to the data from State Statistic Service of Ukraine [19], in February, 2011 our country has 854 higher educational institutions of the 1-4 level of accreditation, with more than 2491000 students. The number of students in Ukrainian higher educational institutions increased 2,5 times since 1991, the year when Ukraine became independent state. The number of the higher educational institutions of the 3-4th levels of accreditation (which could be marked as universities according to Western system of education) during this period increased from 149 to 349. In 2010 543,7 thousands people graduated from higher educational institutions and this is four times more, than in 1991. The number of doctoral students during 1991-2010 increased three times.

Knowledge economy index (KEI) for Ukraine in 2009 was 6,00 and according to it this country has 51 position in the list of 145 countries [20]. Global Competitiveness Report 2010-2011[21] ranked Ukraine as 56th with the score 3,9 according to quality of the educational system. According to tertiary education enrolment rate Ukraine is the 8th in the world. At the same time according to GDP per capita in 2009 Ukraine with 2542 USD was 96th in the world. General Global Competitiveness Index ranks Ukraine as 89th country in the world, so we could mention the system of Ukrainian University education as one of the most competitive in comparison with other components, which were evaluated in this index. In 2011-2012 [36] according to the General Competitiveness Index Ukraine improved its position and was 82nd country in the world, but according to quality of education system it performs worse and was 62nd with the score 3,82. According to tertiary education enrolment rate Ukraine become this 7th country in the world. According to Human Development Index in 2010 Ukraine was 69th country in the world [37].

There were no one Ukrainian university in Academic Ranking of World Universities by the Institute of Higher Education, Shanghai Jiao Tong University, The Times Higher Education World University Rankings and QS World University Rankings in 2010. In 2011 two Ukrainian universities appear under the number 601+: National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute” and Donetsk National University [17]. In Ranking Web of World Universities among top 12000 world universities in July, 2012 were 321 137 Ukrainian ones (it is interesting, that in July, 2011 there were only 137 Ukrainian universities in this ranking!). The best among them were National technical University of Ukraine Kiev Polytechnic Institute (713, in 2011 this university has 1325 position), National Taras Shevchenko University of Kyiv (973, in 2011 - 1321 position), Donetsk National Technical University (982), Kharkov National University VN Karazin (1469, in 2011 - 1395 position) and Lviv Polytechnic National University (1703, in 2011 - 1738 position) [22]. The five top Ukrainian universities on April, 6, 2012 according to SciVerse Scopus bibliographic database [31] could be observed from the table 1:

Table 1

<i>N</i>	<i>University</i>	<i>Number of publications</i>	<i>Number of citations</i>	<i>h-index</i>
1.	Taras Shevchenko National University of Kyiv	9227	27567	54
2.	VN Karazin Kharkiv National University	5615	19270	44
3.	Ivan Franko National University of Lviv	3910	13607	35
4.	Odessa National University named after I.I. Mechnikov	2105	6497	34
5.	National technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute”	3520	5619	31

In general, we need to mention that Ukraine have a large University infrastructure, which at the same time could not perform competitively at global educational market. This is the result of low level of financial support of R&D activities at University level – total state budget for R&D activities in Ukraine in 2010 was 465,3 millions USD [32]. Also, the University managers mostly represent the old generation of academic people and are often in captivity of prejudices and stereotypes of the soviet times, for example regarding international cooperation. International University rankings could be a relevant tool for explanation for Ukrainian decision-makers in the area of University education what are contemporary world-class universities, how they perform and functioning.

The main University rankings in Ukraine and their results

Although the process of creation of national University rankings was started in 1983 in the USA, the first Ukrainian University ranking was established in 2000, when the project "Sophia Kyivska" was established by the International Academy of Personal Management, the Institute of Higher Education of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, the Ukrainian Institute of Social Researches and other academic institutions [5]. It was based mostly on two types of survey: among experts in academic area and among potential students. Thus, this ranking evaluates mostly the level of attractiveness of University among different audiences and had subjective character.

In 2006 the process of ranking of Ukrainian Universities was started by the Ministry of Education and Science of Ukraine [23]. This ranking is based on six criteria: teaching potential; international activity; the quality of education and the level of research activities among students; material background of Universities; and scientific research among the faculty. The data for this ranking come from materials for the accreditation of University by the Ministry, so it is calculated entirely on the basis of formal criteria.

The idea of ranking also became attractive for our mass media. Since 2007 the Ukrainian journal "Money" has published its own ranking [24], based on a survey of the most prestigious employers, who evaluate the graduates of different Ukrainian Universities. In 2007 another popular Ukrainian journal "Korrespondent" started its own ranking, based on the competition during the admission process (number of applicants per place) and the opinion of employers about quality of knowledge among the graduates. Later this ranking began to base on the opinion survey of the largest Ukrainian employers [25]. Ranking of Ukrainian weekly "Comments" [26], which also based on the opinion survey of the largest Ukrainian employers, was established in 2010.

Two rankings of Ukrainian Universities, based mostly on internationally recognized standards and approaches, are "TOP 200 Ukraine" [6], which was developed by the Department of UNESCO -- "High Technical Education, system analyses and informatics" of National University "KPI" and the Ukrainian weekly "Mirror of the Week" in 2007, and "COMPASS" [7], which is run and financed by the SCM Group [27] and Foundation "Development of Ukraine" [28] since 2008.

"TOP 200 Ukraine" in 2011 was calculated according to evaluation of 21 indicators (80%) and opinion survey among educational experts (20%) [29]. Its main formula: $\text{Integrated Index(II)} = \text{Index of Quality of Teaching and Research Potential of Faculty(IQTRP} - 10 \text{ indicators)} + \text{Index of Quality of Teaching (ICT} - 4 \text{ indicators)} + \text{Index of International Activities (IIA} - 7 \text{ indicators)}$. The ranking "TOP 200 Ukraine" was criticized by Ukrainian researchers (Sergiy Kurbatov, 2007 [8]) for its purely formal approaches (for example, evaluation of international activities mostly through membership in different associations) and for ignoring some important measurable indicators (for example, number of publications and citations of faculty members). The ten best universities in 2011-2012 according to the University ranking "TOP 200 Ukraine" [30] are presented in table 2:

Table 2

<i>N</i>	<i>UNIVERSITY</i>	<i>INTEGRATED INDEX</i>
1.	National technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute”	71, 56
2.	Taras Shevchenko National University of Kyiv	70, 81
3.	VN Karazin Kharkiv National University	50, 589
4.	National University of “Kyiv-Mohyla Academy”	42, 07
5.	Bogomolets National Medical University	42, 019
6.	National University “Kharkiv Polytechnical Institute”	41, 58
7.	National Mining University	37, 56
8.	National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine	37, 11
9.	Dnipropetrovsk National University	36, 53
10.	Kyiv National Economic University named after Vadym Getman	33, 54

As we see, here we have mostly universities from the capital of Ukraine, Kyiv (6 positions, including 2 top), Kharkiv (2 positions) and Dnipropetrovsk (2 positions). Also, we could mark the absence in the first top of this ranking Ivan Franko National University of Lviv, which is among the top Ukrainian universities according to Ranking Web of World Universities and SciVerse Scopus bibliographic database.

The University ranking “COMPASS”[7] is based on the methodology developed by Kiev International Institute of Sociology [33], which could be identify as opinion survey among few target groups: University graduates, employers and experts. This ranking has four main criteria: 1) the level of satisfaction of education and its implementation in professional life from University graduates (weight coefficient 0,10); 2) the perception of quality of Ukrainian University education by employers (0,31); 3) the perception of quality of Ukrainian University education by the experts (0,29) and 4) evaluation of the level of cooperation between universities and labor market(0,30). For example, 1182 graduates from 233 Ukrainian universities and representatives of 964 companies participated in survey. The top Ukrainian universities in 2012 according to ranking “COMPASS” are presented in table 3:

Table 3

<i>N</i>	<i>UNIVERSITY</i>	<i>SCORE</i>
1.	National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute”	90
2.	Taras Shevchenko National University of Kyiv	83
3.	National University of “Kyiv-Mohyla Academy”	43
3.	Kyiv National Economic University named after Vadym Getman	42
4.	Lviv Polytechnic National University	36
5.	Kyiv National University for Construction and Architecture	30

Again, five among six top Ukrainian universities according to ranking “COMPASS” are located in Kyiv, only one university from Lviv is presented. Kharkov National University VN Karazin, which are among the top tree Ukrainian universities according to Ranking Web of World Universities and SciVerse Scopus bibliographic database is beyond the top.

Rankings as a tool for reformation of universities

For creation of theoretical and methodological background for the adequate ranking of Ukrainian university a special concept was developed in 2009 at the Institute of Higher Education, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [34]. According to this concept the optimal for Ukrainian system of University education ranking could include three main criteria: 1) quality of teaching; 2) quality of research activities and 3) perception of University among the main target audiences. *The quality of teaching* could be calculated according to the following indicators: a)

quality of faculty; b) ratio of students and teachers; c) the level of internationalization among the faculty and the students and d) the level of informative and technological support of teaching processes. *The quality of research activities* includes: a) number of patents by faculty and students; b) number of publications in leading academic journals; c) index of citing of faculty and d) amount of grants and other financial resources from external sources per one faculty member. *The perception of University among the main target audiences* could be based on: a) the evaluation of the level of competitiveness of graduates at the labor market by employers; b) evaluation of the quality of teaching and research activities by students and graduates and c) evaluation of the University by expert in the area of education.

These three dimensions of activities cover the most important components of the University mission: teaching, research and the visible presence of University in public sphere as an active and influential actor (the 3rd mission of the University). So, with the proposed indicators we try to fix important aspects of all three dimensions. The indicators were selected from different rankings for the purpose of creation more objective, multi-dimensional ranking system. On the other hand they could give a clear vision of the ways of reformation and improving of the situation for managers and other policy-makers in the area of University education. This is especially important for current Ukrainian situation, because join the TOP of the leading international University ranking for the best Ukrainian universities was marked in 2010 as an indicator of successful realization of the Program of economic reforms for 2010-2014 by current President of Ukraine Viktor Yanukovich "Prosperous Society, Competitive Economics and Effective State" [35]. So, the state enforces Ukrainian universities to be much more sensitive to University ranking's issue and, as a result, to be more competitive at global educational market.

CONCLUSIONS

We see that international and national University rankings play important role in shaping of contemporary educational policies. Through their indicators decision makers in the area of University education could create a kind of vision of the main processes and tendencies at global educational space. Especially important University rankings are for countries in transition, like Ukraine, which try to reform their University system according to European and world's standards. So, the role of University rankings for such reformative activities is important and crucial for successful development of this system in future. University rankings could serve a kind of guidelines for decision-makers in the area of education and, at the same time, innovative technology for progressive transformation of university education according to challenges and demands of the 21st century. They become a kind of simple algorithm for those, who want to understand how to be competitive at global educational space.

References

- [1] Hazelkorn, Ellen Rankings and the Reshaping of Higher Education. The Battle for World-Class Excellence. Palgrave Macmillan, 2011 – 272 p.
- [2] Jung Cheol Shin, Toutkoushian, Robert and Teichler, Ulrich University Rankings. Theoretical Basis, Methodology and Impact on Global Higher Education. Springer, 2011. – 285 p.
- [3] Readings, Bill The University in Ruins. Harvard University Press, 1997. - 256 p.
- [4] Marginson S.& van der Wende M. To Rank or To Be Ranked: The Impact of Global Rankings in Higher Education// Journal of Studies in International Education, vol. 11 No3 / 4 2007.
- [5] Рейтинг навчальних закладів "Софія Київська" - [ttp://www.maup.com.ua/news/news.php?idn=594](http://www.maup.com.ua/news/news.php?idn=594)
- [6] Методика определения рейтингов университетов Украины "ТОП 200 Украина" - <http://www.zn.ua/3000/3300/56176/>
- [7] Рейтинг ВУЗов "КОМПАС"// <http://www.yourcompass.org/>
- [8] Курбатов С. Реальность и зазеркалье университетских рейтингов - <http://www.zn.ua/3000/3300/56436/>
- [9] ing Cheng and Nian Cai Liu Examining Major Rankings According to the Berlin Principles // Higher Education in Europe, vol. 33 No. 2/3, July-October 2008.
- [10] Valimaa J., Hoffman D. Knowledge Society Discourse and Higher Education// High Educ 2008, 56. – p. 265-285 .

- [11] Salmi, Jamil. The challenge of establishing world-class universities The World Bank, 2009.
- [12] Montesinos P., Carot J. M., Martinez J.-M., Mora F. Third Mission Ranking for World Class Universities: Beyond Teaching and Research // Higher Education in Europe, vol. 33 No. 2/3, July-October 2008.
- [13] Pelican J. The Idea of the University. A Reexamination. Yale University Press, 1992.
- [14] McCormic A. The Complex Interplay Between Classification and Ranking of Colleges and Universities: Should the Berlin Principles Apply Equally to Classification?// Higher Education in Europe. Vol. 33. № 2/3, July-October 2008.
- [15] Academic Ranking of World Universities (ARWU) - <http://www.arwu.org/index.jsp>
- [16] The Times Higher Education World University Rankings - <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/>
- [17] QS World University Rankings - <http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings>
- [18] Ranking Web of World Universities - <http://www.webometrics.info/index.html>
- [19] State Statistic Service of Ukraine - <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- [20] KEI and KI Indexes - http://info.worldbank.org/etools/kam2/kam_page5.asp
- [21] Global Competitiveness Report 2010-2011 - http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf
- [22] Ranking Web by Countries: Top Colleges and Best Universities of Ukraine - <http://www.webometrics.info/en/Europe/Ukraine%20>
- [23] Рейтинг ВУЗів від Міністерства освіти і науки України - <http://almamater.com.ua/modules/smartsection/item.php?itemid=26>
- [24] Рейтинг ВУЗов 2010 по уровню зарплат выпускников - http://dengi.ua/clauses/60873_Vypusnikam_kakih_vuzov_platyat_bolshe/p1.html
- [25] Рейтинг лучших ВУЗов Украины - <http://exclusive.korrespondent.net/investigations/1082612/print>
- [26] Рейтинг українських ВУЗов - <http://www.comments.ua/?spec=1274369002>
- [27] System Capital Management - <http://www.scm.com.ua/en/>
- [28] Foundation for "Development of Ukraine" - <http://www.fdu.org.ua/en/>
- [29] Леновицкая, О. Путь к профессионализму в высшем образовании - <http://projects.zn.ua/top200/articles/82153>
- [30] ТОП 200 Україна 2010 - <http://euroosvita.net/index.php/?category=3&id=1660>
- [31] Рейтинг ВНЗ України за показниками наукометричної бази даних Scopus - http://www.nbu.gov.ua/rating/ratings_uni/index.html
- [32] Прийнятий бюджет на 2010 рік, в якому витрати на науку складають 1,14% - http://nauka.in.ua/news/science-policy/article_detail/5265?print=true
- [33] Kiev International Institute of Sociology - <http://kiis.com.ua/en/news>
- [34] Курбатов С. Про формування рейтингів університетів в Україні // Педагогіка та психологія. – 2009. – № 3(64). – С. 111-120.
- [35] Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» - http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
- [36] The Global Competitiveness Report 2011-2012 - <http://gcr.weforum.org/gcr2011/>
- [37] Human Development Report 2010 - 20th Anniversary Edition The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development - <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/chapters/>

УДК 377.1

*Козловська І.М.,
Львівський науково-практичний центр ІПТО НАПНУ
Козловський Ю.М.,
Львівський інститут банківської справи УБС НБУ, м. Львів, Україна*

ОСВІТНЯ ІНТЕГРОЛОГІЯ: НАПРЯМИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

*Світлій пам'яті академіка
Семена Устимовича Гончаренка*

В статті представлено огляд науково-педагогічних досліджень в області освітньої інтегративної педагогії. Изложено основные научные результаты деятельности научной школы по проблемам интеграции в Украине.

Ключевые слова: интеграция, интегративная педагогика, образовательная интегративная педагогика, интеграция содержания, форм и методов обучения, интеграция в воспитательном процессе, интеграция в профессиональной подготовке

Постановка проблеми. Одним з найбільш перспективних наукових напрямів у педагогічній науці є дослідження інтегративних тенденцій в освіті. Саме "інтегративний підхід до елементів педагогічної системи забезпечить її повноцінне існування і функціонування в інтересах так званих "великих систем" – систем освіти, соціуму. Цей висновок базується на сучасних досягненнях соціології і кібернетики, розвитку космічних, ноосферичних, екологічних, біологічних, економічних, технологічних і багатьох інших, істотно різних за своїм змістом систем [35, с. 24]. Інтеграційні процеси нині широко використовуються у педагогічній практиці та мають достатньо серйозне теоретичне обґрунтування. На думку багатьох провідних учених, вітчизняна професійна освіта не має відповідного механізму сприйняття новаций, а основні напрями їх розвитку пов'язані в основному з оновленням цілей, змісту, форм і засобів: інтеграція ж передбачає забезпечення плавного переходу, без стресових ситуацій від традиційної до інноваційної освіти. Важливість досліджень з інтеграції в Україні є надзвичайно актуальною, оскільки має на меті узагальнити значний емпіричний досвід освітньої інтеграції, чітко розмежувати наукові розробки з інтеграції від великої кількості подрібок, які дискредитують ідею інтегративного навчання.

В обґрунтуванні основ освітньої інтегративної педагогії та її прикладних аспектів ми спиралися на методологічні ідеї інтеграції С.Гончаренка, теоретичні розробки основ взаємозв'язку загальноосвітньої та професійної підготовки (А.Беляєва, С.Батишев, Р.Гуревич), основи теорії міжпредметних зв'язків (В.Максимова, М.Махмутов), розробки різних аспектів інтеграції в освіті (В.Сидоренко, Ю.Тюнников, О.Дубинчук, О.Сергєєв) та ін.

Метою пропонованої статті є огляд науково-педагогічних досліджень у галузі освітньої інтегративної педагогії та наукових результатів діяльності наукової школи з проблем інтеграції академіка Семена Гончаренка.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне обґрунтування інтегративних процесів в освіті є однією з необхідних умов оновлення навчального процесу. На основі теоретичного аналізу та стану практики виявлено, що практично всі освітні поняття та процеси пов'язані з інтеграційними процесами, що зумовило виділення *інтегративної педагогії* як галузі наукового знання про суть, закономірності та застосування інтеграції [7]. Предметом нашої уваги є інтегративні процеси в освіті, тому звужуємо пропоноване поняття до терміну *освітня інтегративна педагогіка*. Нижче висвітлено низку прикладів інтегративних досліджень, які

презентують результати діяльності наукової школи з проблем інтеграції, започаткованої три десятиліття тому роботами академіка Семена Устимовича Гончаренка.

Освітня інтегративна теоретична основа інтегративного підходу в професійній освіті. В основі теорії освітньої інтегративної педагогії покладено три базові закони та їх наслідки, які дають можливість перейти до прикладного аспекту дослідження – побудови дидактичної системи інтегративного навчання та розробки конкретних методик.

У першій базовій закономірності (корелятивність) стверджується, що елементи інтеграції повинні мати властивості, які забезпечують їх здатність до узгодженої взаємодії. З цієї закономірності виводяться такі наслідки: елементи інтеграції повинні бути достатньо однорідними, щоб зберегти здатність до взаємодії; елементи інтеграції повинні бути достатньо різноманітними, щоб запобігти їх синтезу; елементи інтеграції повинні мати критичні (порогові) значення, починаючи з яких їх взаємодія є ефективною; взаємодія суто предметних знань веде до підсумовування цих знань (принцип локалізації); взаємодія проблемних (інтегрованих) знань породжує нові знання (принцип суперпозиції); якість засвоєння знань залежить від ступеня їх інтегрованості.

Друга базова закономірність (імперативність) визначає, що процес є інтегративним тоді і тільки тоді, коли виконуються такі умови: поява якісно нових властивостей у результаті інтеграції; наявність системно-структурного характеру зінтегрованого об'єкта; збереження індивідуальних ознак елементів інтеграції; існування декількох стабільних станів зінтегрованого об'єкта. Ця закономірність має ряд наслідків: результатом інтегративного процесу є система; збереження індивідуальних властивостей елементів інтегрованих знань дозволяє структурувати знання як за предметним, так і за проблемним принципом; функціональні залежності між параметрами інтегрованої системи є нелінійними; обсяг інтегрованих знань менший за обсяг елементів знань, що інтегруються (за рахунок якісних перетворень елементів); залежно від умов, знання проявляють предметний або інтегративний характер (дуалізм знань), що обумовлено збереженням індивідуальних ознак елементів; підчас формування інтегративної системи елемент якісно змінюється, виконуючи "роботу входу" в структуру системи.

Третя базова закономірність (доповнювальність) встановлює зв'язки інтеграції та диференціації: інтегративні процеси викликають процеси диференціації (і навпаки). Оскільки це твердження безпосередньо впливає з законів філософії, розглянемо деякі наслідки: критичне значення у наростанні інтегративного процесу зумовлює появу порогового значення процесу диференціації; здатність знань як до інтеграції, так і до диференціації свідчить про наявність у них інваріантної частини (фундаментальні знання); здатність знань як до інтеграції, так і до диференціації свідчить про їх здатність до квантування; дидактичний потенціал знань, який визначає здатність до їх використання та перетворення, поетапно знаходиться у резерві або інтеграції, або диференціації [17-18].

Інтеграція наукової і навчальної діяльності. Інтеграція у науковій діяльності базується на реалізації об'єктивних підстав інтеграційних процесів в науці, враховуючи як загальнонаукові, так і організаційні аспекти діяльності. Інтеграційні процеси розповсюджуються на всі характеристики науки - наукову діяльність, наукове знання, соціальну функцію науки. В умовах університету єдність систем навчальної та наукової діяльності освіти розглядається в контексті принципу доповнюваності. Інтеграція складових у багатомірному науковому просторі університету, де всі структурні складові закономірно розташовані, а більшість з них піддається формалізації та кількісному представленню, є важливою передумовою побудови математичних моделей наукової та навчальної діяльності у їх органічній єдності. Загальнонаукова складова може слугувати з'єднувальною ланкою між професійно-галузевою та професійно-освітньою складовими, оскільки містить інваріантний науковий апарат, необхідний як у галузевих, так і в едукативних дослідженнях. Зауважимо, що органічне поєднання усіх трьох складових у науковій діяльності університету на основі загальнонаукової може сформувати на стику теорії едукативної та загального наукознавства нову інтегративну галузь науки – теорію едукативної наукової діяльності.

Закон корелятивності передбачає розгляд наукової діяльності як матриці фрактальних структур – з однаковим набором елементів і різними підструктурами – з подальшою їх інтеграцією. Фрактальна подібність вказаних структур створює можливості для ефективної інтеграції елементів за аналогічними алгоритмами. За цих умов посилюється синхронізація навчального та наукового процесів в університетах, зростає їх узгоджена взаємодія для забезпечення самодостатності кожної підсистеми за умов їх самоподібності. Використання закону імперативності є доцільним у процесі пошуку нових підходів до побудови системи кількісних та якісних показників, що характеризують результати наукової діяльності науково-освітнього працівника, структурного підрозділу та університету загалом. Наукова обґрунтована інтеграція якісних та кількісних показників наукової діяльності та навчальної діяльності є першим етапом до інтеграції цих підсистем та розробки інтегрального кількісно-якісного показника науково-навчальної діяльності університету загалом [19].

Інтеграція навчальних циклів. На сучасному етапі спостерігається загальна тенденція зближення природничих і гуманітарних наук. У зв'язку зі змінами, що відбувалися у науці і освіті, проблема інтеграції змісту освіти була поставлена в другій половині ХХ століття, коли активно розглядалися питання узагальнення і систематизації знань, міжпредметних зв'язків, формування світогляду. Значний потенціал інтеграції у педагогіці підтверджується науковими розробками щодо інтеграції окремих предметів, методик технологій. Особливо значущою є можливість удосконалення змісту освіти шляхом інтеграції змісту різноциклових предметів [26]. Досліджувалися проблеми інтеграції теоретичного та виробничого навчання у професійно-технічній школі [38], та педагогічні умови інтеграції природничо-математичної і спеціальної підготовки економістів у аграрних ВНЗ (формування системи природничо-математичних, економічних та спеціальних знань аграрного профілю; використання проблемного підходу до структурування змісту навчального матеріалу; реалізацію метапідходу й конструювання інтегрованих метапредметів) [23]. Предметом наукового дослідження були також особливості інтеграції знань учнів при вивченні матеріалознавства у [28].

Інтеграція змісту професійної підготовки фахівців. Система інтегративного змісту професійної підготовки майбутніх фахівців комп'ютерного профілю забезпечує можливість постійного поповнення знань та розширення практичних умінь та навичок; формування конкурентоспроможного професіонала на основі сформованих інтегрованих знань, практичних умінь, навичок. Дослідження ґрунтується на положенні, що система є динамічною, цілеспрямованою, відкритою, нелінійною, самоорганізуючою, що сприяє переходу від фрагментарної інтеграції окремих компонентів навчального процесу до виникнення ефекту інтегративності, який приводить до суттєвого поліпшення ефективності підготовки фахівців комп'ютерного профілю [20].

Інтегративно-диференційований підхід полягає у забезпеченні розвитку інтегративних процесів і одночасно проявляється в диференціації, що спрямована на формування особистісної орієнтації навчально-виховного процесу. Ефективним є поняття інтегративної дидактичної одиниці як сукупності елементів навчального матеріалу, яка базується на міжпредметних та внутрішньопредметних зв'язках, виконує порівняльну, причиново-наслідкову, індуктивну, дедуктивну, синтетичну та узагальнювальну функції [11].

Концепція проектування модульної дидактичної системи професійного навчання й інтегрованого змісту технічних дисциплін передбачає інфологічну модель систем і технологій навчання та модель модульного блока, що містить три ступені інтеграції змісту навчання (внутрішньопредметну та міжпредметну, предметно-модульну, проблемно-модульну), які відповідають моноаспектному (моносистемному), поліаспектному (полісистемному) та субстратному принципам вивчення об'єктів предметної області та є основою для розроблення двох методик інтеграції, що базуються відповідно на інтегративно-модульному й об'єктно-орієнтованому підходах [22]. У цьому ж руслі розроблено теоретичні основи професійної дидактики інтегративних курсів у професійно-технічних навчальних закладах [30].

Інтегративне навчання. Основними ідеями інтегративного навчання комп'ютерних

технологій у професійній підготовці є розуміння його як суттєвого чинника формування змісту сучасної освіти з урахуванням прогностичного аспекту її розвитку; акцентування значущості не лише змісту професійних знань, але й необхідних на даному етапі навчання комп'ютерних умінь; передбачення етапності інтегративного навчання комп'ютерних технологій у професійній підготовці; виявлення функцій та умов ефективного впровадження комп'ютерних технологій у навчальний процес професійного навчального закладу певного профілю та розробка його організаційно-методичного забезпечення [29].

Інтеграція методів навчання передбачає низку педагогічних умов навчання фахових дисциплін у вищих технічних навчальних закладах: теоретичне обґрунтування та практична розробка інтеграції методів навчання в контексті закономірностей і принципів професійної дидактики; забезпечення органічного зв'язку методів навчання зі змістом і цілями вивчення фахових дисциплін; поєднання внутрішньої (структурних компонентів у межах одного методу) та зовнішньої (поєднання окремих методів) інтеграції методів навчання фахових дисциплін. На основі закономірностей інтеграції виділено їх наслідки та виявлено принципи інтеграції методів навчання. розроблено авторську методику інтеграції методів навчання фахових дисциплін у підготовці майбутніх будівельників [1]. Ці розробки слугують основою для інтегративних методик, зокрема методичної системи виробничого навчання майбутніх кравців у ПТНЗ, яка побудована на основі використання інтегрованих мікромодулів, що інтегрують зміст навчання по кожній мікрооперації технологічного процесу; структуру інтегрованого мікромодуля та його складових; метод формування інтегрованого змісту, який ґрунтується на використанні математичних моделей структур інтегрованого мікромодуля, модуля, модульного блоку; метод комплексного навчання на основі інтегрованих мікромодулів, який забезпечує навчання як на репродуктивному так і продуктивному рівнях, з одночасною інтеграцією складових мікромодуля в контексті виконання окремої технологічної мікрооперації [2].

Організаційні аспекти інтегративного навчання. Інтегрований урок є синергетичною системою, яку доцільно моделювати з виділенням логічно завершеного елемента уроку – чарунки – з опорою на існуючі системи виробничого навчання на основі інноваційного підходу до інструктажу та специфічні методи навчання операторів комп'ютерного набору з дотриманням визначених вимог до інтегрованого уроку виробничого навчання [31]. Одним з перспективних засобів удосконалення фахової підготовки є формування дидактичних комплексів, які відповідають основним аспектам діяльності навчального закладу та дають можливість координувати управлінську діяльність та дидактичний аспект навчально-виховного процесу. Доцільність дидактичних комплексів зумовлюється постійним зростанням ролі системного та інтегративного підходу у комплексних дослідженнях [14]. Інтегрована навчальна практика розглядається як окремий вид професійної підготовки фахівця, пов'язаний зі спеціальними завданнями та реалізацією відповідного інтегративного змісту, форм та методів навчання. розроблена методика етапної організації інтегрованої навчальної практики [32].

Модель системи контролю знань і вмінь студентів, у якій основними елементами є умови й етапи діяльності викладача і студента у процесі контролю, змістово-цільово-рівнева матриця, комплекс контрольних завдань, результат навчання студента, передбачає інтегративний підхід [9]. *Інтегрований підручник* базується на методологічних підходах до структуризації змісту навчання, відповідних принципах та конкретизується як інтегративний підручник з іноземних мов для майбутніх фахівців інженерних спеціальностей [15]. Традиційне вивчення цих дисциплін орієнтоване на загальноосвітню підготовку, тому виникає потреба обґрунтування та розробки інноваційних підходів до формування професійно важливих знань, умінь і навичок у майбутніх фахівців. Суттєву роль тут відіграє інтегративний підхід до організації самостійної роботи студентів, що забезпечує формування її цілісної системи [34].

Інтегративна система навчання. Інтегративний підхід до культурологічної підготовки фахівців аграрного профілю полягає у: виявленні методологічних, психологічних,

педагогічних та методичних передумов інтеграції процесу культурологічної підготовки фахівців аграрного профілю; визначенні елементів інтеграції, які формують систему і підсистеми культурологічної підготовки; розробці механізмів інтеграції; виявленні властивостей сформованої інтегративної системи. Інтеграція дозволяє надати особистості змогу здійснювати професійну діяльність в контексті ціннісних орієнтацій та максимально розвивати особистісний та професійний потенціал [21]. Система інтегративної професійної підготовки майбутніх економістів передбачає такі види інтеграції: наукових знань; досвіду різних наукових шкіл; інформаційних технологій; соціокультурного аспекту; а також міжпредметну інтеграція; інтеграцію теоретичного та виробничого навчання; суб'єктів навчально-виховного процесу; знань, практичних умінь, навичок, якостей, досвіду професійної та соціальної діяльності, що призводить до виникнення ефекту інтегративності [12]. Система гуманітарних інтегрованих знань студентів технічних університетів містить логічно завершені блоки інтегрованих знань та зміст і методи вивчення інтегрованого метапредмета "Культурологічна підготовка інженера" [4]. Основні положення формування системних знань учнів інтеграційними засобами передбачають необхідність системного характеру отримуваних учнями знань, використання інтегративних методів як інструментарію досягнення системності знань учнів; забезпечення формування наукового світогляду в процесі вивчення інтегративних спецкурсів; екологізацію знань учнів [10].

Інтегративні процеси у пізнанні та проблема інтеграції знань передбачали дослідження дидактичних умов інтеграції знань з математики та спеціальних дисциплін [5]; виявлення особливостей змістового та процесуального аспектів інтеграції знань і вмінь з природничих дисциплін студентів-іноземців підготовчих факультетів [16]; інтеграцію професійних знань засобами інформаційних технологій у процесі фахової підготовки майбутніх будівельників [3]; інтеграцію соціально-економічних знань учнів професійно-технічних навчальних закладів сфери обслуговування [37]; інтеграцію екологічних знань учнів професійно-технічних закладів освіти у процесі вивчення біології з впровадженням інтегрованого курсу "Біологія з основами екології" [24].

Інтегративний підхід до виховання. Інтеграція змісту методів і форм естетичного виховання передбачає обґрунтування його теоретичних засад у навчально-виховному середовищі, зокрема це опора на історико-філософський, середовищний, аксіологічний, креативний, діяльнісний, інтегративний підходи з домінацією інтегративного підходу; естетична спрямованість викладання навчальних дисциплін та позааудиторної діяльності учнів на формування інтегрального естетичного світогляду; розробка інтегративної методики естетичного виховання студентів; гармонізація засобів естетичного виховання; інтеграція естетичних знань як основи естетичної свідомості, поведінки та відносин; взаємозв'язок методів естетичного виховання в навчально-виховному середовищі та організаційне забезпечення інтегративного підходу до естетичного виховання студентів (підготовка викладача, навчально-методичне забезпечення) [8].

Інтегративний підхід до полікультурного виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого технічного навчального закладу передбачає використання когнітивного потенціалу змісту навчання на засадах інтеграції (полікультурна підготовка студентів у процесі викладання різних дисциплін з використанням виховного потенціалу усіх навчальних предметів у рамках освітньо-виховного метапредмета «Полікультурна компетентність інженера» на основі інтегративного підходу) [33].

У процесі формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів технічного університету на основі інтегративного підходу виявлено, що найвищим рівнем інтеграції, коли аксіологічні знання складають цілісну систему, є особистісна інтеграція, зміст якої полягає в тому, що взаємодія проблемних, інтегрованих знань породжує нові знання. Особистісна інтеграція переводить інтегровані аксіологічні знання у професійно-ціннісні орієнтації конкретної особистості. Інтеграцію професійних і гуманітарних знань, яка є потужним стимулом формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів, доцільно проводити як у процесі вивчення навчальних дисциплін, так і в позааудиторній науково-

дослідницькій та виховній діяльності [13].

Підготовка фахівця на основі інтегративного підходу містить дослідження інтегративної професійної та психолого-педагогічної підготовки вчителя фізики до професійної орієнтації учнів гімназії (реалізація інтегративних технологій навчання фізики) [25], інтегративну професійну підготовку вчителя техніки (формування системи знань про інтеграцію змісту, форм і методів навчання; формування здібностей використовувати інтегративний підхід у професійній діяльності) [39]. Інтегральна готовність дизайнера до професійної діяльності базується на інтеграції загальнохудожніх і професійних знань. Зміст знань, які має засвоїти майбутній дизайнер, поєднує наступні напрями: загальнотеоретичний, загальнохудожній, професійно-орієнтований, інженерно-технічний та технологічний, а також організаційно-технічний, у результаті формування інтегративного змісту підготовки майбутніх дизайнерів спостерігається позитивна динаміка розвитку рівнів професійних умінь і сформованості творчого ставлення до професійних знань [27]. формування професійної компетентності майбутніх фахівців залізничного транспорту на основі інтегративно-диференційованого підходу. передбачало розробку методики інтеграції знань майбутніх фахівців залізничного транспорту в технічних університетах [36].

Висновки. Таким чином, результати аналізу напрямів інтегративних досліджень у професійній освіті доводить методологічну спроможність та практичну доцільність використання інтегративного підходу. Очевидно, що в межах однієї статті неможливо представити усі наявні результати досліджень у галузі освітньої інтегративної педагогії. Тому до подальших напрямів відносимо розширення та доповнення проведеного дослідження.

Література:

1. Білик О. С. Педагогічні умови інтеграції методів навчання фахових дисциплін майбутніх будівельників у вищих технічних навчальних закладах: дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Білик Оксана Сергіївна. – Вінниця, 2009. – 214 с.
2. Божко Н. В. Методика виробничого навчання майбутніх кравців у ПТНЗ засобами інтегрованих мікромодулів: дис... кандидата педагогічних наук : 13.00.02 / Божко Наталія Василівна. – 2010. – 378 с.
3. Булейко О. І. Інтеграція професійних знань майбутніх будівельників засобами інформаційних технологій у процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. І. Булейко. — Вінниця, 2009. — 20 с.
4. Вознюк О. М. Формування системи гуманітарних інтегрованих знань студентів технічних університетів : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Оксана Миколаївна Вознюк. — Вінниця, 2005. — 270 с.
5. Васіна Л. С. Дидактичні умови інтеграції знань з математики та спеціальних дисциплін у підготовці майбутніх радіотехніків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. С. Васіна. — К., 2006. — 21 с.
6. Вознюк О. М. Формування системи гуманітарних інтегрованих знань студентів технічних університетів: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Оксана Миколаївна Вознюк. – К., 2004. – 270 с.
7. Гончаренко С. У., Козловська І. М. Теоретичні основи дидактичної інтеграції у професійній середній школі // Педагогіка і психологія. – 1997. – №2. – С.9-18.
8. Деркач Ю. Я. Інтегративний підхід до естетичного виховання студентів педагогічного коледжу / Ю. Я. Деркач // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. – Херсон, 2012. – Вип. 15. – С. 28–34/
9. Джулай Л. Інтегрований підхід до модульного контролю знань студентів медичних коледжів // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1997. – № 3-4. – Ч. 1. – С. 115-118.
10. Джулик О. І. Інтеграція знань учнів з фізики та спецтехнології у професійних навчально-виховних закладах // Науково-методичне забезпечення діяльності сучасної професійної школи. – Київ. – 1994. – С.65-67.
11. Дольнікова Л. В. Інтегративно-диференційований підхід до структурування змісту природничих дисциплін у медичних коледжах. – дис. канд. пед. наук: пед. наук : 13.00.04 / Любов Василівна Дольнікова. – Київ, 2001. – 233с.
12. Іванченко С. А. Теоретико-методичні засади системи інтегративної професійної підготовки майбутніх економістів: дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора педагогічних наук 13.00.04 /

Іванченко Євгенія Анатоліївна. – Одеса, 2011. – 395 с.

13. Камінська О. М. Формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі технічного університету. дис. канд. пед. наук: пед. наук : 13.00.07 / Камінська Оксана Михайлівна. Дрогобич, 2012. – 251 с.

14. Камінський Б. Т. Формування дидактичних комплексів у професійно-технічних училищах електро- і поштового зв'язку (інтегративний підхід) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Богдан Тадейович Камінський. — К., 2000. — 237 с.

15. Ключковська І. М. Структурування змісту інтегративного підручника з іноземних мов для майбутніх фахівців інженерних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І. М. Ключковська. – Т., 2006. – 20 с.

16. Кміт Я. М. Дидактичні особливості інтеграції знань і вмінь з природничих дисциплін у процесі підготовки студентів-іноземців до навчання у вищій медичній школі : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Ярослав Михайлович Кміт. – К., 1995. – 182 с.

17. Козловська І. М. Деякі напрями інтегративних досліджень у дидактиці професійної освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти: Результати досліджень і перспективи: Зб. наук. праць / За ред. І.А.Зязюна та Н.Г.Ничкало. – К., 2003. – С. 360-368.

18. Козловська І. М. Теоретичні та методичні основи інтеграції знань учнів професійно-технічної школи. – дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Ірина Михайлівна Козловська. – Київ, 2001. – 464с.

19. Козловський Ю. М. Моделювання наукової діяльності вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект: [Монографія] / Ю. М. Козловський. – Львів: СПОЛОМ, 2012. – 484 с.

20. Корчевський Д. О. Інтеграція знань як провідна тенденція формування змісту професійної підготовки фахівців комп'ютерного профілю // Нові технології навчання. – 2013. – №78. – С.153-158.

21. Костриця Н. М. Система культурологічної підготовки майбутніх фахівців аграрного профілю: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Костриця Наталія Михайлівна. – Київ – 2012. – 461 с.

22. Костюченко М. П. Проектування інтегрованого змісту технічних дисциплін модульного навчання у професійно-технічних навчальних закладах : дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Костюченко Михайло Петрович. – Харків, 2008. – 325 с.

23. Левчук О. В. Інтеграція природничо-математичної та спеціальної підготовки майбутніх економістів у вищих аграрних навчальних закладах: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Левчук Олена Володимирівна. – Вінниця — 2008. – 226 с.

24. Магура Н. Л. Формування екологічних знань учнів професійно-технічних закладів освіти у процесі вивчення біології: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Магура Неоніла Леонтіївна. – К., 2001. – 235 с.

25. Пайкуш М. А. Професійна готовність учителя до інтеграції знань учнів у профільних класах гімназії // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2005. – Вип. 19. – Ч. 1. – С. 293-299.

26. Пастирська І. Я. Загальнонаукові передумови інтеграції змісту гуманітарних та природничих дисциплін у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ – початку ХХІ століття / І. Я. Пастирська // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Електронне наукове фахове видання. – Вип. 4. – 2011р. – Режим доступу : [http:// www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_4/11_piurps.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_4/11_piurps.pdf).

27. Прусак В. Ф. Педагогічні засади інтеграції загально-художніх і професійних знань у підготовці дизайнерів // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 2. – С. 40-47.

28. Сліпчишин Л. В. Інтегративний підхід до вивчення матеріалознавства та гуманітарних дисциплін у вищих професійних училищах машинобудівного профілю : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Лідія Василівна Сліпчишин. – К., 2006. – 275 с.

29. Собко Р. М. Дидактичні особливості інтегративного навчання комп'ютерних технологій у професійній підготовці електриків: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2002. – 218 с.

30. Собко Я. М. Дидактика інтегративних курсів: становлення, сутність та перспективи // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – №2. – С.99-106.

31. Стечків О. О. Методичні засади інтегрованого уроку виробничого навчання у підготовці операторів комп'ютерного набору: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2003. – 249 с.

32. Хмілярчук Н. С. Педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туризму : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Наталія Семенівна Хмілярчук. – Вінниця, 2007. – 270 с.

33. Цимбрило С. М. Полікультурне виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого технічного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» 13.00.07 / С. М. Цимбрило. – Дрогобич, 2011. – С. 23.

34. Цюприк А. Проблема організації самостійної роботи студентів: Методичні рекомендації. – Львів: Коло, 2002. – 20 с.

35. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе / Д. В. Чернилевский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 437 с.

36. Шаргун Т. О. Інтеграція знань студентів зі спеціальних дисциплін та іноземних мов у технічних університетах // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. – К.: Наук.-метод. Центр вищої освіти, 2004. – № 39. – С. 165–171.

37. Якимович О. Н. Формування соціально-економічних знань учнів професійно-технічних навчальних закладів сфери обслуговування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. Н. Якимович. – Вінниця, 2011. – С. 20.

38. Якимович Т. Д. Інтеграція теоретичного і виробничого навчання в процесі професійної підготовки фахівців (на матеріалі електронної промисловості) : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Тетяна Дмитрівна Якимович. – Київ, 2001. – 248 с.

39. Якубовски М. А. Математическое моделирование профессиональной деятельности учителя: Монография. – Львов: «Свросвіт», 2003. – 518 с.

SCIENCE EDUCATION INTEGRATION: THE DIRECTIONS OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL RESEARCH IN UKRAINE

One of the most promising research directions in teaching science is the study of integrative trends in education. It is an integrative approach to the elements of the teaching system will provide its full existence and functioning for the benefit of the so-called "large systems", that is, the systems of education and society. This conclusion is based on the achievements of modern sociology, cybernetics, space, noospheric, environmental, biological, economic, technological and many other significantly different in content systems.

Integration processes is now widely used in educational practice having sufficient serious theoretical justification.

Leading scholars are of the opinion the national vocational education has not pertaining mechanism of perception of the innovations; the main directions of their development are mainly related to updating the objectives, content, forms and tools.

Integration on the contrary create provisions for a smooth transition without distresses at rapid transfer from traditional to innovative education.

The importance of the research on integration in Ukraine is extremely important, since it is intended to summarize the major empirical educational integration clearly distinguishing between the research in the field of integration and a large number of fakes that discredits the idea of integrative learning.

The results of the analysis of the trends of integrative research in vocational education proves the ability of the methodological and practical feasibility of using an integrative approach. It is obvious that in the framework of the article it is impossible to present all available research in the field of educational integrative science. Therefore, we hope to widen and further classify the areas of scientific investigation in the nearest future.

УДК 371.2 (09)

A. V. Voznyuk, Candidate of Pedagogical Sciences,
Zhitomir Ivan Franko State University, Ukraine

THE MAIN ASPECTS OF THE UNIVERSAL PARADIGM OF DEVELOPMENT: FROM THE UNIVERSE TO A CREATIVE PERSONALITY

*Tight is the circle of existence:
Even as all roads lead to Rome,
Our lot's the slavish repetition
Of everything in time to come*

A. Blok

Зроблена спроба комплексного дослідження людини, людської особистості та світу в контексті їх розвитку. Автор аналізує розвиток предметів та явищ, які відносяться до різних рівнів реальності, що дозволяє сформулювати основні аспекти концепції універсальної парадигми розвитку. Робиться висновок, що пізнання світу передбачає інтеграцію наукового та міфологічного, що виявляє Істину, в якій поєднуються протилежності та формується дипластія – притаманний лише людській свідомості психологічний феномен “ототожнення двох елементів, які одночасно виключають один одного) – продуктивний психологічний механізм орієнтації людини в оточуючому світі.

Ключові слова: універсальна парадигма розвитку, Всесвіт, особистість, діалектичні суперечності, діахронія, синхронія.

Any motion is, first of all, a wave, whose structure is universal, for it fixes ascending and descending branches, as well as the points of maximum, minimum and zeroes of the function, being the wave's "beginnings of stabilizations". This structural parallelism of any process is illustrated worded by K. Kielmeier the "law of parallelism", which E. Haeckel named "the biogenetic law": a specimen repeats during the period of quick and short time of its ontological development the most important of those changes of the form, through which its ancestors have passed during slow and long pathway of their paleontological development according to the laws of heredity and adjustment.

The principle of isomorphism of structural and dynamic aspects of the world (synergetics shows that in nonlinear systems "processes near the centre today go, as they went in the whole system in the past, and on the periphery of the structure they are going, as they will go in the whole structure in the future" [19]), from which we proceed while conceptualizing the universal model, allows to draw a conclusion about existence of certain universal paradigm of any development, motion, idea of which is found at the works of practically all significant thinkers. Like Aristotle and Kant, Hegel maintains that life's essence should be searched for in a certain goal, being the cause of existence and development of life. Hegel writes that end, or result, is in the same measure the first, with what the motion starts. F.Engles supposes that, "beginning and end are necessarily bound with each other, like the Northern and Southern poles".

Unity of synchronism and diachronism is found on the level of abstract-logical reasoning, where, on the one hand, there are synchronic (synthetic) elements – axioms of logics, having logical immunity: they are impossible to be proved or rejected. On the other hand, here we have diachronic (analytic) element – the unfolding chain of thoughts in the process of proving. It is clear, that these two elements are interconnected and do not exist one without the other. Besides, here we can find the dichotomy of analytical and synthetic judgments, as well as analytical and synthetic aspects of knowledge, which are mutually determined, when analytical unwinding of thought reveals only that what has been in it in convoluted, synthetic state. Hegel maintains that analytical statement contains

the problem as already resolved, and L. Wittgenstein writes that in logics the process and result are equivalent when proof is only a mechanical way to make easier the recognition of tautology where it is complicated [54] Kant interprets synthetic judgments as increasing our knowledge, and analytical – as explaining what has already been, though and a latent way, in the premises.

We see that mankind uses two mutually opposite types of knowledge (correlating with dichotomized functions of the cortex) – synthetic and analytical (synchronic and diachronic, cyclic and linear). It is in the sphere of the first the crystallization of the decision of a problem is actualized. The synthetic knowledge can be brought into correlation with such notions, as "universal informational field", "collective unconsciousness", the "waves of cosmic semantics", etc (the latter notion is invented by V. V. Nalimov) which circulate among some scientists, focusing on the problem of solving the problem, being the fundamental and, to our mind, one of the most important subjects of psychological research.

The analytical knowledge represents the process of actualization of synthetic knowledge, the unfolding in a linear analytical way the purport, contained in it in a virtual, terse, potential form. The reasoning of C. Hempel clears up this statement. He writes that if all mathematical proof are based exclusively on the logical conclusions from certain postulates, then a mathematical theorem, like Pythagorean proposition in geometry, doesn't state anything that would be objectively or theoretically new, comparing with the postulates, it is deduced from, although its contents could be psychologically a new one in the sense that we haven't suspected it to be contained in the postulates in a hidden way. So, as L. Max puts it, carefully moving away from our imagination all that got here only as an addition to the construction, not through syllogism, we shall find in our imagination nothing, but one initial statement.

The situation, when analytical knowledge appears to be a certain projection of a synthetic knowledge, may be illustrated with a philosophical paradox of development (or emergency), consisting in that, that the new arises simultaneously out of the old, and not from the old (being actually new), for in this case the difference between the new and the old is levelling: if the new arose out from the old, then, consequently, it had been in the old in potential, virtual, implicit form and it was not new in essence. Here we have the process of mutual transformation of the two aspects of knowledge – analytical and synthetic.

Let us consider the main aspects of universal paradigm of development conceptualized by us, since this paradigm expresses the principle of mutual transformation analytical and synthetic elements of any phenomenon. The main attribute of our world is its duality, splitting into polar principles – right and left, light and darkness, good and evil... Universal dichotomy, binary division of the phenomena and things of the world is its particularity which difficult to dispute. Duality is a speculative ground of any motion, change, development, since duality reflects the states of inequality, incongruity, difference, contradiction which presupposes interaction, motion, being the result and way of realization of these states. General dichotomy of the Universe reflects conceptual source of motion and development – the dialectical law of the unity and struggle of opposites. In the most general schematic way this struggle is traced in the form of development of dialectical contradiction in the very essence of all things, passing following stages of its evolution: identity, difference, opposition, new identity, in which the contradiction between the opposites is worked out. Here we observe the process of fission (breaking) the state of wholeness (identity of opposites) of the developing things and phenomena and, in the end, the restoring of this wholeness on a higher evolutionary level. The given scheme of the development of dialectical contradiction, fixing reiterating (cyclic) changing of two polar states, wholeness and discreteness (reflected in the categories of single and plural), is universal.

Universal development scheme is reflected in the sphere of dialectics of symmetry-asymmetry, the most general twin category of philosophy and natural sciences. The data of different sciences indicate that phenomenon of symmetry-asymmetry gains the features of basic theoretical idea. The principle of symmetry-asymmetry reveals the greater importance with the development of science as a form of social consciousness, which states that along with the complicating of the processes of nature in greater degree asymmetry appears.

Symmetry in most general approximate way can be defined as proportionality, organization, homogeneity, identity, wholeness, cyclic recurrence, simplicity; and asymmetry – as disorder, non-homogeneity, non-proportionality, multiplicity, linearity, complexity in systems' organization. Besides, asymmetry does not exclude the elements of symmetry, when plural, non-homogeneity asymmetric environment transforms from the unorganized to organized state, and structural differences between its elements are levelled on the account of their functional-system coordination in the process of interaction. On the whole, we can say, that "symmetry is a category, marking the process of becoming and existence of the identical moments in certain conditions and certain relations between different and opposite phenomena of the world; asymmetry is a category, which marks existence and becoming in certain conditions and certain relations the difference and opposition inside unity, identity, wholeness of the phenomena" [9].

The notions of symmetry and asymmetry, being system categories, taken in their dialectical unity, refract practically all twin categories of philosophy and natural sciences, simplifying and unifying their contents. It should be noted that using the phenomena of symmetry and asymmetry in terms of the phenomena of other sort, reflected in twin philosophical categories (such, as single and plural, transcendental and immanent, part and whole, simple and complex, cause and effect, etc) illustrates an example of using a scientific metaphor, helping to regularize varied views, bringing them to certain general theoretical "denominator", building the simplest theoretical model of development.

Developmental scheme of dialectical contradiction can be written down in the following way: identity (something integrated, symmetric), difference (the process of fission the wholeness, the act of breaking the symmetry), opposition (something plural, asymmetric). So, we have two changing each other states: symmetry (the unity of oppositions) and asymmetry (difference and opposition of the polar principles: as Hegel indicates, contradiction and opposition are, in fact, a single moment, and the contrary can be defines as contradictory).

Mutual transformation of symmetry and asymmetry (continuity and discreteness, cyclic and linear links and relationships) is reflected in the interaction of two causal factors, conceptualized in the framework of the principles of determinism and indeterminism. From the standpoint of determinism cause and effect are considered to be differentiated in space and time discrete entities, "as separate sections of universal interaction" [35, p. 531], in which each cause precedes a certain effect, and causal relationships gain linear, diachronic, asymmetric nature. As P. Curie writes, "there is no action without a cause. Actions are the phenomena, for arising of which a certain dissymmetry is always needed" [6, p. 75]. From the standpoint of indeterminism cause and effect as separate, discrete entities are not differentiated, herewith the causal relations, if here we can call them such, gain cyclic, synchronic (symmetric) form, and cause and effect are, in fact, just the same things. It should be noted that given synchronic (symmetric) causality finds its conceptual reflection in Vedism and Buddhism. Indeterminism, that is, the cyclic determinism (or cyclo-causality) affirms relations between cause and effect, that is, between past and future from the point of view of the "all in all" principle, when cause and effect, past and future are not differentiated: "the process of generating by the cause the effect occurs not from past to present (and from it to future), but from the being to the becoming" [21, p. 55]. We must know that the principle of cyclo-causality lies at the beginnings of understanding the Universe, pictured in the East as the snake, biting its tail.

We must acknowledge that two types of causality, symmetric and asymmetric, are two "equal", complementary natures. Given conclusion results from the phenomenon of non-causal relationships, when events outwardly independent turn out to be interconnected in a reasonable way. To such events belong, for instance, officially registered events of unusual coincidence, falling far off the limits of the accident. The phenomenon of non-causal synchronic (symmetrical) relationships, which is analysed in works C. Jung (where he reasons of a certain process, crossing space-time, regularizing the events, when events of psychic and physical realities gain a parallel meaning), R. Sheldrake, W. Reich, F. Capra, F. Dyson, V. Pauli, N. A. Kozyrev and others, finds its embodiment in the sphere of quantum processes, where the phenomenon of non-causal coordination of quantum interactions is found.

The unity of mutually transforming linear and cyclic causality is reflected in the plane of man's higher psychic functions, – on the level of the hemispheres of man's cerebrum, functioning in a complementary way and changing each other in the process of work. As we already wrote, right hemisphere functions in analogical, symmetrical, "synchronic" mode, reflecting the world on the principle of "all in all", approaching the cyclic causality and correlating with such type of matter, as a field, characterized by continuity. Left hemisphere, on the contrary, works in discrete, diachronic, linear-analytical psychic space, correlating with such type of matter, as substance, characterized by discreteness.

Mutual transformation of symmetry and asymmetry, cyclo-continuous and discrete-linear connections and relations, forming a spiral of development, is traced on the level of alive systems, in which, on the one hand, we have a phenomenon of linear passing of the states of the organisms, the process of changing the forms in the chain of evolutionary developments, and on the other, – we observe a phenomenon of cyclic recurrence, self-development, when organisms appear to be capable of self-generating and emerge both as cause, and effect with respect to themselves, when, as Hegel writes, end, or result, is in the same way the first, with what motion begins, and its own purpose, realizing in reality, and the development can be understood as "the closing in itself loop of time", when "the whole potential network of the whole is thrown ahead from the very beginning. The further development only actualizes separate sections, revealing the potentiality of the whole by segments, like petals of a flower" [18, p. 75]. So, we can state with Shri Aurobindo, reasoning on purposes of alive system development, that purpose is behind us, as well as ahead of us, and inside us. Evolution is an eternal opening of a flower, which has always been the flower. N. A. Berdyaev writes that "ontologically there is neither past, nor future. But the eternally created present exists" [4, p. 287].

The unity of symmetrical and asymmetrical types of causality in the context of development of the life's forms presupposes the unity of creationism and evolutionism as two opposite standpoints on the problem of the origin of species of living beings, as well as the unity of categories of part and whole, simplicity and complexity. Given unity, being revealed so far conceptually, is prepared by the re-evaluation of scientific "values", the process of which we observe nowadays, becoming the witnesses to the breaking of classical scientific paradigm (static, linear-causal, reductionistic) and the rising of a new paradigm (dynamic, nonlinear, cyclo-causal, holistic) [18, p. 67].

Mutual transformation of symmetry and asymmetry, simple and complex is a universal principle of life and any development: there exists a general biological principle of development, in accordance with which the higher the level of organization of the functions is, the greater their differentiation between different systems is expressed [29], the higher the level of asymmetry of the organisms is. Eventually all living forms die, disintegrate, the asymmetry is levelled and brought to the symmetry of primary embryonic forms of life, which finds its reflection in the mythological idea of the "dying grain", giving life to new grains. In *Diamond Sutra* of Buddhism we can read: "I must bring about the destroying of all beings. After the destroying of the living beings none is really destroyed. And on what reason?" Synergetics, the science of nonlinear systems and principle of self-organization and self-motion of the material forms, also states that ruining is an indispensable condition of any development.

Mutual circulation of symmetry and asymmetry is fixed on the level of fundamental organism processes – anabolism (assimilation, building of organismic symmetry) and opposite process of catabolism (dissimilation), corresponding with the activity of sympathetic and parasympathetic branches of vegetative nervous system and so on. On the level of genetic information of organisms we also observe two opposite functions – typologization and individualization of the development, correlating with symmetric, analogous (typical) and asymmetric (individual) biogenetic dimensions.

Interaction of symmetry and asymmetry is realized on the level of the whole human organism, which according to the words of V. V. Bunak, "presents itself as it were two early differentiated on longitudinal axis half-individuals, right and left, developing together" [7]. In more

specific form given interaction is observed in the sphere a functional asymmetry of hemispheres of cerebrum where higher psychic functions of men and animals are reflected. In ontogenesis and phylogenesis, as we has already written, the process of increasing the hemispheric asymmetry takes place, the motion from symmetry to asymmetry, the greatest index of which is reached at a mature age. Then, with the aging the functional asymmetry of hemispheres is gradually levelling. Right hemisphere, being functionally more ancient than the left one, reveals greater genetic determination in contrast with the left hemisphere [28]. Right hemisphere can be correlated with instinct-unconscious side of psychic activity. Left hemisphere, characterized by verbal-logical information processing strategy, can be compared with personal-conscious aspect of psychics, since, as the studies of A. R. Luria shows [22], the people who do not master in full measure the left hemispheric thinking, are not capable to analyse their own personality qualities and, probably, do not possess them. So evolution of a man in onto- and phylogenesis goes from subconscious-instinctive to conscious-personality aspect of the person. That is, as S. Freud writes, where there was Id, Ego must be. On the level of the mater given motion is embodied in the concept of Universe's development from its field to substance aspect, from microcosm to macrocosm, from primary quantum-vacuum wholeness of the matter to the following its differentiation into field and substance components.

Besides, as we wrote, right and left hemispheric functions, specializing in sexual dimorphism, are a peculiar psychosomatic focus (higher psychic regulator) of human organism [1]. So, it is possible to speak of right (symmetric) and left (asymmetric) phases, sides of vital activity of human organism, whose changing corresponds with the regulation, found by D. B. Elkonin. He has shown that through the certain period of time in the process of individual's development there is an alternation of phases of motivational-need and operational-technical spheres of the personality, when after the activity in orientation in the system of relations (which can be compared with right hemispheric functions) there follows the activity, in which it is observed the orientation in the ways of using the things and tools (it can be correlated with left hemispheric functions). Mutual circulation of symmetry and asymmetry is observed on the level of co-ordination of conscious and unconscious aspects of psychic functions able to mutual transformation, when knowledge is turned into skills. As S.L. Rubinshtein writes [30], any conscious action as a result of exercises is automotive, gains the quality of a skill, ceases to be understood, realized, to be an action, if under such we understand an act, directed at realizing the certain purpose. So, knowledge as operational, diachronic, teleological category, is capable be convert into the skill (synthetic, synchronic paradoxical category) by means of reiterative actions (exercises), being synchronous-cycling phenomenon. Then, the skill is integrated into the sphere of a new knowledge, received as a result of scientific-practical understanding and mastering the world, and this new knowledge, in its turn, being automatized, transforms into the new skill. It is interesting, that any automatic action is included in the right, and non-automatic – left hemispheric contexts of psychic activity.

The process of resolving a problem also reveals the phases of right and left hemispheric activity, changing each other, when the principle of deciding of a certain problem crystallizes first on non-verbal (right hemispheric) level, and verbalizes, entering the sphere of left hemispheric thinking [33, ch. 4]. We must add that in the process of interaction of the two hemispheres the third integral function reveals itself, being the third meditative way of thinking and mastering the world. The third meditative-intuitive way of cognition, reflecting the holistic causation, presupposes the unification of the two fundamental aspects of micro- and macrocosms, embodied in two main forms of matter's existence (substance and field), corresponding with two causal factors, reflected in the concepts of linear diachronic and cyclic synchronic causation, and on the biological level – in the principles of continuous and non-continuous ways of life's actualization. The third way can be compared with Buddhist "middle pathway", being characterized by Omar Khayam's lines:

*For centuries the argue's under way:
Which is the right way to Truth's domain?
I am afraid, the voice will ring: "ignoramus!"
Both, right and left ways are deceitful anyway".*

In the sphere of the "third way" which has myriads of philosophical projections, the discrete-schematic, abstract-theoretical "left-hemispheric" set of facts, the investigator is interested in, is incorporated into a single emotional and sensational "right-hemispheric" functional field of human psychics, when all numerical theoretical structures mutually agree and harmonize, revealing the resolving of the problem under investigation in the sphere of those missing (lacking) theoretical entities which arise as a result of the process of agreement of abstract data.

Thus, the process of creative scientific investigation presupposes an application of universal procedure of resolving any problem (task), consisting in functional congruity of hemispheric cognitive strategies. In this case left-hemispheric, strict, rigid, one-semantic logical structures of thought plunge into the sphere of polysemantic, vague, indefinite, metaphoric right-hemispheric continuum which reveals the "moment of Truth", defined by S. B. Tseretelli as "unity of extremes". In what way is this very procedure realized? The scientist, dealing with certain problem is, at first, to "unleash his thoughts", according to an image-bearing expression of I. P. Pavlov. That is, the scientist should formulate maximum possible number of ways of resolving the problem. Then he must try to reflect the latter in the philosophical categories, being the most abstract concepts, satiated with the broadest purport and applied practically to any situation. This paradoxical unity of factual and abstract, revealing the indefiniteness of the interface, enables to integrate one- and polysemantic contexts of a problem in question. Here we have a situation, when an artist (a right-hemispheric being) and a thinker (a left-hemispheric being) [39] unite within the boundaries of one personality.

So, we must admit that the third way of cognition is a meditation (contemplation) state, in which two opposite languages of the man, his two fundamental natures interact and decipher each other. In this case the resolving of a problem is carried out in the domain of syncretic, poly-semantic right-hemispheric psychic activity (the appropriate investigations show that the moment of emotional activation precedes the moment of resolving a problem, reaching a decision [33, ch. 4]) which can be correlated with subconsciousness, where logical discursive objects are represented in a holistic-cyclic way. Then these cyclic chains of thought are to be transformed into a linear language of left hemisphere to receive an analytical deciphering. Thus, synthetical knowledge is transformed into an analytical one. We see that the right hemispheric activity is an indispensable condition for creative scientific research.

The process of mutual functional transformation of the hemispheres is embodied in the theory of phased formation of mental actions (P. J. Galperin), analysing the mechanism of mutual circulation of internal and external sides of man's psychics in the process of ontogenetic development, and in similar theories [26].

We must note also the views of K. Dambrowski. According to his concepts of "positive disintegration" the development is a process of disintegration of established structures and functions and their gradual integration on a higher level [41]. This concept is very close to the views of V. I. Vernadsky and I. Prigogine about that, that the order is maintained through fluctuations: open systems evolve on the pathway of development of new modes of complexity, when these systems "are overfilled" with entropic products of disintegration and are compelled to self-destroy, mutating toward new modes of complexity [49]. E. Cassirer writes that the mankind in its search for truth passes two stages: the search for first essences (substantial totality) and the search for the functions [40].

Something like this we meet in synthetic philosophy of G. Spencer. According to G. Spencer, at the base of world's, society's and Universe's development a certain law of evolution lies, defined as "integration of the matter and accompanying this process diffusion of motion", when "the matter transforms from the state of vague, incoherent homogeneity into the state of certain coherent non-

homogeneity". This law G. Spencer supposes to be a universal, reflected in different spheres of human existence. Spencerian law is met in the schemes of change of social-historic types of societies, according to K. N. Leontiev [20], H. A. Donchenko [10, p. 49], P. A. Sorokin [32] and others. P. A. Sorokin analyses three cultural-axiological types of social order, correlating three psychic modi of a man – left (asymmetric), right (symmetric) and "central". In the framework of the latter the hemispheric functions are harmonized, and this "central" state appears to be like a footbridge, across which right and left processes are mutually transformed. In the same way the idealistic type of social order, according to P. A. Sorokin, is an intermediate one between two polar types – sensational and super sensational. These three social-psychological dimensions of a man are correlated with three forms of understanding and mastering the world by the person – sensational, rational and meditative [34]. As we already have written, meditative state is a functional integration of right (sensational) and left (supersensational) hemispheres.

Let us consider some gnoceological projections of the law of mutual circulation of symmetry and asymmetry. Religious-mythological thinking, being the expresser of the right hemispheric holistic-syncretic understanding of the world, put forward the thought, that everything is created by God from "nothing" by means of its fission, splitting (dychotomic dualization) into light and darkness (something positive and negative, male and female...). This brings about the existential state of creating the world (as a phenomenon of asymmetry – let us recall the words of P. Curie about the dissymmetry as a cause of action, motion, and the world itself). Eventually, the opposite principles are mutually compensated and restore the state of initial unity, the "prodigal son" returns to his father and the man, as Lao-tsi indicates, connects in one person opposite principles: "learns the state of femininity being masculine" [38].

The fission of united life principle into masculine and feminine beginnings can be met in Hinduism. Cosmological views of many folks of the world comprise the principle of sexual dimorphism, which is reflected in modern concept of V. A. Geodakian about two "alternative aspects" of humankind's evolution, connected with the processes of interaction of sexes [45]. Besides, the feminine sex can be correlated with the category of symmetry (answering the "conservative trends" of evolution, according to V. A. Geodakian), and masculine sex – with the category of asymmetry ("operative trend"). Such "coordination of the powers" is adequate to objective state of things: in men the hemispheric asymmetry has the greater expression, than in women, whose behaviour in the known sense is more "symmetrical", than man's one.

Mythological views of the cosmogenesis are universal. They are characteristic of all peoples of the world. It should be stated that "consciously or unconsciously religions acknowledge certain disorder, certain deformity which should be restored" [31; 43]. Mythological act of "creation of the world" reminds us of leaving the newly born child the maternal womb ("paradise"), where the child existed in full harmony (symmetry) with maternal organism, forming an integral, organic unity. Then the process of unwinding the asymmetry of a person and surrounding world takes place. This process is perceived by the people as "curse over", as a factor of psychic and somatic diseases, being the problem of psychotherapy. Existential asymmetry makes the human being an alien in his own world, who lost the primary, secret Unity. That is why the person, as E. Fromm writes in the work "Psychoanalysis and religion", tends to overcome this internal breakup, it is tortured with the desire of "absoluteness", that harmony, which will remove the curse, separating it with the nature, with other people, with itself. Here we have cycle recurrence scheme of the act of creation and the life as "eternal return", which gets the form of a spiral, if we combine it with linear evolutionary scheme.

The disturbance of symmetry, the splitting of wholeness into plural is one of the main revelations of philosophical thought. Nicolaus Cusanus develops a platonic idea of emanation, eternal generating the limited by the unlimited, the multiple by the united, when God, being unlimited existential potency, the absolute unity, turns out to contain in Himself in "convoluted" form the endless diversity of natural and human worlds, capable to unfold, actualize. Here we have the belief about the process of turning the synthetic knowledge into analytical one, potential-possible into actual-real, which finds its reflection in quantum physics: potential (probabilistic)

aspect of the world is its fundamental feature, and on the quantum level of the Universe potential and actual are not differentiated. The overlapping of scientific and mythological knowledge, which we observe here, reveals a phenomenon of "knowledge before the cognition" [17].

We can analyse Origen's teaching, which approximately in the same form interprets the problem cosmogenesis: originally all God's creations formed a unity due to the identity (symmetry) of their essence, but then, "being cooled to God's love", they got the bodies and names. The salvation is possible as the "return to initial state of contemplation of God, to the unity with Him". Dionysius Areopagitus this process analyses as "double motion" (compare to Hegelian "double transfer"), with which the world is permeated: on the one hand we observe the descending of God's "dynamics" (powers) in which there is the "total presence of the Almighty", "multiplying without leaving His unity", and on the other hand – the process of creature's ascending and divinifying. That is, integral God "multiplies", and the ensemble of beings come to the unity in His sphere. This process can be compared with N. A. Berdyaev words: "the birth of light in the darkness, the transition from chaos to cosmos is the appearing of inequality of existence in the equality of non-existence" [3].

It should be noted that religious consciousness illustrates the dialectics of mutual transformation of symmetry and asymmetry in the following dialectical scheme. Triad "thesis – antithesis – synthesis" is reflected in the first verse of the first chapter of Gospel according to John, where we can read that "At the beginning of time the Word already was" (this is thesis, the affirmation of the Word as initially existing), "and God had the Word abiding with him" (antithesis, the affirmation of God as initially existing, and the Word in this instance emerges as an attribute of God), "and the Word was God" (synthesis, the unity of the two premises).

In the system of theosophy we also meet the similar "scenario" of development of the world. H. P. Blavatskaya notes that all existing emerged in the process of fission of the United into plural, when Homogeneity was transformed into Heterogeneity [5]. As Shri Aurobindo, a creator of "integral yoga", writes: "at the beginning was Eternal, Endless, United. In the middle there is limited, transient, Multiplicity. At the end the United, Endless, Eternal will be. But when was the beginning? There is not such a moment in time, as far as the beginning exists each moment". Given thought has much in common with the principle of cyclo-causality, with the rule "all in all", as well as with Sufi wisdom that Allah creates the world permanently. The indefiniteness of initial and ending stages of evolution of the Being (the Universe is impossible in principle to be defined either as limited, or as endless in spacio-temporal respect [15]) brings about the situation when spacio-temporal frames of the Universe are sacralized: Jesus Christ speaks of Himself as of the beginning and the end, Alpha and Omega (*Apoc. 1, 8*). ("All things find in him their origin, their impulse, the centre of their being" (*Rom. 11, 36*), and Krishna, the Supreme Personality defines himself as beginning, end and medium of all creations (*Bhagavad-Gita, 6, 7*).

In Hinduism we meet the scheme of mutual turning of asymmetry and symmetry, when we read that united Brahman is divided into an ensemble of Atmans – individual souls. In the works of Leibniz this process is embodied in the teaching about monads, which states the principle of generating by single God of the whole collection of infinitely varied monads; here on the level of separate individual this process is understood as motion from soul to spirit (that is, from sensuality to mentality) (refer: *1 Cor. 15, 43–48*), from perception to apperception. In Taoism the Being is considered as appearing from certain primary principle by means of its splitting into two elementary forms (powers In and Yan). "The single in Taoism is Absolute in the state of ineffability, which precedes all phenomena: its creative beginning is realized through double motion – through division one by two and through the new synthesis. From these metamorphosis the infinity appears" [13].

In modern philosophy, anthropology, psychology the process of evolution of the alive forms is also understood as a phenomenon of splitting of fundamental symmetry of organisms and ambiances, as a transition from simple to complex, as a result of "biological blast" [23]. Modern cosmology interprets the process of Universe's creation approximately in the same way, when it confirms that the Universe emerged as a result of "blast" from "symmetrical" "primordial matter" (fundamental vacuum symmetry, singular state of the substance, etc) by means of its fission into

substance and field forms. As G. I. Naan writes, the birth of the Universe is a process of dualization of Nothingness into Something and Anti-something (surplus and insufficient entities, plus and minus), that brings about the actualization of all known physical phenomena [24].

The development of language unfolded according to the same scheme. First there was a process of fission of "language matter", "babel", the motion from syncretism to analytism, from speech practice as a process of communication (dynamic, continuous, symmetrical category) to language as a sign system (static, discrete-structural asymmetric category). This has brought about the polarization of the language and the development besides the natural the exact ("hard", according to V. V. Nalimov) languages. It is known that analytical and synthetic aspects of language and its levels mutually change in the process of development. The modern state of society reveals the need in using the language, which would combine strictness and accuracy of scientific (left hemispheric) and ambiguity, metaphoric of natural (right hemispheric) languages. The way of language development is reflected in the following fact. There are data, that ancient forms of written languages were of nonlinear, holistic, symmetrical character (they are called "mythograms"). This ancient nonlinear form of written languages was won by linear, analytical form [42]. Modern thinking, overcoming the disunity of subject-figurative (right hemispheric) and abstract-logical (left hemispheric) aspects of cognition of the world, becomes more holistic, nonlinear and this begins to be reflected in the forms of writing. One of the "symptoms" of this process is the expansion of metaphors (as the means of shaping "symmetrical" semantic context, as the essence, aspiring to unite the opposites) in different forms of discourse.

In the domain of sociogenesis we can speak of primordial stage of holistic, symmetrical state of society, operating with the mythological thinking, within the framework of which subject and object, thing and sign, thing and word, being and its name, phenomenon and essence, cause and effect, beginning and principle merge, in one way or another, into a single whole. Besides, the myth does not know differences between natural and supernatural. Then the stage of "mythological society" is changed by the period is social-economic, class-political differentiation and development of rational (left hemispheric) thinking. From time to time mythological and rational sides of social consciousness are changing, when the rational norms of thinking are changed by mythological doctrines, for the mythological way of thinking is characteristic of all times and folks. So, in the process of ethnogenesis right ("sensational", according to P. A. Sorokin) and left hemispheric (supersensational, according to P. A. Sorokin) aspects of social consciousness are mutually changed. We can say that at present we are the witnesses to the period of relative "symmetrization" of person and society, when we have the process of eliminating of the class contradictions in the West: the middle class appears on the historic scene and ideological contradictions of "East and West", communism and capitalism; right and left political forces are modified. Even the question of the "end of history" arises [36]. In this respect we can note the merging of Eastern and Western philosophical schools. The matter lies in the fact of the vicinity of doctrines of existentialism, phenomenology and Buddhism [51, p. 102], as well as humanitarian psychology and Oriental ethical teachings. Humanitarian trend of psychology (and pedagogics) analyses good and evil (merits and demerits of a person), which within the framework of Western Cartesian thinking are divorced onto the poles, as equal, "equivalent" resources of man's psychics and are able to mutually transformation, which is characteristic of Oriental world view. We can mention the synthesis of materialism and idealism which, according to G. Gnter, express just the same, different are only the signs of judgments.

It is necessary to note that the idea of development of man, society and cosmos from continuous-field to discrete-substance state is not a revelation for modern sciences. V. P. Pushkin writes that on the first stage of life's development we observe general information intercoupling of the organisms with the world, which is the condition for absence of individuality: "that confluence of separate organisms into a single system, biosphere, and takes place on the level of vegetable world. The emergence of isolated, capable to motion organisms (animals) brings about the negation of that global relationship with the world, brings about the separation of an organism as a certain subject and its contraposition to the rest world. The creatures' falling down from the general

information relationship system, – writes the same author, – is, by Hegelian words, first negation in any system's development. Spiritual development of a person brings about the development of this general informational connection, but on the higher stage of such development" [11; 12, p. 131].

So, we have dialectics of such phenomena, which get the concepts of "objectivizing and deobjectivizing", as well as material-substance (protein-nuclein) and field forms of life, changing each other in the process of evolution of the man and society, when the man arises from "paradise", field, "catholic" to social "infernal" state, vesting in "clothes made of skin", or, as H. P. Blavatskaya writes, arises from "field essence of their first race" to "material essence" of the following races. Given conclusion corresponds with the statement of V. P. Kaznacheev and E.A. Spirin about that, that the groups of protohomids (early human population) existed in the condition of united field organization, the unite ensembles of neuro-constellations of the cerebrum of each member of such groups, which "could function as united indivisible "organism" on certain territory" [14, p. 120–124]. That promoted an origination of "reasonable form of the living substance", correlating with noosphere of V. I. Vernadsky, collective unconscious of C. Jung and so on. "The development of labour, culture, social and family organizations has brought about that, that primary field forms of reasonable living substance, – V. P. Kaznacheev writes, – "plunged", "disguised" in the new social dominants", preserved within the framework of mytho-religious thinking and activity. Besides, "each of us in his or her life cycle passes a stage of intensive sinking in the field organization – in embryonic period, then in infancy before three–five years". Then field interactions are levelled by the "modern upbringing systems, education, assimilations of rules of life (social roles)". Early field form of life, V. P. Kaznacheev writes, owes its existence to "weak ecological connections", and the realization of the property of field organization in the early human population is connected with mythological, holistic-field world contemplation of the ancient, combined with rites – "syncretic acts"; one of them is researched by K. Lorenz "triumphant ceremony" . "This ceremony, consisting in the worked out mass manifestations of "heroic enthusiasm" (ritual triumphant shout), was connected with great psycho physiological tension, – V. P. Kaznacheev writes, – and, certainly, actualized a field organization of at least primordial man". Analogous triumphant ceremonies can be found in the phenomena of modern mass culture, for instance in pop-art [14, p. 120–124].

The analysed evolutional paradigm is characteristic of all areas of human society. So, analysing art as a form of social consciousness, we can note that "the art in its deep headwaters was syncretic – both in the way of reflecting reality, and in the perception". Then the process of differentiating the types of arts takes place, which is changed by the phases of their synthesis (scenic, screen etc). Moreover, XIX–XX centuries is the time of "total reuniting of the arts" [8, p. 146–163].

Literature also evolved from symmetric to asymmetric state. The state of symmetry is characteristic of the holistic mythological reflecting of reality (principle "all in all"), which generates epic literature. G. Lucacs the philosophical and world view, socio-historic base of epos sees in that, that at the period of dominance of mythological world contemplation all understood each other, trusted each other, even when mortally feuded with each other. Here we have right hemispheric empathic reflection of reality, not separating I from non-I, internal from external, that presupposes total confidence of the world, where the behaviour of people and gods are predictable and where there is no place of whimsy, no place for the manifestation of "free will", resulting from analytical-rational, individual-personality, "role" left hemispheric thinking, since within the framework of mythological world view the world and its understanding merge, the saturation of life here is identified with world order itself, nature and culture integrate, forming a single symmetric Being. Such perception of nature and culture in their unity is distinctive of the baby thinking, this is typical right hemispheric way of reflecting and mastering the reality.

Later the process of symmetry fission takes place and epic literature divides into two directions – lyrical (empathic, emotional-sansational, right hemispheric) and dramatic (reflexive, logical-analytical, left hemispheric). In drama the characters are revealed, as a rule, through direct speech (dialogue and monologue), that confirms the idea on binary, dialogue, left hemispheric essence of drama. The ability to dialogue is distinctive exactly of the asymmetric communication as

a result of interaction of two factors – I and non-I. The pre-dialogue communication is distinctive of egocentric (anti-dialogue) child's speech, about which J. Piaget writes. Child's thought, as it was shown by this author, does not separate subject from object and hence is "realistic", it develops at the direction of objectivity, at the state of differentiation of subject and object, internal and external, which provides the development of conditions for realization of dramatic art. Then, along with the development of literature, its asymmetric trend begins returning, the processes of merging of the man with his deep symmetrical cosmos renew, but on a higher development level, when developed spiritual-analytical (left hemispheric) side of human psychics starts closely touching on its corporal-natural, emotional (right hemispheric) side, and spiritual (abstract) transcendental (supersensational, according to P. A. Sorokin) world restores its unity with natural-symmetric, immanent existence, conceptualized within the framework of newest philosophical systems (existentialism, phenomenology and others.). The literature of "stream of conscious" appears, based on the philosophy of existentialism, on the positions of surrealism etc, which is developed following the tendency of "new symmetry", tending to total, and super-valuable, authentic existence. It is interesting, that one of the first writers, who came under the charm of "new symmetry", was F. M. Dostoevsky, characterized, as M. M. Bakhtin writes in the book *"The Problems of Dostoevsky's Poetics"*, by "stubborn longing to see all as coexisting, to perceive and show all together and simultaneously... in the thinking of Dostoevsky there is no genetic and causal categories".

We must note that understanding of the world in terms "here and now" is distinctive of symmetrical world understanding, being characteristic of right hemispheric thinking. And if right hemisphere functions at present time with resting on past, and left – with resting on future [6, c. 140], then we can say that the development of a man in onto- and phylogenesis passes from past to future, and from the latter – to the synthesis of past and future, when spacio-temporal dichotomy of the Being vanishes, and the person frees from curses of Chronos, about which M. Gaior writes that "idea of time is beginning of regret", and F. Perls noted, that "anxiety is a gap between then and now" [27]. We see, that here the person returns to the holistic right hemispheric world understanding, but on a higher step of development, where his right and left psychic aspects are synthesized, where we observe a jump to the absolute-paradoxical authentic existence, within the framework of which all ontological and gnoceological dichotomies, resulted from hemispheric asymmetry, are destroyed. Here two opposite Pavlovian types – artistic and thinking – are integrated in one person, and the latter learns truth as "unity of oppositions", transforming into a self-actualized human being (according to A. Maslow) of demiurgic dimension, for it embodied the balance of opposites, revealing a great tension, and hence – colossal powers [52].

The structure of scientific cognition also answers the universal scheme of development (unity – differentiation – synthesis). It was developed by Hegel, V. S. Soloviev, T. Cuhn, I. Lakatos and others. T. Cuhn has developed a concept of historic dynamics of scientific knowledge, consisting in changing the scientific paradigms. T. Cuhn's concept presupposes at least three periods: period of "normal" science, period of "scientific revolution", period of new "normal" science. We may say that the process of scientific research fixes three cognitive states: right, left (hemispheric) and their synthesis. That is, "scientific study necessarily comprises three stages, from which the first two – sansational-concrete and abstract-logical – are opposite one to another, and on the third – spiritual-concrete – this opposition is worked out" [25].

Let us trace the evolution of logics as a science. Here we observe the motion from empirical (visual-imaginative, visual-acting pre-logical right hemispheric) logics of the ancient, founded on the principle of "all in all", to classical "discrete" logics. It should be noted that it is on the level of ancient logics the axioms of classical logics are formed. As V. I. Lenin writes, "practical activity of a man for billion years had to bring the consciousness of the person to the repetition of different logical figures, so that these figures could get the meaning of an axiom" [Lenin, v. 38, p. 181–182]. We see, the axiom is a "reiterative", synchronic, cyclic essence, giving birth to logical (analytical-diachronic, discursive) linear motion of the thought. In its turn, two-digit classical logics changes into three-digit (ambiguous) synthetic logics, that lays the foundation for three-digit philosophy and

culture. In synthetic logics the law of excluded middle does not work anymore, like in Indian logics, where between any two polar categories there are four equiprobable relations, no one of which we cannot give preference to. Within the framework of synthetic logics (unlike the classical Aristotelian logics) between A and non-A there is the third possibility. Given three-digit logics can be named the dialectical logics, which, as B. D. Kedrov writes, operates, unlike classical logics, with "volatile", developing [2], continuous-symmetrical notions.

Physical science also evolved from synthetic empirical science of the ancient to the classical Newtonian analytical physics, operating with discrete, atomic entities. Then given classical physics is changed by the relative and quantum physics, operating with holistic, continuous entities, within the framework of which the principle of "all in all", characteristic of the science of the ancient restores its gnoceological and methodological status .

Geometry, one of the fields of mathematics, passes three stages of its evolutions: mythological (using "all in all" principle), classical Euclidean and cosmological, realized in geometries of N.N. Lobachevsky, H. Riemann and others. In the field of mathematics we may state the transition from synthetic (visual-figurative) mathematics of the ancient (getting its projection in "folk's mathematics") to classical mathematics, operation with abstract discrete values, changed by the "vague" (higher) mathematics. From the standpoint of classical mathematics all deductions of higher mathematics, using operations with continuous ("vague", transfinite) values, turn out to be, strictly speaking, inaccurate.

So, we have three stages of the development of science as a form of social consciousness: 1) synthetic, extracting ambiguous semantic context, 2) analytical, extracting unambiguous semantic context, and 3) once again synthetic (paradoxical), on which the achievements of the two are integrated. It is interesting that right hemisphere forms ambiguous, and left – unambiguous semantic contexts in the process of interaction of man and world.

In the domain of ethics as a form of social consciousness we observe the motion from synthetic mythological moral of the ancient (resulting from the state of certain fusion of man and nature) to asymmetric moral (ensuring social-class differentiation), which, we think, is changed by noospheric (planetary, catholic, cosmic) moral [44; 50]. Given scheme of moral evolution in general corresponds with the scheme of development of moral views according to L. Kohlberg who points out eight stages of moral development of an individual. These stages are deduced to three main phases: 1) pre-moral level, on which the morality of actions is determined by external events; 2) the level of conformist, conventional moral on which the maintenance of good social relations and favourable image "I-for-other" is the aim; 3) the level of autonomous moral principles [47].

We fix the rotation of moral forms in process of analysis of evolution of religious consciousness: originally the person and surrounding world formed a unity, and cult rituals were not distinguished from real actions of a person, the Universe was sacralized, natural and supernatural were not differentiated. Later we observe the process of desacralizing the world, which A. Camus defines as a falling off from "the sacred" and submersion into "desacralized" history. Eventually, on the top of development of religious consciousness, the whole cosmos is perceived by the Christian ascetic as a temple of God, in which he prays "at the altar of his heart" [16, p. 225].

We have presented only some examples of mutual turning of symmetry and asymmetry, which leads us to the conclusion, that in general "field" of world's cognition not only biological and spiritual facts, but the facts of physical-cosmological, socio-natural character are to be included; the living and non-living, personal and social, physical and psychic, material and ideal turn out to be methodologically isomorphic, which strengthens the proof of philosophical principle of unity of the world and outlines a concept of universal paradigm of development.

So, the universal paradigm of development, fixing the unity of right and left hemispheric aspects of cognition, finding their synthesis in the way of intuitive cognition, presupposes an actualization of the new cognitive paradigm, some of the principles of which can be expressed in the following statements: refusal from the absolutization of empirical methods, the acknowledgement as scientific not only verified knowledge, legalization of intuition and common

sense of a researcher, the possibility of generalising on the base of interpretation and studying the particular events and facts, aiming at general synthesis of knowledge, the importance of moral position of the scientist, the unity of scientific and mythological world understanding, when, on the one hand the need in the development of theoretical interpretation of mythological views is revealed, and on the other – we have the reduction of scientific views onto the mythological level. If interpretation of the myths is a thing sufficiently developed in modern science, then the mythologization of sciences is a procedure, "smelling" a pseudo-science. However, the sciences broadly use myths – scientific paradigms, and the property of mythological, metaphoric reflection of the reality is hardly the single way to catch and define the objects of high degrees of abstraction. Myth-metaphoric type of world's understanding allows to reduce into a single whole scientific views, to form analogies and associations between different systems of notions, to create a general cognitive "field" of sciences, acting as "epistemological access" to any notion [37; 46; 48; 53; 55].

So, the world's cognition presupposes the unification of scientific and mythological thinking, which reveals the Truth, in which the opposites are united and diplexia (an inherent only of human consciousness psychological phenomenon of identification of two elements, which simultaneously exclude each other) is formed, functioning as productive psychological mechanism of orientation of a person in surrounding world.

References

- [1] Ананьев Б.Г. Билатеральное регулирование как механизм поведения / Б.Г. Ананьев // Вопросы психологии. – 1963. – № 5. – С. 84–96.
- [2] Арсеньев А.С. Анализ развивающегося понятия / А.С. Арсеньев, В.С. Библер, Б.М. Кедров. – М.: Наука, 1967. – 439 с.
- [3] Бердяев Н. А. Философия неравенства. – М.: Има–Пресс, 1990. – 268 с.
- [4] Бердяев Н. А. Я и мир объектов // Бердяев Н.А. Философия свободного духа. – М.: Республика, 1944. – С. 230-296.
- [5] Блаватская Е.П. Избранные статьи, ч. 1. / Е.П. Блаватская. – М.: Новый Акрополь, 1994. – 160 с.
- [6] Брагина Н.Н. Функциональные асимметрии человека / Н.Н. Брагина, Т.А. Доброхотова. – М.: Медицина, 1988. – 288 с.
- [7] Бунак В.В. О морфологических особенностях одно- и двуйцевых близнецов / В.В. Бунак // Русский евгенический журнал. – 1936. – № 4. – С. 21–51.
- [8] Галеев Б. Человек, искусство, техника: проблемы синестезии в искусстве и технике / Б. Галеев. – Казань: Изд. КГУ, 1987. – 263 с.
- [9] Готт В. С. Философские проблемы современной физики. – М.: Высш.шк., 1972. – 345 с.
- [9] Донченко Е. А. Социетальная психика. – К.: Наукова думка, 1994. – 344 с.
- [11] Дубров А.П. Когнитивная психофизика : Основы / А.П. Дубров. – 2-е изд., исп. и доп. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 301 с.
- [12] Дубров А.П. Парапсихология и современное естествознание / А.П. Дубров, В.Н. Пушкин. – М.: Совамино, 1990. – 280 с.
- [13] Завадская Е.В. Эстетические проблемы живописи старого Китая / Е.В. Завадская. – М.: Искусство, 1975. – 230 с.
- [14] Казначеев В.П. Космопланетарный феномен человека : проблемы комплексного исследования / В.П. Казначеев, Е.А. Спирин. – Новосибирск : Наука, 1991. – 304 с.
- [15] Кармин А. С. Познание бесконечного / А. С.Кармин. – М.: Мысль, 1981. – 229 с.
- [16] Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней Церкви. Тексты и комментарии / О. Клеман. – М.: Путь, 1994. – 384 с.
- [17] Крымский С.Б. Культурные архетипы, или “знание до познания” / С.Б. Крымский // Природа. 1991. – № 11. – С. 70–75.
- [18] Кузьмин М. В. Экстатическое время // Вопросы философии, № 2, 1996. – С. 60-72.
- [19] Курдюмов С. П. Увидеть общий корень // Знание–сила/ - 1988. - № 11. – С. 34-45.

- [20] Леонтьев К.Н. Собрание починений / К.Н. Леонтьев. – М., 1912. – Т. 5. – С. 188–197.
- [21] Лолаев Т.П. О “механизме” течения времени / Т.П. Лолаев // Вопросы философии. – 1996. – № 1. – С. 51–56.
- [22] Лурия А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов / А.Р. Лурия. – М.: Изд. МГУ, 1974. – 258 с.
- [23] Морозов Л.Л. Поможет ли физика понять, как возникла жизнь / Л.Л. Морозов // Природа. – 1984. – № 12 – С. 38–48.
- [24] Наан Г.И. Симметрическая вселенная (доклад на Астрономическом совете АН СССР 29 января 1964 г.) / Г.И. Наан // Тартуская астрономическая обсерватория. Публикации. – Тарту, 1966. – Т. 56. – С. 431–433.
- [25] Обухов В.Л. Сущность триадической формы закона отрицания отрицания / В.Л. Обухов // Диалектика отрицания отрицания. – М.: Политиздат, 1983. – С. 44–58.
- [26] Павленко В. Н. Культурно–историческое развитие психических процессов и теория Павленко В.Н. Культурно-историческое развитие психических процессов и теория поэтапного формирования умственных действий / В.Н. Павленко // Вопросы психологии, № 1, 1995. – С. 53–60.
- [27] Перлз Ф. С. Гештальт-терапия дословно / Ф. Перлз // Московский психотерапевтический журнал, № 3, 1994. – С. 143–164.
- [28] Роль среды и наследственность в формировании индивидуальности человека /под ред. И. В. Равич–Щербо/. – М.: Педагогика, 1988. – 344 с.
- [29] Ротенберг В.С. Мозг. Обучение. Здоровье / В.С. Ротенберг, С.М. Бондаренко. – М.: Просвещение, 1989. – 239 с.
- [30] Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 427 с.
- [31] Секретан Ш. Цивилизация и вера / Ш.Секретан. – М., 1900. – 436 с.
- [32] Сорокин П. А. Человек, цивилизация, общество / П. А.Сорокин. – М.: Пол.лит., 1992. – 344 с.
- [33] Тихомиров О. К. Психология мышления / О. К.Тихомиров. – М.: Изд. МГУ, 1984. – 456 с.
- [34] Урманцев Ю. А. О формах постижения бытия / Ю.А. Урманцев // Вопросы философии. – 1993. – № 4. – С. 89–105.
- [35] Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энцикл. 1983. – 898 с.
- [36] Фукуяма Ф. Конец истории? // Вопросы философии, № 3, 1990.
- [37] Boyd R. Metaphor and theory change // Metaphor and thought. – Cambridge, 1979.
- [38] Capra F. The Tao of Physics (2 ed). – Boulder: Schambhala, 1983.
- [39] Charman D. K. The cerebral hemispheres appear to function differently in artists and scientists // Cortex. – Vol.17. – № 3. – 1981.– P. 453–458.
- [40] Cassierer E. Symbol, myth and culture. – New Haven; London: Yale Univ. Press, 1979.
- [41] Dambrowski K. Positive Desintegration. – Boston, 1964.
- [42] Derrida J. De la Grammatologie. – Paris, 1967. – P. 127–130.
- [43] Eliade M. Myths, dreams and mysteries. L.: McGraw Hill, 1976.
- [44] Fromm E. Beyond the Chains of Illusion. – N. Y., 1962. – P. 178–180.
- [45] Geodakian V. A. Sexual dimorphism // Evolution and morphogenesis: Proc. Intern. Symp., Plzen, 1984. – Praha, 1985. – P. 467–477.
- [46] Heilbronner R. Marxism: for and against. – L.- N.Y., 1980. – P. 55.
- [47] Kohlberg L. Education for a just society // Munsey (ed.) Moral development, moral Education and Kohlberg. – Birmingham, 1980.
- [48] Malinowski B. Myth in primitive psychology. – L., 1926.
- [49] Prigogine I. From Being to Becoming: Time and Complexity in the Physical Sciences. – San Francisco: W. H. Freeman, 1980.
- [50] Ravn I. An Ethic of Wholeness // Journal of Humanistic Psychology, vol. 28, № 3, 1988.

- [51] Rogers C. A Way of Being. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1980. – P. 41–42.
[52] Weinzwieg P. The Ten Commandments of Personal Power. N.Y.: Meridian Press, 1988.
[53] Wiener A. Magnificent myth. – Oxford, 1978.
[54] Wittgenstein L. Philosophical Investigations. – Oxford, 1958.
[55] Wundt W. Mythos und Religion. – Leipzig, 1905.

Науково-педагогічне видання
КРЕАТИВНА ПЕДАГОГІКА

Випуск 8

Редакційна колегія:

Д.В. Чернілевський (головний редактор та ін.)

Комп'ютерна верстка і набір:

О.В. Вознюк, Н.З. Сіранчук

Дизайн обкладинки:

А.Н. Величук, Д.В. Чернілевський

Підписано до друку 20.12.2013. Формат 60x84/8.

Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 15,1. Наклад 300 прим. Зам. № .

Віддруковано ФОП "Корзун Д.Ю."

Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки
21050, м. Вінниця, вул. Соборна, 11